

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624,
4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2018-as évfolyamának megjelentetését
a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

VILÁG- TÖRTÉNET

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

8. (40.) évfolyam 2018. 1.

MOLNÁR ISTVÁN JÁNOS
1848 KANADÁBAN

KÖKÉNY ANDREA
AZ 1846–1848-AS AMERIKAI–MEXIKÓI HÁBORÚ ÉS MEGÍTÉLÉSE

VAJDA ZOLTÁN
„MEXIKÓ SZÁMUNKRA A TILTOTT GYÜMÖLC”

HAHNER PÉTER
AZ 1848-AS KALIFORNIAI ARANYLÁZ TÖRTÉNELMI JELENTŐSÉGE

JANCSÓ KATALIN
EGY MAGYAR KATONA PERUBAN

SZEMLE
KATONA ESZTER, KRAJCSÍR LUKÁCS, PALOTÁS ZSOLT,
LÉVAI CSABA, BAKÓ ANDRÁS ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET 8. (40.) 2018. 1.

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Bottoni Stefano,
Katona Csaba, Martí Tibor
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Pók Attila, Poór János

8. (40) évfolyam 2018. 1.

TARTALOM

1848 – fordulat az Újvilágban (Kökény Andrea)	1
<i>Tanulmányok</i>	
Molnár István János: 1848 Kanadában. A felelős kormányzat megteremtése	5
Kökény Andrea: Az 1846–1848-as amerikai–mexikói háború és megítélése	23
Vajda Zoltán: „Mexikó számunkra a tiltott gyümölcs.” John C. Calhoun, a mexikói háború és a korlátozott expanzió ideológiájának természetrajza	45
Hahner Péter: Az 1848-as kaliforniai aranyláz történelmi jelentősége	67
Jancsó Katalin: Egy magyar katona Peruban. Kossuth Károly és leszármazottai	79
<i>Visszhang</i>	
Csikós Zsuzsanna: Egy vándor hispán utakon. Emlékkiállítás Anderle Ádám tiszteletére	95
<i>Megemlékezés</i>	
In memoriam Anderle Ádám (1943–2016) (Szilágyi Ágnes Judit)	101
<i>Szemle</i>	
Egy vándor hispán utakon (Katona Eszter)	105
Forradalom az Antillákon (Krajcsír Lukács)	108
Kanada története (Palotás Zsolt)	112
A szeretet köztársasága (Lévai Csaba)	116
A „háború utáni háború” 1919–1933 (Bakó András)	121
<i>Műhely</i>	
Varró Orsolya: Megállapodás Vilmos, Aquitania hercege és Hugó chiliarchus között. Egy egyedülálló szöveg a 11. századi Franciaországból	125
Romsics Anna: A konfliktuskezelés módszerei 9–11. századi francia területeken	153

Jelen számunkat Kökény Andrea szerkesztette

CONTENTS

1848 – A Turning Point in the New World (Andrea Kökény)	1
<i>Studies</i>	
István János Molnár: 1848 in Canada: The Establishment of the Responsible Government	5
Andrea Kökény: The 1846–1848 U.S.–Mexican War and Its Interpretations	23
Zoltán Vajda: “Mexico to Us is the Forbidden Fruit”: John C. Calhoun, the Mexican War, and the Nature of the Ideology of Restricted Imperialism	45
Péter Hahner: The Historical Importance of the 1848 California Gold Rush	67
Katalin Jancsó: A Hungarian Soldier in Peru: Charles Kossuth and His Descendants	79
<i>Echo</i>	
Zsuzsanna Csikós: A Wanderer on Hispanic Paths: An Exhibition Dedicated to the Memory of Ádám Anderle	95
<i>Commemoration</i>	
In memoriam Ádám Anderle (1943–2016) (Ágnes Judit Szilágyi)	101
<i>Book Reviews</i>	
A Wanderer on Hispanic Paths (Eszter Katona)	105
Revolution in the French Antilles (Lukács Krajcsír)	108
History of Canada (Zsolt Palotás)	112
The Republic of Love (Csaba Lévai)	116
The “War after the War” 1919–1933 (András Bakó)	121
<i>Workshop</i>	
Orsolya Varró: Agreement between William, Duke of Aquitaine, and Hugh the Chliarch: A Unique Text from 11-Century France	125
Anna Romsics: Forms of Conflict Management in Francia in the Ninth to Eleventh Century	153

1848 – fordulat az Újvilágban

1848 kapcsán sokaknak a magyar és az európai forradalmi hullám jut eszébe, s az amerikai kontinens legfeljebb abban az összefüggésben, hogy az eseményeket követően sokan ott találtak menedéket vagy éppen új hazát. 1848 azonban nem csupán Európához kötődően, hanem önmagában is sok szempontból fordulópontot jelentett az amerikai kontinens történetében. 1848-ban jött létre az első felelős kanadai kormány, az Egyesült Államokban ekkor szervezték territóriummá Oregont a közel harminc évig tartó brit–amerikai közös igazgatás végét jelentő 1846-os megállapodást követően. Ekkor zárult le az amerikai–mexikói háború, aminek következtében több mint kétmillió négyzetkilométer került az USA birtokába, és ekkor kezdődött a kaliforniai aranyláz is, amely jelentős népességet vonzott az újonnan megszerzett területekre. Ebben az évben fogalmazták meg az amerikai Függetlenségi nyilatkozat mintájára a Seneca Falls-i nyilatkozatot, amely egyenlő jogokat követelt a nők számára. 1848-ban fejeződött be Limában az a konferencia, amelyen Bolívia, Chile, Ecuador, Peru és Új Granada (Kolumbia) képviselői – Simón Bolívar elképzeléseit felelevenítve – a latin-amerikai államok szolidaritása mellett foglaltak állást és aláírták az úgynevezett limai konföderációs szerződést, a pánamerikai eszmék első megfogalmazását. A gyűlésen megtárgyalták az amerikai–mexikói háború kimenetének Latin-Amerikát érintő lehetséges következményeit is.

Hosszan lehetne még sorolni azokat az eseményeket, amelyek 1848-ban az amerikai kontinensen történtek, és meghatározónak bizonyultak az ott élők és a világ más részei számára is. Jelen tematikus összeállítás szerzőinek célja, hogy a fordulópontok közül néhányat bemutassanak. A tanulmányok témáinak kiválasztásakor az egész kontinenst átfogó, „Amerika-közi” megközelítésre törekedtünk, így Kanada, az Amerikai Egyesült Államok, a Karib-térség és Latin-Amerika fejlődésének legfontosabb eseményeit állítottuk középpontba.

Molnár István János azt az 1763-tól 1867-ig tartó hosszú folyamatot tekinti át, melynek kezdetén Kanada a hétéves háborút lezáró békében Nagy-Britannia birtokába került, majd végén, 1867-ben domínium lett. A szerző megvizsgálja az első felelős kanadai kormány létrejöttének előzményeit, körülményeit és következményeit, az 1848. év eseményeit állítva középpontba. A gazdasági, társadalmi és politikai folyamatok mellett a hangsúlyt a terület Brit Birodalmon belüli helyzetének, alkotmányos fejlődésének elemzésére helyezi.

Az Amerikai Egyesült Államok és Mexikó 1846–1848 között vívott háborúja meghatározó volt a két állam viszonyában, s máig ható módon befolyásolta nem csupán a kétoldalú kapcsolatokat, hanem a két ország történetét is. Ennek ellenére ritkán került a figyelem középpontjába, s ha igen, gyakran előfordult, hogy a szereplők mindegyike a másik felet vádolta már a háború elkezdéséért és a kimeneteleért is, saját magát pedig mentegetni próbálta. Kökény Andrea a háború előzményeit, legfontosabb eseményeit és közvetlen következményeit vizsgálja meg, majd azokat a nézeteket elemzi, amelyek a konfliktussal kapcsolatban megfogalmazódtak. A historiográfiai áttekintés segítségével kísérletet tesz arra is, hogy árnyalja az események megítélését, és eloszlassa azokat a félreértéseket, vádakát és mítoszokat, melyek az idők folyamán kialakultak.

Vajda Zoltán tanulmánya szorosan kapcsolódik az amerikai–mexikói háború korabeli megítéléséhez. Vizsgálódásának középpontjában John C. Calhounnak, az Amerikai Egyesült Államok 1844-ben kinevezett külügyminiszterének, a Demokrata Párt egyik meghatározó politikusának érvrendszere áll. A szerző bemutatja, hogy a háború különböző szakaszaiban Calhoun miként reagált az eseményekre, milyen tényezők befolyásolták álláspontja kialakításában, és milyen nézeteket vallott a terjeszkedéssel kapcsolatban, különös tekintettel a Mexikótól megszerzett területek népességére. A szakirodalomban korábban megfogalmazott véleményeket árnyalva rámutat, hogy Calhoun valójában támogatta az expanziót Mexikóval szemben, de csak korlátozott mértékben. Mexikó egészének Egyesült Államokhoz csatolását már ellenezte, mert kétségei voltak a mexikói nép önkormányzatiságra, köztársasági intézményekre való alkalmasságával kapcsolatban. Vajda Zoltán szerint Calhoun véleményének kialakításában szerepet játszott a korabeli amerikai politikai gondolkodás egyik fontos eleme, a szomszédság problémája, illetve az Egyesült Államoknak az angol-szász etnikumtól eltérő, idegen népesség alkotta nemzetállamhoz való viszonya is.

Szintén részben az USA és Mexikó között zajló háború történetéhez kapcsolódik Hahner Péter írása a kaliforniai aranyláz történelmi jelentőségéről. A szerző érzékletesen mutatja be a szinte párhuzamosan zajló eseményeket és egymásra gyakorolt hatásukat. A terület a mexikói háború következtében került hivatalosan az Egyesült Államokhoz, de az aranyelőhelyek miatt nagymértékben felgyorsult az amerikai telepesek beköltözése a csendes-óceáni partvidékre, így Kalifornia már 1850-ben állami státuszt nyert az Unióban. Hahner Péter sodró lendülettel fűzi egybe a területgyarapodást kísérő gazdasági, társadalmi, politikai folyamatokat, s mindazokat a kérdéseket, amelyeket a nagymértékű növekedés felvetett – legyen szó a nők helyzetéről, a rabszolgaság kiterjesztésével kapcsolatos vitákról, a kommunikáció és a közlekedés fejlődéséről vagy épp az amerikai mentalitás átalakulásáról.

Jancsó Katalin tanulmánya jól illeszkedik abba a sorba, amely az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc után Amerikába került magyar emigránsok sorsát, történetét vizsgálja. A szerző által kutatott Kossuth Károlyról mindeddig nem született feldolgozás Magyarországon. Részletes információ egy amerikai újságíró, George Peck 1854-ben megjelent perui útleírásában található róla, s leszármazottai ma is élnek Peruban, Uruguayban és Chilében, de személyét, Peruba érkezésének körülményeit és életének sok részletét homály fedi. Jancsó Katalin tanulmánya

számba veszi a korabeli forrásokkal igazolható tényeket, ugyanakkor azokat a dilemmákat és kérdéseket is, amelyek Kossuth Károllyal kapcsolatban a kutató számára felmerülnek.

A kötet záró írásai Anderle Ádám, a Szegedi Tudományegyetem 2016 novemberében elhunyt történészprofesszora előtt tisztelegnek. Anderle professzor kezdeményezője, szellemi atyja és egyik alapítója volt a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2015 óta működő Amerika-közi Tanulmányok Kutatóközpontnak. A Kutatóközpont első nagyszabású nemzetközi konferenciájára *Transnational Americas / Américas Transnacionales* címmel 2017. november 16–19. között került sor, ami egybeesett Anderle Ádám halálának évfordulójával. Ezért a résztvevők számos szekciót az ő emlékének ajánlottak. A programhoz kapcsolódóan került sor a szegedi Somogyi Könyvtárban az Anderle professzor tudományos munkássága előtt tisztelő, *Un viajero por caminos hispanos (Egy vándor hispán utakon)* című kötet bemutatójára és egy emlékkiállítás megnyitójára. A *Visszhang* rovatban Csikós Zsuzsanna az Anderle Ádám tudományos életútját bemutató kiállításról számol be, s idézi meg az iskolateremtő tudós és karizmatikus tanáregyenység alakját, aki elévülhetetlen érdemeket szerzett abban, hogy a Latin-Amerika és Spanyolország történetére vonatkozó tudományos kutatásoknak több évtizedes múltra visszatekintő, élő hagyománya legyen a Szegedi Tudományegyetemen. Az emlékkiállítást Kaczúr Ágnes, a Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Kuno Könyvtár Hispanisztika Gyűjteményének szakreferense és Somogyi Szilvia, a Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár munkatársa állította össze. A *Szemle* rovatban Katona Eszter, a kötet egyik szerkesztője mutatja be azt a húsz spanyol és francia nyelvű írást, melyek egy részében Anderle Ádámmal fűződő személyes és szakmai kapcsolataikról emlékeznek meg a szerzők, másik részében pedig történelmi témájú tanulmányokkal tisztelegnek a történészprofesszor nagy ívű tudományos munkássága előtt.

Kökény Andrea

1848 – A TURNING POINT IN THE NEW WORLD

1848 was an important turning point not only in the history of Europe, but also in America. The first responsible government was established in Canada in 1848. Oregon Territory was organized in the region that was acquired by the United States of America in the Oregon Treaty of 1846, which ended the British–American joint occupation of the region. In February, 1848 the Treaty of Guadalupe Hidalgo ended the U.S.–Mexican War and Mexico was forced to cede more than two million square kilometres of its territory to the United States. It was also in 1848 that the Gold Rush started in California and pulled hundreds of thousands of people to the newly acquired lands. In Seneca Falls, New York the first women's rights convention was organized and the participants issued the Declaration of Rights and Sentiments, which was based on the American Declaration of Independence. As an attempt to revive the Bolivarian ideal of Latin American solidarity, the Treaty of Lima (or Treaty of Confederation) was signed by representatives of the republics of Bolivia, Chile, Ecuador, New Granada, and Peru, which was an early antecedent of the Pan-American Union. The purpose of the thematic volume is to present some of the most important events of 1848 applying an Inter-American approach and analysing the history of Canada, the United States, the Caribbean and Latin America.

MOLNÁR ISTVÁN JÁNOS*

1848 Kanadában

A felelős kormányzat megteremtése

Ha a történészek a kanadai 1848. évet nem is feltétlenül minősítik unalmasnak, van, aki úgy fogalmaz, hogy ez az év Brit Észak-Amerikában „igazán színtelen” volt.¹ Kétségtelen, hogy az európai forradalmi események nem gyűrűztek be az észak-amerikai brit gyarmatokra – „a legragyogóbb szakaszába” lépő *Pax Britannica*-nak köszönhetően.² Ez a korszakos év mindazonáltal Kanadában sem volt teljesen eseménytelen. Ebben az évben alakult meg ugyanis a gyarmaton az első felelős kormány, ami mérföldkövet jelentett az ország alkotmányos fejlődésében. A következő év pedig az európai forradalmi eseményekhez igen hasonló megmozdulásokat hozott a tartományban.

A felelős kormányzás bevezetése egy hosszú folyamat eredménye volt. A jelen cikk ezt a folyamatot tekinti át. Nem lehet elvonatkoztatni ugyanakkor attól sem, hogy az alkotmányos fejlődés ezen a ponton nem állt meg, hanem a brit észak-amerikai gyarmatok uniójához és Kanada Domínium 1867. évi megszületéséhez vezetett.

Brit Észak-Amerika a háborúk után

Hosszú háborús évszázadok után az 1820-as évekre a brit észak-amerikai gyarmatokon beköszöntött a béke. Az Európában hétéves háborúként ismert konfliktust lezáró párizsi békekötést (1763) követően brit fennhatóság alá került a valamikori Új-Franciaország teljes területe, és ezzel Észak-Amerikában a britek és a franciák közötti csaknem két évszázados versengés végérvényesen az előbbiekre javára dőlt el.

A britek egyedüli gyarmatosítók maradtak a Nagy-tavak környékén, hogy aztán hamarosan a saját gyarmataikkal kerüljenek szembe. 1783-ban egy újabb párizsi béke úgy vetett véget az amerikai függetlenségi háborúnak, hogy Nagy-Britannia elveszítette észak-amerikai birtokainak javát, az 1774-ben a Québec-törvény-

* A szerző a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának egyetemi docense (1042 Budapest, Viola u. 2–4. molnar.istvan@kre.hu).

1 MacMechan, 2009. 251.

2 Black, 2014. 268.

nyel³ létrehozott Québec tartomány és az egykori Akádia területén megalapított Új-Skócia azonban nem vált az Amerikai Egyesült Államok részévé, hanem továbbra is a Brit Birodalomhoz tartozott.

Az amerikai függetlenségi háború következtében mintegy 50 ezer, úgynevezett egyesült birodalmi lojalista (*United Empire Loyalists*) települt át a szomszédos brit gyarmatokra, vagy – ahogy egyre inkább nevezték – Brit Észak-Amerikába. A bevándorlás nyomán benépesült az új-skóciai félszigetet a szárazföldről elválasztó Chignecto-szorostól északra található terület, ahol 1784-ben *par excellence* lojalista tartományként létrejött Új-Brunswick gyarmat. Új-Skóciáról 1769-ben önálló tartományként leválasztották az egykori *Île Saint-Jean* is, amely 1798-ban a Prince Edward-sziget nevet kapta. Ezzel a brit észak-amerikai gyarmatok száma immáron négyre nőtt.

A lojalista bevándorlás meghatározónak bizonyult a sokszor már ekkor is Kanadának nevezett Québec tartomány történetében is. Ebben az időszakban érkeztek az első anglofón telepesek a Gaspé-félszigetre, és ekkor kezdődött meg a Montrealtól keletre található, úgynevezett „Keleti Települések” (*Eastern Townships*) benépesülése is. A legtöbb lojalista azonban Québec tartomány nyugati határvidékén, a Nagy-tavaktól északra található, nagyjából a mai Kingstonig húzódó, lényegében lakatlan területen telepedett le. (A korábban itt élő őslakos algonkin törzseket és a huronokat gyakorlatilag már egy évszázaddal korábban kiirtották vagy elűzték a rivális irokézek.) 1791-ben a brit parlament elfogadta az Alkotmányos Törvényt (*Constitutional Act*),⁴ amely Québec tartományt két részre osztotta fel. A lojalisták által újonnan betelepített, szinte kizárólag anglofón lakosságú nyugati részekből létrejött gyarmat elnevezése Felső-Kanada, míg a korábbi, túlnyomórészt francia nyelvű lakosság által lakott területé Alsó-Kanada lett.

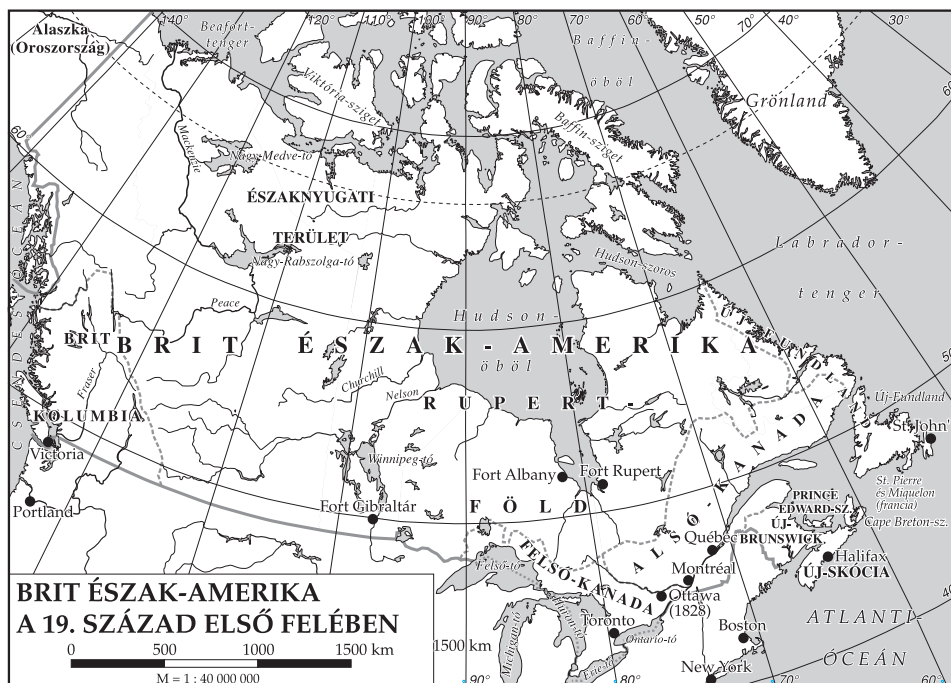
Alig több mint húsz év elteltével ismét kitört a háború a Nagy-tavak környékén. Most a fiatal Egyesült Államok üzent hadat Nagy-Britanniának. A britek és az amerikaiak azóta is vitáznak arról, hogy ki is győzött az 1812-ben kezdődött háborúban. Mivel azonban az 1814 karácsonyán aláírt genti békében a felek a háború előtti állapotokat állították vissza, talán a döntetlen állna a legközelebb az igazsághoz. A háború igazi nyertesei valójában a kanadaiak voltak. Az észak-amerikai brit gyarmatok nem váltak az Egyesült Államok részévé, és a háború erőteljesen hozzájárult a kanadai identitás kifejlődéséhez.⁵

A háború végén az is egyértelművé vált, hogy az amerikai terjeszkedésnek gátat szabnak a szomszédos brit gyarmatok. Bár Brit Észak-Amerikában időről időre ezután is felütötte a fejét az amerikai annexiótól való félelem, a kanadaiak szerencséjére az amerikaiak figyelme az északi terjeszkedés helyett nyugati irányba fordult,

3 *An Act for making more effectual Provision for the Government of the Province of Quebec in North America – The Quebec Act, 1774 (U. K.) R.S.C. 1985, Appendix II. No. 2.*

4 *An Act to repeat certain Parts of an Act passed in the 14th Year of His Majesty's Reign, intituled 'An Act for making more effectual provision for the Government of the Province of Quebec in North America' and to make further Provision for the Government of the said Province – The Constitution Act, 1791 (U. K.) R.S.C. 1985, Appendix II. No. 3.*

5 Black, 2014. 192.

és Nagy-Britannia helyett inkább Mexikóval kezdtek háborút. Ráadásul a bevándorlás és a rabszolgaság problémái nyomán egyre éleződtek az amerikai társadalom belső feszültségei is. Az Amerikai Egyesült Államok és Brit Észak-Amerika közötti határokat elsőként az 1783. évi párizsi béke, illetve az 1794. évi, úgynevezett Jay-egyezmény rögzítette. A kontinens belseje felé való terjeszkedéssel párhuzamosan az 1818. évi londoni egyezmény a 49. szélességi körnél jelölte ki a határt a Lake of the Woods északnyugati szélétől a Sziklás-hegységig. Keleten a határkérdés véglegesen 1842-ben oldódott meg, amikor a Webster–Ashburton-szerződés és egy választott bírósági döntés megállapította a Maine, illetve Új-Brunswick és Québec közötti határokat, valamint a Lake of the Woods és a Nagy-tavak közötti határvonalat.

A brit észak-amerikai gyarmatok gazdasága már az 1800-as évek első évtizedében robbanásszerű fejlődésnek indult. Ebben nagy szerepe volt a napóleoni háborúknak és annak, hogy Bonaparte európai gazdasági blokádja miatt a britek kénytelenek voltak az élelmet és a hajóépítéshez oly nélkülözhetetlen fát a gyarmataikról beszerezni.⁶ A gyarmatokkal folytatott kereskedelem biztosítása érdekében az anyaország csökkentette a vámokat és különféle szubvenciókat vezetett be, ami váratlanul hatalmasat lendített a gyarmatok fejlődésén. A kereskedelem megélénkülése ösztönzőleg hatott a Brit Észak-Amerika és a birodalom más részei közötti kereskedelemre is.

6 Black, 2014. 177.

Az a két gyarmat, amely a legtöbbet profitált a háborús időszakból, Alsó-Kanada és Új-Brunswick volt. Mindkét terület gazdag volt hatalmas és érintetlen erdőkben, és az itt található simafenyő kitűnő alapanyagának bizonyult a hajóépítéshez. A favágók kezdetben a kézi erővel feldolgozott faanyagot folyókon úsztatták le a legközelebbi kikötőbe. 1815 után azonban jelentősen megváltozott a technológia: megjelent a gőzgép, ami forradalmasította a fűrésztelepeket, a vizeken gőzhajók jártak, vasutak kezdtek épülni. Az óceán és a Nagy-tavak csatornákkal kapcsolódtak össze. A ma már csak turisztikai látványosságnak számító Rideau-csatorna aktívan hozzájárult Felső-Kanada keleti területeinek benépesüléséhez.⁷

Az 1830-as években a városokban megjelentek az első szennyvízcsatornák, 1840-ben pedig az első gázzal működő közvilágítási rendszerek. A kommunikációhoz már utazni sem kellett: a futárokat a telegráf tette feleslegessé. A postakocsi és a fuvaroskocsi helyébe lépő vasút megjelenése alapjaiban változtatta meg a távolság jelentését, és a gőzerő közelebb hozta egymáshoz Európát és Észak-Amerikát. A hajók buzgón hordták a fát Nagy-Britanniába, ahonnan egyre nagyobb számú bevándorlóval tértek vissza.

A bevándorlásnak köszönhetően a következő évtizedekben az észak-amerikai brit gyarmatok lakosságában ugrásszerű növekedés következett be, harminc év alatt lényegében megduplázódott. Miközben az Egyesült Államokból érkezők száma folyamatosan apadt, a Brit-szigetekről egyre nagyobb számban érkeztek a bevándorlók. Míg 1816-ban még csak 3370 fő telepedett le a gyarmatokon, 1847-re ez a szám elérte a 110 ezer főt. A bevándorlóknak csaknem a fele ír volt, és az íreknek majd egyharmada katolikus. Új-Skóciába főleg skótok érkeztek.⁸ Alsó-Kanada brit lakossága folyamatosan nőtt ugyan, de ezt a növekedést ellensúlyozni tudta a francia kanadaiak magas születési rátája. Az asszimilációtól való félelem azonban így is újra megjelent a francia ajkúak gondolkodásában.⁹

A brit kormányzat egyre kevésbé mutatott hajlandóságot arra, hogy az észak-amerikai gyarmatok ügyeivel foglalkozzon. Ennek két praktikus oka is volt. Az egyik, hogy a Brit Birodalom súlypontja nyugatról lassacskán keletre helyeződött át. Az 1780–1790-es években még oly fontos Alsó-Kanada helyébe gazdaságilag, politikailag és katonailag is India, Kína és az új brit gyarmatok, Ausztrália (1788), Dél-Afrika (1806), Új-Zéland (1840) léptek. A brit észak-amerikai katonai jelenlét különösen az indiai szükségletekhez képest vált egyre jelentéktelenebbé. Az 1815-ben még nagyjából 29 ezer fős észak-amerikai hadsereg az 1850-es évekre háromezer főre zsugorodott. A másik ok pedig az volt, hogy a fejlődésnek indult észak-amerikai gyarmatok az egyre növekvő lakosság és a gazdasági fejlődés következtében mind kevésbé szorultak rá az anyaország pénzügyi támogatására.¹⁰

Ettől függetlenül a Nagy-Britannia és a gyarmatok közötti kapcsolat – a merkantilista gyarmati rendszerből kifolyólag – szoros maradt. A gyarmati termékek, különösen a faárúk és az élelmiszer, kedvezőbb feltételekkel juthattak be a brit

⁷ Bothwell, 2006. 154.

⁸ Bothwell, 2006. 152.

⁹ Black, 2014. 195–196.

¹⁰ Bothwell, 2006. 153.

piacra. Az anyaországi kereslet hatására újabb és újabb gazdasági fellendülések következtek be az észak-amerikai gyarmatokon, a kereskedők hatalmas jövedelmet realizáltak, a bevándorlók pedig folyamatosan özönlöttek a kanadai erdők szélére. Rohamosan fejlődött a kanadai mezőgazdaság is, nem sokkal a háború befejezését követően már jelentős többlet megtermelésére volt képes.¹¹

A felelős kormányzat megteremtéséért vívott harc korai szakasza

A gazdasági-társadalmi fejlődéssel együtt járt a lakosság politikai öntudatra ébredése is. A brit fennhatóságból értelemszerűen következett, hogy a politikai struktúra elsődlegesen a brit kormányzati modellből építkezett. Az anyaországi uralkodó – kormány – Lordok Háza – Képviselőház megoldásnak a brit észak-amerikai gyarmatokon a kormányzó vagy helytartó – Végrehajtó Tanács (*Executive Council*) – Törvényhozó Tanács (*Legislative Council*) – Törvényhozó Gyűlés (*Legislative Assembly*) modell felelt meg.

A gyarmatok élén kezdetben a birodalmi kormány által kinevezett kormányzó (*governor*) állt. Québec tartomány részére ezt a tisztséget az 1763. évi Királyi Proklamáció¹² hozta létre, de saját kormányzója volt Új-Skóciának és Új-Brunswicknak is. Az 1780-as években William Pitt birodalmi kormánya volt az, amely úgy gondolta, hogy a négy kolóniát egyetlen személy, a főkormányzó (*governor-in-chief*) alá kell rendelni. Az 1786-ban létrehozott tisztséget elsőként Sir Guy Carleton, Dorchester lordja viselte. Mindazonáltal a gyakorlatban a *governor-in-chief* (1791-től már mint *governor general*) közvetlenül csak Québecet igazgatta, a többi tartományban őt a helyettes kormányzó vagy helytartó (*lieutenant governor*) helyettesítette, aki közvetlenül Londonból kapta az utasításokat. (A legidősebb és egyben legelmaradottabb brit gyarmaton, Új-Fundlandon 1825-ig a hatóság szezonális fogalom volt, egy brit tengerészeti tisztviselő formájában, aki a halászfloTTával érkezett tavasszal és távozott ősszel. Csupán ekkor került sor a gyarmaton kormányzó kinevezésére.)

A népképviselési elv alapján választott törvényhozások a 18. század második felében jelentek meg Brit Észak-Amerikában. Talán némiképp meglepő, hogy az első törvényhozó gyűlést (*General Assembly*) Új-Skóciában választották meg 1758-ban, majd ezt követte a Prince Edward-sziget (1773) és Új-Brunswick (1786) törvényhozása. Ami Québec tartományt illeti, az 1774. évi Québec-törvény parlament felállításáról nem rendelkezett, mivel azt a birodalmi kormányzat akkor még „célszerűtlennek” (*inexpedient*) minősítette. Itt a törvényhozás létrehozására egészen az 1791. évi Alkotmányos Törvényig kellett várni. Ami azt illeti, az áttörés leginkább az amerikai függetlenségi háború után betelepült lojalistáknak volt köszönhető,

¹¹ Black, 2014. 195.

¹² *The Royal Proclamation no. 1 – October 7, 1763 by King George III.*

akik ragaszkodtak a brit gyarmatokon már megszokott törvényhozáshoz. A francia kanadaiak túlnyomó többsége ugyanakkor a Québec-törvényen alapuló, jól bevált saját rendszer (a törvényhozó és végrehajtó feladatokat egyaránt ellátó tanács útján történő kormányzás a népképviselőt bármilyen formája nélkül) fenntartására törekedett, és szeretett volna kimaradni az egész bizonytalan parlamentesdiből.¹³ Annak, hogy az Alkotmányos Törvény végül két különálló területi egységre osztotta fel a tartományt, nagyrészt éppen az volt az oka, hogy a két igény egyszerre történő kielégítése egy tartományon belül lehetetlennek tűnt.

Lényeges eltérés volt ugyanakkor az anyaországi modellhez képest, hogy a végrehajtó hatalmat a kormányzó, illetőleg a helytartó gyakorolta az általa a tartomány prominensei közül kinevezett személyekből álló Végrehajtó Tanács segítségével. Az első ilyen tanács Új-Skóciában került felállításra (*Nova Scotia Council*) 1720-ban Richard Philips kormányzó kezdeményezésére. A tanács egyszerre látta el a törvényhozási, kormányzati és bírói feladatokat egészen 1754-ig, amikor a bírói hatalom csúcsára a tartományi Legfelsőbb Bíróság (*Supreme Court of Nova Scotia*) került. Québec tartományban 1764-ben James Murray kormányzó állította fel az első ilyen tanácsot. Kezdetben a tanács valamennyi államügyben eljár, az 1774. évi Québec-törvény viszont már kimondottan úgy rendelkezett, hogy a Végrehajtó Tanács „törvényhozási ügyekben” (*legislative matters*) segíti a kormányzó tevékenységét.¹⁴ Az 1791. évi Alkotmányos Törvény a Végrehajtó Tanácsot mind Alsó-, mind pedig Felső-Kanadában fenntartotta, de már kifejezetten kormányzati jelleggel; tagjait mindkét tartományban a főkormányzó nevezhette ki.¹⁵ A Prince Edward-sziget számára a Végrehajtó Tanácsot 1773-ban állították fel.

A Prince Edward-szigeten 1773 óta, Új-Brunswickban pedig 1786 óta működött a törvényhozás felsőházaként funkcionáló Törvényhozó Tanács. Alsó- és Felső-Kanadában e testület felállításáról az Alkotmányos Törvény rendelkezett. A Törvényhozó Tanács tagjai valamennyi tartományban a helyi oligarchák közül kerültek ki, és a kormányzó vagy helytartó általi kinevezéssel nyerték el a tisztségüket. A kialakult gyakorlat szerint számos olyan személy volt, aki mind a Végrehajtó Tanácsban, mind pedig a Törvényhozó Tanácsban tagsággal rendelkezett. Új-Skóciában pedig olyan sajátos helyzet állt elő, hogy a Tizenkettők Tanácsának (*Council of Twelve*) is nevezett *Nova Scotia Council* egészen 1838-ig betöltötte mindkét tanács szerepét. Csúpn ekkor került sor az anyaországi Gyarmatügyi Minisztérium nyomására¹⁶ a két testület szétválasztására.

Ez a sajátságos kormányzati modell egy idő után súlyos ellentétekhez vezetett a választott képviselőház és a gyakorlatilag élethosszig kinevezett tagokból álló „kormány” között. A két Kanadában a Végrehajtó Tanácsot és a Törvényhozó Tanácsot domináló klikkek alakultak ki: Alsó-Kanadában a „Bürokraták” (*Bureaucrats*), vagy más néven a *Château Clique*, Felső-Kanadában pedig az úgynevezett „Családi Tömörülés” (*Family Compact*). Ezek a klikkek a két tartomány ügyeiben gyakorlati-

¹³ Wood, 2009. 84.

¹⁴ *Quebec Act*, XII. cikkely.

¹⁵ *Constitutional Act*, XI. cikkely.

¹⁶ Grant, 2009. 169.

lag a képviselőház akaratától teljesen függetlenül hozták meg a döntéseiket, így nem csoda, hogy rövidesen kitermelődött a parlamenti ellenzékük is, Alsó-Kanadában a Joseph-Louis Papineau nevével fémjelzett „Patrióták” (*Patriotes*), Felső-Kanadában pedig a William Lyon Mackenzie körül csoportosuló Reformerek.

Ezek a csoportosulások még nem voltak a mai értelemben vett politikai pártoknak tekinthetők, mint ahogy a kormányzati klikkek mögött álló (konzervatív) támogatókat is inkább csak brit mintára, „megszokásból” illették a *tory* jelzővel. A kormányzó elittel szemben álló parlamenti „ellenzéket” olyan képviselők alkották, akik a liberalizmus és a radikalizmus 19. század első évtizedeiben világszerte terjedő eszméire hivatkozással követelték a privilégiumok és a társadalmi egyenlőtlenség megszüntetését. Márpedig a kanadai társadalomba mind a privilégiumok, mind pedig az egyenlőtlenség alaposan bele voltak kódolva. A hierarchia, a politikai, társadalmi és vallási tisztelet az elit szemszögéből a brit hagyományok megőrzését és az amerikai republikanizmus teljes elutasítását jelentette. Az agresszív szomszéd mellett a háborús veszély nem múlt el egyértelműen, a rendszerhez való teljes alkalmazkodás és lojalitás az egységet volt hivatott demonstrálni az amerikaiak számára. Felső-Kanadában az amerikai fenyegetés ráadásul nemcsak külső, hanem belső is volt egyben, mivel az Egyesült Államokban született telepesek a függetlenségi háborút követő évtizedekben jelentős számban költöztek át a tartományba.¹⁷ A helyi republikanizmustól való félelem arra készítette a konzervatív kormányzatot és támogatóit, hogy korlátozzák az amerikai típusú szabadságjogok érvényesülését. Alsó-Kanadában mindehhez a francia kanadai nacionalizmus brit jelenlét elleni tiltakozása is hozzáadódott, azaz a konfliktus részben „fajok” közötti ellentéteket is magában hordozott.

A parlamentnek felelős kormányzás bevezetését követelő reformmozgalmak térnyerése hosszú törvényhozási agóniát eredményezett mindkét Kanadában. Alsó-Kanadában a konfliktus végül az úgynevezett „civil lista” (*civil list*) elfogadása miatt eszkalálódott. A Törvényhozó Gyűlés francia kanadai tagjai, akiknek eleinte komoly gondot okozott, hogy megbarátkozzanak a brit joggal, szokásokkal és alkotmányos berendezkedéssel, ekkor már kezdték átlátni, hogy az alsó-kanadai törvényhozás korántsem rendelkezik mindazokkal a jogokkal, amelyek a brit képviselőházat megilletik.¹⁸ A törvényeket a Törvényhozó Tanács rendre akadálytalanul visszadobta, a kormányzó és a Végrehajtó Tanács fölött pedig a képviselőknek semmilyen kontrolljuk sem volt, tekintve hogy azok csak az anyaországi Gyarmatügyi Minisztériumnak voltak alávetve.

Még 1818-ban, a megbékélés elkötelezett hívének számító Sir John Coape Sherbrooke főkormányzó javaslatára döntött úgy a brit kormányzat, hogy felhatalmazza az alsó-kanadai törvényhozást a tartományi bevételek felhasználására vonatkozó döntések meghozatalára. Ezalól csak bizonyos koronajövedelmek és egyes birodalmi törvényeken alapuló adók voltak kivételek. Sherbrooke ennek megfelelően

¹⁷ 1812-re az áttelepült amerikaiak száma már tízszeresen meghaladta az eredeti *United Empire Loyalist* betelepülők számát. Greer, 1999. 10–11.

¹⁸ Decelles, 2009. 87.

a Törvényhozó Gyűlés elé terjesztette elfogadásra a civil listát, amely a kormányzati tisztviselők járandóságát tartalmazta. A kormányzó úgy képzelte, hogy a lista az uralkodó életére szól, a ház azonban ragaszkodott ahhoz, hogy ebben a kérdésben évente szavazzanak a képviselők. Ezzel a megoldással a tisztviselők teljes mértékben függővé váltak volna a törvényhozástól, amit a Törvényhozó Tanács nem tűrhetett, és visszadobta a törvényt. Évekig tartó huzavona kezdődött. Kormányzók és parlamenti ülészekok követték egymást anélkül, hogy a járandóságokat megszavazták volna. A kormány ilyen körülmények között kénytelen volt a közigazgatás ellátmányát a törvényhozás ellenőrzési jogkörén kívül eső jövedelmekből finanszírozni. A Bürokraták és a Patrióták közötti viszony pedig egyre inkább elmérgesedett.

1830-ban a brit kormányzat még tett egy elkeseredett kísérletet a megegyezésre. Frederick John Robinson, azaz Lord Goderich, aki abban az időben a Gyarmatügyi Minisztériumot igazgatta, úgy rendelkezett, hogy a koronajövedelmek kivételével a tartomány valamennyi bevétele feletti rendelkezést át kell adni a Törvényhozó Gyűlésnek, ha az hajlandó az uralkodó élete végéig megszavazni a civil listát. Papineau-nak és barátainak azonban sikerült megakadályozniuk, hogy a javaslatból törvény legyen.

Négy évvel később a Patrióta-többségű Törvényhozó Gyűlés megszavazta az úgynevezett Kilencvenkét Határozatot. A határozatokban megfogalmazott fő politikai cél a választott Törvényhozó Tanács megteremtése volt, a felelős kormány létrehozása ekkor még nem szerepelt a követelések között. A Kilencvenkét Határozatra reagálva a következő évben a birodalmi kormány bizottságot küldött Québecbe az alsó-kanadai helyzet kivizsgálására, amely végül arra a konklúzióra jutott, hogy a kormányzati modellben semmilyen változtatásra nincs szükség. Ennek megfelelően maradt a politikai patthelyzet is.

1837 márciusában a birodalmi kormány úgy döntött, hogy erőből oldja meg a problémát, és a Lord John Russel pénzügyminiszter által a brit parlament elé terjesztett tíz határozati javaslat egyike felhatalmazta a kormányzót arra, hogy a törvényhozás jóváhagyása nélkül kifizesse a kormányzati költségeket. A határozatokat, amelyek ha nem is jelentették az alsó-kanadai alkotmány felfüggesztését, de kétségtelenül komolyan csorbították a törvényhozás jogait,¹⁹ hosszú vitát követően végül nagy többséggel elfogadták.

Ez volt az utolsó csepp a pohárban. Papineau és követői 1837 májusától kezdve egyre-másra tartották a nagygyűléseket szerte a tartományban. Lázasan folyt a szervezkedés, fegyveres Patrióta-szervezetek is megjelentek a színen, november 6-án pedig zavargások törtek ki Montrealban.

Időközben Felső-Kanadában is a robbanásig feszültek az indulatok. A tory többségű Törvényhozó Gyűlés 1831-ben megszavazta ugyan az uralkodó élete végéig szóló, a Mackenzie és követői által csak „*Everlasting Salary Bill*” néven emlegetett civil listát,²⁰ de a reformerek élénk tiltakozása mellett. Mackenzie saját újságja, a Co-

¹⁹ Decelles, 2009. 106.

²⁰ Wallace, 2009. 33.

lonial Advocate hasábjain nyílt támadást intézett a *Family Compact* számos vezetője ellen, ami alaposan felbőszítette a konzervatív köröket. A renitens képviselőt a Törvényhozó Gyűlés megrágalmazásával vádolták meg, és december 12-én a ház meg is szavazta a kizárását. Ezzel szájalmas tragikomédia vette kezdetét. A képviselői hely megüresedése miatt kiírt időközi választásokat Mackenzie nyerte meg, hogy aztán a ház újra kizárja. És ez így folytatódott: a képviselőt 1834 októberéig összesen ötször zárták ki és választották újra, ekkor azonban végre reformer többségű Törvényhozó Gyűlés alakulhatott meg. Mackenzie ezúttal bizottság felállítását javasolta a visszaélések kivizsgálására. Ő maga lett a bizottság elnöke, annak tagjai pedig a legközelebbi követői közül kerültek ki. A bizottság a jelentésben, amely a „Visszaélésekkel kapcsolatos hetedik jelentés” (*Seventh Report on Grievances*) címet kapta, részletesen értékelte a tartomány helyzetét, szorgalmazta a választás elvének kiterjesztését a Törvényhozó Tanács tagjaira, és óvatosan felvetette a felelős kormányzás bevezetésének a lehetőségét is. A jelentés eljutott a Gyarmatügyi Minisztériumba is, ahol érdemi intézkedésként 1836 januárjában a hivatalban lévő helytartó leváltását határozták el: Sir John Colborne a brit észak-amerikai katonai főparancsnoki tisztségét megtarthatta ugyan, az új helytartó azonban Sir Francis Bond Head lett. A hamarosan bekövetkező eseményekben mindketten fontos szerepet játszottak.

Végül Felső-Kanadában az 1836. évi választások kormányzati körök általi elcsalása volt az utolsó csepp a pohárban. Az új helytartót Kanadába érkezését követően először örömmel üdvözölték a Reformpárt tagjai, különösen miután első intézkedése az volt, hogy a Végrehajtó Tanács tagjává nevezte ki a felelős kormányzat elkötelezett hívét, Robert Baldwint. Sir Bond Head azonban hamarosan világossá tette, hogy nem szándékozik a napi ügyekben konzultálni a Végrehajtó Tanáccsal, mire a teljes tanács testületileg lemondott. Ez pedig általános elégedetlenséget szült a Törvényhozó Gyűlésben is, és a helytartó kénytelen volt kiírni a választásokat.²¹ A korábbi helytartókkal ellentétben Sir Bond Head aktívan belevetette magát a választási közdelembe a *tory* jelöltek oldalán, és minden lehetséges eszközt felhasznált a reformpártiakkal szemben, akik vereséget is szenvedtek. Mackenzie és más vezetőik elveszítették a parlamenti helyüket, ráadásul a *tory* parlamenti többség megszavazta, hogy a törvényhozás IV. Vilmos király halála után is folytassa a munkáját, szemben az alkotmányos gyakorlattal, amely szerint az uralkodó halála esetén új választásokat kell kiírni. A reformerek tiltakozásul petíciót intéztek a brit Gyarmatügyi Minisztériumhoz, ott azonban meg sem hallgatták őket.

Az új törvényhozás, mint mindig, amikor összetétele harmóniában volt a kormányzattal, ezúttal is igen tevékeny volt. Mivel igen költséges célok megvalósítását is megszavazta, hamarosan sikerült gyorsan nagy költségvetési hiányt is felhalmozni. A Russel-határozatok elfogadása Felső-Kanadában is felgyorsította a reformpárti szervezkedéseket. 1837. június 30-án Lloydtownban gyűlést tartottak, amelyen kinyilvánították, hogy – mivel az alkotmányos eszközök alkalmazása nem vezetett eredményre – minden reformer jogosult arra, hogy fegyverrel védje meg a jogait.

²¹ Craig, 1963. 238.

Az 1837. évi rebellióktól az első felelős kormány megalakulásáig

Az elégedetlenség végül 1837 őszén mindkét tartományban kormányellenes felkelésekhez vezetett. Alsó-Kanadában az első fegyveres konfliktusra november 16-án került sor, amikor néhány illegális tevékenységgel vádolt Patrióta-vezető ellenállt a Sir John Colborne által a letartóztatásukra kirendelt hatósági személyeknek. Papineau szinte azonnal az Egyesült Államokba menekült, más rebellisok viszont a vidéken igyekeztek szervezkedni (1. kép). Rövidesen lángokba borult a Richelieu folyó vidéke, a Wolfred Nelson által vezetett felkelők 1837. november 23-án Saint-Denis-nél legyőzték ugyan a kiküldött brit csapatokat, azok azonban gyorsan visszavágtak és két vereséget is mértek a rebellisekre (Saint-Charles-nál november 23-án és Saint-Eustache-nál december 14-én). December 5-én a kormány Montrealban kihirdette a statáriumot.

Amikor a fegyveres összecsapások híre elérte Felső-Kanadát, Mackenzie szintén a fegyveres felkelés mellett döntött. December első napjaiban már sor került néhány kisebb csetepatéra Toronto környékén, végül aztán december 7-én a Montgomery kocsmájánál vívott – tulajdonképpen egyetlen igazán említésre méltó – ütközetben a számbeli fölényben lévő kormányerők győzedelmeskedtek (2. kép).

A katonai vereségeket követően a főbb rebellis vezetők az Egyesült Államokba menekültek, ahonnan amerikai szimpatizánsok segítségével még egy teljes éven keresztül fegyveres betöréseket hajtottak végre. A harcok 1838 novemberében mindkét tartományban a felkelők vereségével értek véget (Felső-Kanadában Prescottnál, Alsó-Kanadában pedig Beauharnois-nál). A felkelők vezetői közül néhányat kivégeztek, másokat deportáltak. Olyanok is akadtak, akik az Egyesült Államokban maradtak, ahonnan később amnesztiával térhettek vissza Kanadába. Alsó-Kanadában felfüggesztették az Alkotmányos Törvényt, 1838 áprilisában feloszlatták a törvényhozás mindkét házát, a Végrehajtó Tanács szerepét pedig egy

1. kép. Papineau szónokol a saint-charles-i gyűlésen. Charles Alexander Smith festménye

2. kép. Ütközet Montgomery kocsmájánál

különleges testület (*Special Council of Lower Canada*) vette át, amely egészen 1841 februárjáig hivatalban maradt.

Az 1837. évi felkelések a birodalmi kormányt is ráébresztették arra, hogy valami nincs rendben az észak-amerikai gyarmatokon. Az ifjú Viktória királynő által kiküldött királyi biztos, John George Lambton, azaz Lord Durham (3. kép) az általa készített jelentésben, amely Herbert Spiro szerint „az Újvilág társadalmának és politikájának briliáns elemzése”,²² Felső- és Alsó-Kanada egyesítését, valamint a felelős kormányzás bevezetését javasolta. A jelentés hatására a birodalmi parlament 1840-ben el is fogadta az Egyesülési Törvényt (*Act of Union*),²³ amelynek értelmében létrejött az egyesült Kanada tartomány.

A két Kanada egyesítése Lord Durham számára több célt is szolgált. Először is ez a megoldás alkalmasnak tűnt arra, hogy Brit Észak-Amerikában biztosítva legyen az anglofón dominancia a francia kanadaiak elangolosítása útján. Másfelől az unió megoldást kínált a *Family Compact* áldásos tevékenysége folytán erőteljesen eladósodott Felső-Kanada pénzügyi problémáira is, mivel ezeket az adósságokat az alsó-kanadai költségvetés helyzete ellensúlyozta volna.

Felső-Kanada – a maga brit és protestáns lakosságával – sokkal dinamikusabban fejlődött, mint a francia nyelvű és katolikus vallású Alsó-Kanada. A várako-

²² Spiro, 1959. 128.

²³ *An Act to re-unite the Provinces of Upper and Lower Canada – The Union Act, 1840 (U. K.) R.S.C. 1985, Appendix II. No. 4.*

3. kép. Lord Durham

zás az volt, hogy a két tartomány egyesítésével a francia kanadai kulturális jelenlét asszimiláció útján fokozatosan eltűnik majd. Ennek megfelelően az Egyesülési Törvény korlátozta a francia nyelv használatát a Törvényhozó Gyűlésben. Bár Kanada az egyesülést követően elvben egységes formában működött, a gyakorlatban mégis két különálló részre oszlott, Nyugat-, illetve Kelet-Kanadára, lényegében a korábbi Felső- és Alsó-Kanada határait követve. A közös törvényhozásban a 450 ezer fős lakossággal rendelkező Nyugat-Kanada ugyanúgy 42 helyet kapott, mint a 650 ezer főnyi lakosságú Kelet-Kanada. Ezzel a ravasz megoldással sikerült elérni, hogy az angol nyelvű lakosság nagyobb többségbe került a testületben, mint ahogyan azt a létszámarány indokolta volna. Ráadásul a korábbihoz képest az Egyesülési Törvény olyan magas vagyoni cenzust alkalmazott a passzív választójog esetében, amely a francia kanadaiak jelentős többségét eleve kizárta a potenciális képviselőjelöltek köréből. Mindazonáltal az *Act of Union* mindkét országrészben hatályban tartotta a korábban elfogadott törvényeket és az alkalmazott jogot.

A sajátos elrendezés azzal is együtt járt, hogy az adminisztrációban a kettős vezetés elve érvényesült (a *premier* pozícióját mindig az egyik Kanada politikai vezetője töltötte be, míg a másik Kanadáé a *premier* helyetteseként dolgozott, és a minisztériumoknak is kettős vezetése volt),²⁴ a törvényjavaslatokat pedig kettős többséggel (mindkét területi egységben) kellett elfogadni. A felelős kormányzás bevezetése azonban még további nyolc évet váratott magára. Az egyesült Kanada első kormány-

24 Reesor, 1992. 40.

zói még aktívan részt vettek a napi politikában és fenntartották maguknak a jogot arra, hogy a régi rend szerinti Végrehajtó Tanácsot nevezzenek ki. James Bruce, azaz Lord Elgin volt az első főkormányzó, aki változtatott ezen a gyakorlaton.

Az egyesült Kanada harmadik parlamentjének a megválasztására 1848 januárjában került sor. A választásokon mindkét Kanadában a Reformerek nyertek, így a házban kényelmes többséget szereztek. Amikor a Törvényhozó Gyűlés márciusban megalakult, a Reformerek két vezetője, Robert Baldwin és Louis-Hyppolyte LaFontaine 1848. március 3-án bizalmatlansági indítványt szavaztattak meg a házzal a hivatalban lévő konzervatív kormánnyal szemben. (Az a szokás, hogy a hivatalban lévő kormány a következő parlament alakuló ülése előtt mond le, csupán a 19. század végén alakult ki.) Korábban a parlamenti választások csak csekély mértékben befolyásolták a Végrehajtó Tanács összetételét, és abban rendszerint csak néhány tag cserélődött ki. Most Lord Elgin LaFontaine-t azzal kérte fel a kormányalakításra, hogy válassza ki a Végrehajtó Tanács valamennyi tagját. LaFontaine ezt, Baldwinnal konzultálva, meg is tette. Így módon első alkalommal történt, hogy a kormány teljes egészében a választott Törvényhozó Gyűlésben többséget szerzett párt képviselőiből alakult meg. Erre a fontos változásra alig néhány hónappal korábban Új-Skóciában már sor került, amikor Sir John Harvey helytartó James Boyle Uniacke-et hatalmazta fel hasonló módon a kormányalakításra. (A Prince Edwardszigeten 1851-ben, Új-Brunswickban 1854-ben, Új-Fundlandon pedig egy évvel később állhatott fel ez a kormányzati rendszer.) LaFontaine és Baldwin kormányalakításával kezdetét vette a kanadai történelemben a „Nagy Adminisztráció” (*Great Administration*) névvel illetett kormány tevékenysége, amely egészen 1851-ig, a két vezető közélettől való visszavonulásáig tartott.

Az 1849. évi ülésszak január 18-án kezdődött meg. A főkormányzó a nyitóbeszédében két olyan fontos bejelentést is tett, ami gesztus volt a francia kanadaiaknak. Az egyik bejelentés arra vonatkozott, hogy az uralkodó hajlandó általános amnesztiát adni az 1837–1838. évi rebellió valamennyi résztvevőjének. Emellett Lord Elgin arról is tájékoztatta a törvényhozást, hogy a birodalmi parlament törvénymódosítással törölte az Egyesülési Törvénynek azt a cikkelyét, amely a törvényhozás egyetlen hivatalos nyelvét az angolt tette. Hogy a szavainak még nagyobb nyomatékot adjon, a főkormányzó nemcsak angolul, de franciául is elmondta a beszédét, és ez a szokás azóta is érvényesül Kanadában, mind a mai napig.

A Nagy Adminisztráció vezetésével a törvényhozás aktívan dolgozott, a képviselők csaknem kétszáz törvényt fogadtak el. A szorgos ülésszakon végül a konzervatív ellenzék számára az 1837. évi rebellió idején okozott károk károsultjainak a kompenzálását szolgáló törvény, a *Rebellion Losses Bill* volt elfogadhatatlan, mégpedig olyan mértékben, hogy ismét felvillant a polgárháború veszélye.

Felső-Kanada törvényhozása már az egyesülést megelőzően elfogadott egy törvényt a polgároknak a katonaság által vagy „más módon” okozott károk kompenzálásával kapcsolatban. Erre a célra 40 ezer font összeget szavaztak meg a képviselők, a törvényt azonban anyagi források híján nem hajtották végre. 1838-ban Alsó-Kanada Különleges Tanácsa is elfogadott egy kártalanítási rendeletet, az azonban csak a lojális polgárokat ért károkra vonatkozott volna.

Az egyesülést követően egészen 1845-ig nem került sor újabb fejleményre az ügyben, ekkor azonban William Henry Draper konzervatív kormánya az 1840-es felső-kanadai törvényt újabb törvényben erősítette meg, amely az italmérési engedélyekből származó jövedelmekből rendelte elkülöníteni a megfelelő összeget a kártalanításra. 1845 áprilisa és 1849 januárja között összesen 38 658 fontot sikerült előteremteni ilyen módon.²⁵

1845 februárjában a Törvényhozó Gyűlés a francia kanadai reformerek indítványára Charles Theophilus Metcalfe kormányzóhoz fordult, amelyben az egyenlő bánásmód jegyében kompenzációt sürgetett azoknak az alsó-kanadai polgároknak a kártalanítására is, akiknek a vagyona károsodott a rebellió idején, és arra kérte a főkormányzót, hogy tegye meg a szükséges intézkedéseket az igények felmérése érdekében. A kormányzó által felállított bizottság a bejelentett igények alapján a kártalanításhoz szükséges összeget 241 965 fontban állapította meg. Végül 1846 júniusában a parlament mindössze mintegy 10 ezer fontot szavazott meg az egyesítés előtt bejelentett és igazolást nyert alsó-kanadai igények fedezésére. További intézkedésekre nem került sor a törvényhozás 1847. év végi feloszlásáig.

LaFontaine 1849 januárjában vette elő ismét a kompenzáció ügyét. A javaslat az volt, hogy összesen 100 ezer font összeget különítsenek el kártalanítás céljára oly módon, hogy ha az előterjesztett igények ezt az összeget meghaladják, akkor a kártalanítást arányosan mindenkinél csökkenteni kell. A javaslatot Baldwin rövid beszédben támogatta. A Reformereknek a többség birtokában könnyű volt a javaslatot elfogadni, de az ellenzék vehemens tiltakozása mégis sokakat visszariasztott. Nyilvánvaló volt, hogy sok olyan személy is elő fog terjeszteni kártalanítási igényt, aki részt vett a felkelésekben és most ott ül a képviselőházban. Papineau, Mackenzie, Wolfred Nelson is ilyen volt. A toryk jelmondata, a „semmilyen kifizetést a rebelliseknek” ott visszhangzott az egész tartományban.

A javaslat második olvasatakor hatalmas vita alakult ki a törvényhozásban, csaknem a tettelegességig fajuló kölcsönös vádaskodásokkal. A képviselőházi csetepatét szerte a tartományban demonstrációk követték. Torontóban Baldwin és Mackenzie bábúit végighordozták az utcákon és nyilvánosan elégették. A tartományi feszültség ellenére a javaslatot a Törvényhozó Gyűlés 1849. március 9-én kétharmados többséggel elfogadta, majd hat nappal később a javaslatot megszavazta a Törvényhozó Tanács is. Némi hezitálást követően a főkormányzó is szentesítette azt 1849. április 25-én, hogy aztán a kocsiját kövekkel és záptojással dobálják meg, miközben éppen elhagyta a törvényhozás épületét. De ez csak a kezdet volt.

Rögtön ezután az újságokban felhívás jelent meg egy nyilvános szabadtéri gyűlés megtartására a *Champ-de-Marson*, amely estére meg is telt a főkormányzó és a Reformerek „zsarnoksága” ellen tüntető emberekkel. Aztán valaki elkiáltotta magát: „A parlament épületéhez!” És a tömeg megindult. A képviselők éppen ülészttek, és bár figyelmeztették őket a veszélyre, nem mozdultak. A katonaságot senki sem riasztotta, a városi rendőrség pedig ekkortájt mindössze 72 főt számlált. A tüntetők az ablakokat kövekkel törték be, és a képviselők nemsokára az életükért

25 Leacock, 1907. 308.

4. kép. A montreali törvényhozás égő épülete a London Illustrated News hasábjain

futottak. A csőcselék betört az épületbe és összetörte a berendezést. Valaki beült a házelnök székébe és elordította magát: „A házat felosztatom!” Nemsokára lángokban állt az épület, és reggelre már csak az üszkös falak álltak (4. kép).

De ezzel még nem volt vége! A következő este a tömeg ismét az utcákon volt, és számos reformer házáat támadás érte. A kormány elrendelte négy főkolompos letartóztatását. Válaszul LaFontaine házáat feldúlták, bútorait összetörték, könyvtárát pedig elpusztították. Montreal három napig úgy nézett ki, mint a forradalmi Párizs az előző évben. A rendet mintegy ezer speciális rendfenntartó igyekezett helyreállítani. Április 30-án zajlott a legerőszakosabb cselekmény. A képviselőházat felbőszítette a főkormányzó elleni erőszak, és tagjai üzenetben akartak elhatárolódni a történetektől. Az üzenetet azonban nem a külvárosi Monklandsben található kormányzói rezidencián, hanem a kormány épületében, a város közepén álló *Château Ramezay*-ben kívánták átadni. Ezért a döntésért Lord Elgin csaknem az életével fizetett. Az ominózus napon a főkormányzó a hintóján a városba hajtatott egy csapat önkéntes dragonyos kíséretében. Az utcán a hintót kövekkel dobálták meg, és az utat elzárta az őrjöngő tömeg. A katonai kíséret segítségével a főkormányzó végül bejutott az épületbe, kezében egy kétfontos kővel, amit behajítottak a hintóba.²⁶ Amikor a ceremónia véget ért, és a főkormányzó megpróbált visszatérni a rezidenciájába, csak a kiváló hajtóinak köszönhetette, hogy megmenekült a rátámadó tömegtől. Még otthonában sem volt azonban teljesen biztonságban, a tömeg azt is megtámadta. Hogy megaka-

26 Érdekes történelmi adalék, hogy a család megőrizte ezeket a köveket, Lord Elgin leszármazottai 2008-ban Kanadának ajándékozták őket, és jelenleg is láthatók a gatineau-i Kanadai Civilizációs Múzeumban.

dályozza a további agressziót, Lord Elgin az otthonában maradt, amiért kifigurázták, kinevették és a Monklands remetéjének csúfolták.

A lázongások nem zajlottak le áldozat nélkül. A lázadók még egyszer megtámadták LaFontaine házát, ahonnan puskalövéseket adtak le a tömegre, és egy ember meghalt. Azonnal nemzeti kérdés kerekedett az ügyből, mivel egy francia ölt meg egy britet. Az áldozat temetése politikai demonstrációvá alakult. LaFontaine-t perbe fogták az ügy miatt, de felmentették. Támadás érte Baldwin és más reformpárti vezetők otthonát is. Montreal tűzfészekké vált. Az angolok és a franciák bármelyik pillanatban egymásnak eshettek. Sokan azt követelték, hogy a főkormányzó hirdessen hadiállapotot és vesse be a hadsereget, ő azonban bölcsen visszautasította ezt. A rend helyreállítása így a városi elöljárókra maradt. Az 1849 áprilisában lezajlott események pedig Montreal fővárosi rangjába kerültek, Kanada új fővárosa ugyanis Torontó lett.

Epilógus

A felelős kormányzás bevezetése nem oldotta meg a kormányzati problémákat. Egyik kormányválság követte a másikat. 1864-re nagyjából nyilvánvalóvá vált, hogy az egyesült Kanadában kialakított rendszer működésképtelen. A kanadai politikusok azonban ritkán tapasztalható kiváló jellemről tettek tanúbizonyságot: konzervatívokat és liberálisokat tömörítő nagykoalíció alakult, amelyben részt vett a nyugat-kanadai John Alexander Macdonald liberális-konzervatív pártja, az ugyancsak nyugat-kanadai George Brown liberális pártja, a *Clear Grits* és a kelet-kanadai *Parti Bleu* George-Étienne Cartier vezetésével. Mindhárom politikai vezető úgy vélte, hogy Kanada politikai gondjait a brit gyarmatok uniója oldhatja meg.

A kanadai konföderáció létrejöttét a politikai struktúrából következő állandó-suló patthelyzet mellett a népesség gyors ütemű növekedéséből származó demográfiai nyomás, a gazdasági nacionalizmus és a gazdasági fejlődés ígérete, valamint az egyes brit észak-amerikai tartományokat összekötő gyarmatközi vasútvonal megépítésének a szükségessége is siettette. De ugyanígy közrejátszott az amerikai annexiótól való félelem (ne feledjük, hogy csak néhány évvel vagyunk túl azon, hogy az Egyesült Államok bekebelezte Texast és az úgynevezett *manifest destiny* doktrína képviselői nyíltan a teljes Észak-Amerika megszerzését tűzték a zászlajukra), valamint a köztársasági eszméktől nagy tömegeket eltántorító amerikai polgárháború is.²⁷ A túléléshez elkerülhetetlennek látszott az erők valamilyen körben és formában történő egyesítése.

1864 tavaszán Samuel Leonard Tilley, Charles Tupper és John Hamilton Gray, Új-Brunswick, Új-Skócia, illetve a Prince Edward-sziget miniszterelnökei egy olyan tengerparti unió megvalósítását tervezgették, amelyben a három Atlanti-provincia egyesült volna. Új-Fundland nem mutatott hajlandóságot a csatlakozásra.

²⁷ Colquhoun, 2009. 5., 11–12. old.

Macdonald viszont azzal az ötlettel állt elő, hogy esetleg Kanada is részt venne az egyesüléssel kapcsolatos tárgyalásokon.

Ezt követően jelentősen felgyorsultak az események: az 1864 szeptemberében a Prince Edward-sziget fővárosába, Charlottetownba eredetileg a tengerparti unió megtárgyalására összehívott tanácskozáson megállapodás született egy második konferencia megtartásáról. Erre a második konferenciára 1864 októberében került sor Québecben. Az összesen tizennégy napig tartó konferencia zárásaként a küldöttek elfogadták a javasolt föderatív kormányzati struktúra főbb elemeit rögzítő, úgynevezett Hetvenkét Határozatot (más néven a québeci határozatokat), és a küldöttek egyetértettek abban, hogy a tartományi kormányoknak azokat a saját törvényhozásaik elé kell terjeszteni elfogadásra.

Bár Kanadában viszonylag gyorsan sikerült is a québeci határozatokat elfogadtatni a törvényhozásban, az unió ügye váratlan késedelmet szenvedett, mivel Új-Brunswickban átmenetileg az uniót ellenző politikai erők kerültek kormányra. Végül aztán csak 1866 márciusára változott meg úgy a politikai helyzet, hogy – némi anyaországi nyomásra – ebben a tartományban is sikerült az uniót támogató határozatot elfogadtatni. Ezt követően Új-Skóciában is megszületett a parlamenti jóváhagyás. A Prince Edward-sziget parlamentje viszont úgy döntött, hogy mégsem vesz részt az unióban, Új-Fundland pedig továbbra is mély hallgatásba burkolózott.

1866 decemberében Kanada, Új-Brunswick és Új-Skócia tizenhat küldötte Londonba utazott, hogy a brit kormány képviselőivel karöltve megszövegezze a törvényjavaslatot, amely végül 1867 februárjában készült el. A javaslat viharos gyorsasággal került elfogadásra mindkét házban, március 29-én a Brit Észak-Amerika Törvény (*British North America Act*)²⁸ megkapta az uralkodói jóváhagyást is, és 1867. július 1. napján megszületett Kanada Domínium.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Black

2014 Black, Conrad: *Rise to Greatness: The History of Canada from the Vikings to the Present*. Toronto, 2014.

Bothwell

2006 Bothwell, Robert: *The Penguin History of Canada*. Toronto, 2006.

Colquhoun

2009 Colquhoun, A. H. U.: *The Fathers of Confederation: A Chronicle of the Birth of the Dominion*. In: *The Chronicles of Canada*. Part VIII. *The Growth of Nationality*. Vol. 28. Eds.: Wrong, George M.–Langton, H. H. Tucson, 2009.

²⁸ *An Act for the Union of Canada, Nova Scotia and New Brunswick and the Government thereof; and for the Purposes connected therewith – The British North America Act, 1867 (U. K.) R.S.C. 1985 Appendix II, N° 5.*

Craig

1963 Craig, Gerald: *Upper Canada: The Formative Years 1784–1841*. Toronto, 1963.

Decelles

2009 Decelles, Alfred D.: The Patriotes of '37: A Chronicle of the Lower Canadian Rebellion. In: *The Chronicles of Canada*. Part VII. *The Struggle for Political Freedom*. Vol. 25. Eds.: Wrong, George M.–Langton, H. H. Tucson, 2009.

Grant

2009 Grant, William Lawson: The Tribune of Nova Scotia: A Chronicle of Joseph Howe. In: *The Chronicles of Canada*. Part VII. *The Struggle for Political Freedom*. Vol. 26. Eds.: Wrong, George M.–Langton, H. H. Tucson, 2009.

Greer

1999 Greer, Allan: Historical Roots of Canadian Democracy. In: *Journal of Canadian Studies*, 34. (1999) 1. sz. 7–26.

Leacock

1907 Leacock, Stephen: *The Makers of Canada: Baldwin, LaFontaine, Hincks. Responsible Government*. London–Toronto, 1907.

MacMechan

2009 MacMechan, Archibald: The Winning of Popular Government: A Chronicle of the Union of 1841. In: *The Chronicles of Canada*. Part VII. *The Struggle for Political Freedom*. Vol. 27. Eds.: Wrong, George M.–Langton, H. H. Tucson, 2009. 221–280.

Reesor

1992 Reesor, Bayard: *The Canadian Constitution in Historical Perspective: With a Clause-by-clause Analysis of the Constitution Acts and the Canada Act*. Scarborough, Ont., 1992.

Spiro

1959 Spiro, Herbert J.: *Government by Constitution: The Political Systems of Democracy*. New York, 1959.

Wallace

2009 Wallace, W. Stewart: The Family Compact: A Chronicle of the Rebellion in Upper Canada. In: *The Chronicles of Canada*. Part. VII. *The Struggle for Political Freedom*. Vol. 24. Eds.: Wrong, George M.–Langton, H. H. Tucson, 2009. 1–72.

Wood

2009 Wood, William: The Father of British Canada: A Chronicle of Carleton. In: *The Chronicles of Canada*. Part. IV. *The Beginnings of British Canada*. Vol. 12. Eds.: Wrong, George M.–Langton, H. H. Tucson, 2009. 1–96.

ISTVÁN JÁNOS MOLNÁR

1848 IN CANADA

THE ESTABLISHMENT OF THE RESPONSIBLE GOVERNMENT

As compared to the revolutionary events of Europe, the year 1848 was “rather colorless” in British North-America. Nevertheless, this was the year of the establishment of the responsible government in Canada, which was an event representing an important milestone in the constitutional history of the country, leading to the federative union of the British provinces of North America and the birth of the Dominion of Canada in 1867. The aim of the article is to review the early history of Canada from the British Conquest up to the establishment of the Great Administration in 1848.

KÖKÉNY ANDREA*

Az 1846–1848-as amerikai–mexikói háború és megítélése

Az Amerikai Egyesült Államok és Mexikó között 1846–1848-ban vívott háború meghatározó volt a két állam viszonyában, s máig ható módon befolyásolta nem csupán a kétoldalú kapcsolatokat, hanem a két ország történetét is. Ennek ellenére ritkán került a figyelem középpontjába, s ha igen, gyakori volt, hogy mindkét oldal a másikat vádolta már a háború elkezdéséért és a kimeneteléért is, saját magát pedig mentegetni próbálta. Jelen tanulmányban először a háború előzményeit, legfontosabb eseményeit és közvetlen következményeit vizsgálom meg, majd azokat a nézeteket, amelyeket a kortársak és a háború történetét kutatók megfogalmaztak. Úgy vélem, a konfliktus historiográfiájának áttekintése lehetőséget kínál arra, hogy le lehessen számolni azokkal a félreértésekkel, vádaskodásokkal, túlzásokkal és mítoszokkal, amelyek az idők folyamán kialakultak.¹ Így talán túl lehet lépni azokon a leegyszerűsítő beállításokon is, hogy ki volt az agresszor és ki az áldozat, nem megkerülve a résztvevők felelősségének kérdését – legyenek azok egyes személyek, társadalmi csoportok vagy éppen politikai pártok.

Az amerikai–mexikói háború közvetlen kiváltó oka Texas 1845-ös csatlakozása volt az Amerikai Egyesült Államokhoz. A terület még 1836-ban szakadt el Mexikótól, mely maga is csak 1821-ben vált függetlenné a spanyol gyarmati uralom alól. Az 1824-es alkotmány értelmében Mexikó szövetségi köztársaság lett, sok tekintetben az amerikai alkotmányban megfogalmazott elveket véve példaként. A spanyol gyarmati rendszer öröksége, a katolikus egyház, az állam és a hadsereg befolyása miatt azonban ezeket az elveket nem volt könnyű a gyakorlatban megvalósítani. A fiatal állam számos belső problémával küzdött, ezért nem tudta északnyugati határvidékét sem gazdaságilag, sem politikailag integrálni. A sikertelen spanyol kolonizációt követően új stratégiát próbált alkalmazni, s meg-

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem BTK Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszékének adjunktusa (6722 Szeged, Egyetem u. 2.).

¹ A két ország kapcsolatainak objektív vizsgálatára többek között egy 1997-ben az Egyesült Államokban megjelent kötetben került sor (Rodríguez O.–Lepp, 1999). Ebben az amerikai–mexikói háborúval kapcsolatos historiográfiát Thomas Benjamin és Jesús Velasco Márquez dolgozta fel. Benjamin–Márquez, 1999. 97–124.

nyitotta az országot a bevándorlás előtt.² A mexikói lakosság száma azonban továbbra is alacsony maradt, miközben a szomszédos államokból egyre több amerikai telepes érkezett a határvidéki területekre.³ Ők mindaddig együttműködtek a mexikói kormányzattal, míg az az eredeti feltételek szerint fogadta őket. Amikor azonban 1835-ben a mexikói elnök, Antonio López de Santa Anna centralista fordulatot hajtott végre, és Texast szorosabb ellenőrzés fenyegette, a terület lakói – beleértve az amerikaiakat és a mexikói származású texasiakat, a *tejanókat* is – úgy döntöttek, szembeszállnak politikájával. 1836. március 2-án kinyilvánították függetlenségüket.⁴ Több véres összecsapást követően 1836. április 21-én a texasiak legyőzték Santa Anna seregét a San Jacinto folyó melletti csatában.⁵ A mexikói elnök fogságba esett, és 1836. május 14-én a velascói szerződésben elismerte Texas függetlenségét.⁶ Ezt azonban szabadulása után érvénytelennek nyilvánította, és a mexikói kongresszus sem ratifikálta.

A Velascóban aláírt egyezmény értelmében a Texasi Köztársaság déli-dél-nyugati határa a Rio Grande folyó lett volna. A mexikói kongresszus azonban elutasította a szerződést, mivel korábban az egy közigazgatási egységként kezelt Coahuila és Texas tartomány határa sosem nyúlt a Nueces folyótól délre. Mexikó nem volt hajlandó Texas függetlenségét sem elismerni. Így a texasiak katonai győzelme ellenére a Rio Grande és a Nueces folyó közötti terület vitatott maradt.

Texas közvetlenül a függetlenség kivívása után felvételét kérte az Egyesült Államokba. Az amerikai Kongresszus 1837. március 3-án elismerte a Texasi Köztársaságot független államként, de néhány hónappal később elutasította az annexióra vonatkozó kérelmét. Ennek egyik legfőbb oka az volt, hogy a képviselők közül sokan attól féltek, a déli területek befogadásával felborulna a szabad és rabszolgatartó államok féltve őrzött egyensúlya. A heteken keresztül folyó viták során jelent meg az az érv, miszerint a texasi függetlenségi háború tulajdonképpen a déli államok összeesküvésének következményeként tört ki, és amelyeknek célja nem volt más, mint hogy további öt vagy hat rabszolgatartó államot csatoljanak az Egyesült Államokhoz.⁷

Csaknem egy évtized telt el, amikor James K. Polk személyében az 1844-es választásokon olyan elnök került az USA élére,⁸ aki az expanzió feltétlen híve volt. Texas csatlakozását az északnyugati területek, az úgynevezett Oregon vidék megszerzésével kívánta ellensúlyozni, s ezzel együtt az Egyesült Államok határát északon

2 A törvény értelmében egy felnőtt férfi 4605 acre, azaz közel kétezer hektár nagyságú telket vehetett birtokba, szinte ingyen. „The National Colonization Law.” August 18, 1824. In: Wallace-Vigness, 1963. 48. „The Coahuila-Texas State Colonization Law.” March 24, 1825. In: Wallace-Vigness, 1963. 48–50.

3 A tartomány népessége másfél évtized alatt két és fél ezerről negyvenezerre nőtt. Ez azonban azzal is együtt járt, hogy a lakosságon belül többszörösére nőtt az amerikai telepesek aránya. Weber, 1982. 162.

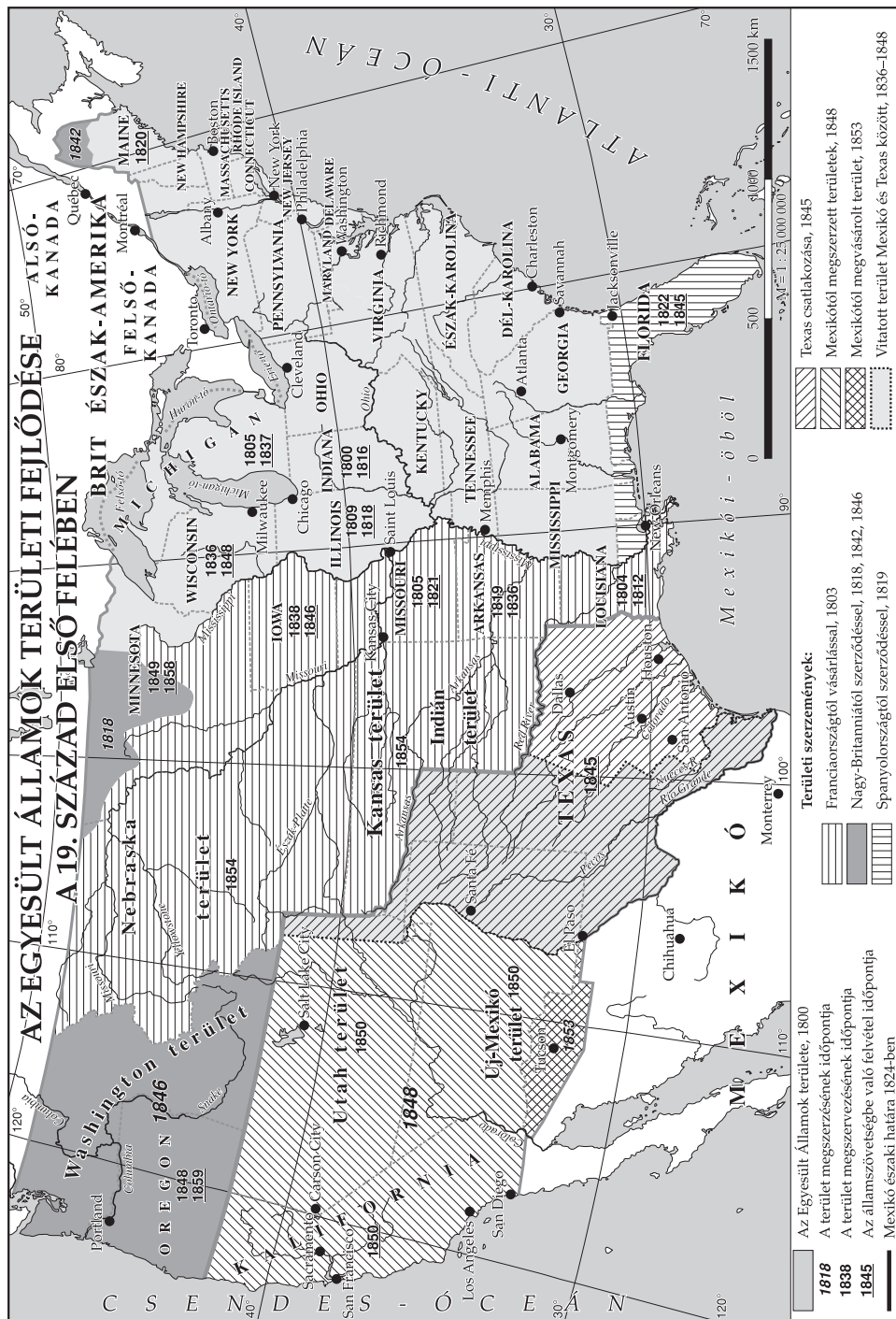
4 „The Texas Declaration of Independence.” March 2, 1836. In: Wallace-Vigness, 1963. 98–99.

5 Fehrenbach, 1968. 229–233.; Nevin, 1975. 133–140.

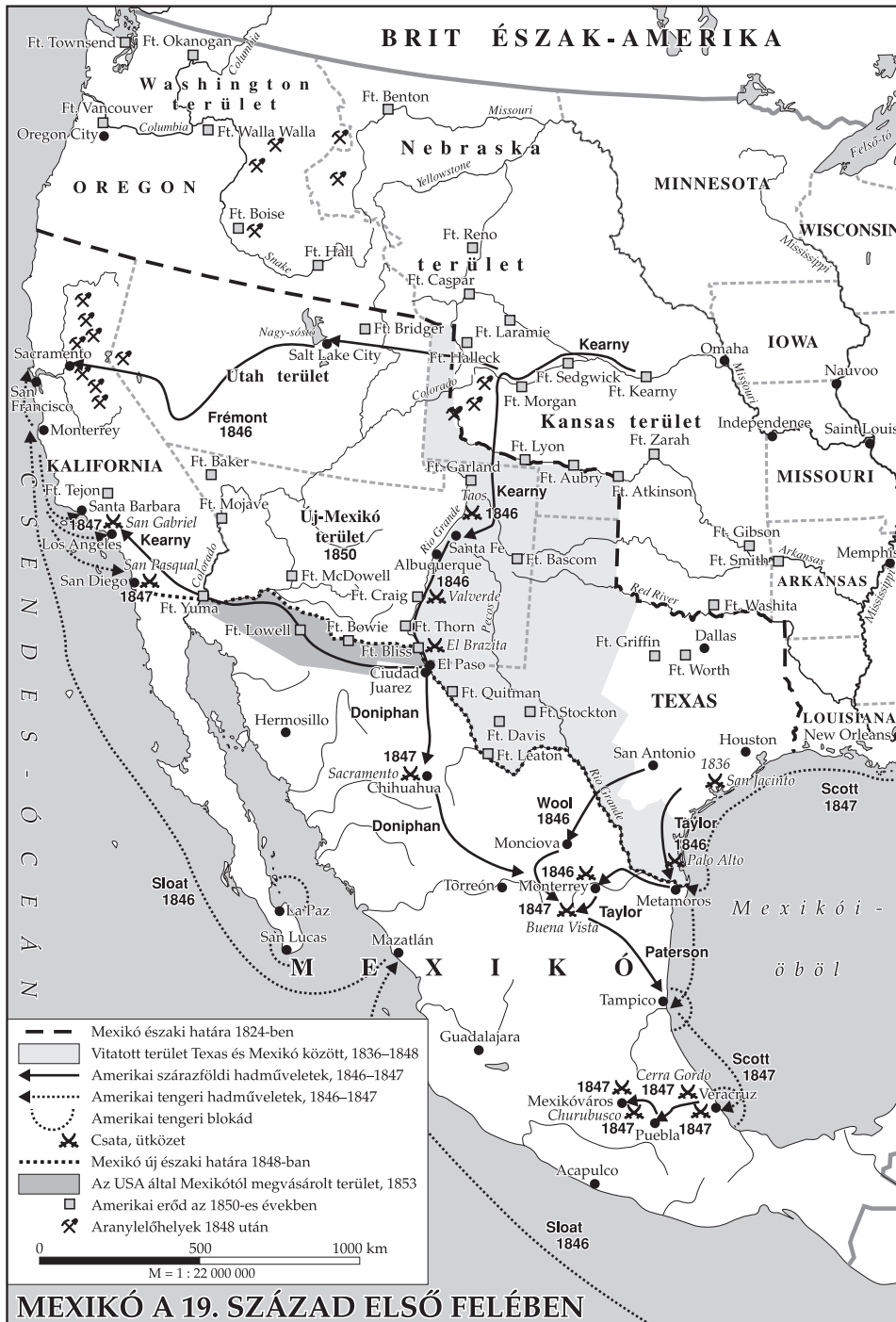
6 „The Treaty of Velasco.” May 14, 1836. In: Wallace-Vigness, 1963. 117–118.; Fehrenbach, 1968. 241.; Salvat-Rosas, 1986. 1773–1774.

7 Az összeesküvés-elmélet egyik legismertebb szószólója John Quincy Adams volt. Magáról az elméletről lásd például: Wexler, 1991. 118.; Richardson, 1943. 136.; Weber, 1982. 251.; Meinig, 1993. 140–142.

8 Polkról: Borneman, 2008.

1. térkép

2. térkép

és délen is a Csendes-óceánig kiterjeszteni.⁹ Kompromisszumos javaslatra épülő, de határozott politikája sikerrel járt. 1845. december 29-én Texas 28. államként felvételt nyert az Unióba.¹⁰

Texas egy államként csatlakozott, bár a törvény lehetővé tette, hogy a későbbiekben akár további négy államot alkothasson. Az új állam határa azonban továbbra is vitatott maradt. A feszültségeket növelte, hogy Polk elnök a Rio Grande és a Nueces folyó közötti területet az Egyesült Államokhoz tartozónak nyilvánította. Mexikó sem ezt, sem Texas annexióját nem ismerte el. Úgy tűnt, a háború elkerülhetetlenné vált.

Az amerikai elnök – sokak szerint azért, hogy bizonyítsa, a viták békés rendezésére törekszik – 1845 novemberében Mexikóba küldte tárgyalni John Slidellt. A kormányzat kétmillió dollárt ajánlott a vitatott terület megvételeért, ami körülbelül megfelelt annak az összegnek, ami az amerikai állampolgárok követelése volt Mexikóval szemben. Ezenkívül ajánlatot tettek Kalifornia és Új-Mexikó megvásárlására is, huszonötmillió dollárért.¹¹ Magam egyetértek Magyarics Tamás megfogalmazásával, miszerint az amerikai ajánlat elfogadása „politikai öngyilkosságot” jelentett volna Mexikó számára, amelynek élén ráadásul három kormány is váltotta egymást 1844 és 1846 között, s ezek közül egyik sem volt hajlandó hivatalosan fogadni Slidellt.¹²

Az ajánlat óriási felháborodást váltott ki Mexikóban, a mexikóiak nemzeti identitásukban érezték sértve magukat. Az újságok forradalommal fenyegetőztek, ha a kormány belemegy az üzletbe. Ezek után Polk elnök úgy döntött, hogy katonai erőt alkalmaz a vitatott terület megszerzése érdekében. Már csak valamilyen provokációra volt szüksége, hogy a fegyveres fellépés jogosnak tűnjön. Ezért az elnök Zachary Taylor tábornok vezetésével kétezer fős sereget küldött a vitatott határzónába, a Rio Grande vidékére. A mexikóiak pedig, miután hiába szólították fel az amerikaiakat a visszavonulásra, egy kisebb csapattal rajtuk ütöttek, s 1846. április 25-én tizenhat katonát megöltek, illetve megsebesítettek. James Polk május 11-én, arra hivatkozva, hogy „amerikai földön amerikai vért ontottak”, a Kongresszus hozzájárulását kérte a hadüzenethez, amit a testület két nappal később meg is adott.¹³ Az elnök ötvenezer fős sereg toborzására kapott felhatalmazást, s a törvényhozás tízmillió dollárt szavazott meg a költségekre.¹⁴

9 Oregon vidék a mai Oregon, Washington és Idaho államot, valamint Montana és Wyoming, illetve a kanadai British Columbia provincia egy részét foglalta magában, s 1818-tól kezdve brit–amerikai közös igazgatás alatt állt. A területre az 1840-es évek elejétől egyre több amerikai telepes érkezett, akik az amerikai kormányzat jogkörének kiterjesztéséért folyamodtak a Kongresszushoz. A diplomáciai csatározásokat követően a belső problémáival elfoglalt Nagy-Britannia végül 1846-ban az Oregon-szerződés keretében lemondott a területéről. „The Treaty of Oregon.” June 15, 1846. In: Commager, 1973. 311–312.

10 „The Resolution Annexing Texas to the United States.” March 1, 1845. In: Wallace–Vigness, 146–147. A javaslatot 120:98-as szavazati arányban fogadták el a Képviselőházban és 27:25-ös szűk többséggel a Szenátusban. Minthogy Polk elnök még nem lépett hivatalba, a dokumentumot John Tyler írta alá 1845. március 1-jén. Fehrenbach, 1968. 263–267.; Perrigo, 1971. 133–134.; Connor, 1971. 155.; Nevin, 1975. 218–219.; Pletcher, 1973. 172–182.

11 Pletcher, 1973. 286–291.

12 Magyarics, 2014. 73.

13 „Polk’s Message on War with Mexico.” May 11, 1846. In: Commager, 1973. 311.

14 Wexler, 1991. 146.

1. kép. A medve zászló felvonása

Itt érdemes megjegyezni, hogy 1847 decemberében az akkor még fiatal whig képviselő, Abraham Lincoln megkérdőjelezte, hogy a mexikóiak valóban amerikai földön ontottak-e vért. A Kongresszusban felszólította Polk elnököt, hogy nevezze meg a pontos helyet, ahol az amerikaiakon rajtaütöttek, és bizonyítsa be, hogy az valóban amerikai föld volt, vagy inkább Mexikó formálhatott rá jogot. A felvetést végül sosem tűzte napirendre a Képviselőház, de nyilvánvalóvá tette a whigek álláspontját a háború kitörésének körülményeivel és az amerikai hadüzenettel kapcsolatban.¹⁵

Az amerikai–mexikói háború két fronton zajlott. A nyugati hadsereg Stephen W. Kearny vezetésével, a flotta és John C. Frémont irreguláris csapatai segítségével hat hónap alatt elfoglalta Új-Mexikót és Kaliforniát. Kearny tábornok közel kétezer fős seregével Kansasból indult el 1846. augusztus 15-én, majd ellenállás nélkül bevonult Santa Fe városába, s Új-Mexikót az Egyesült Államokhoz tartozónak nyilvánította. Három nappal később felállított egy polgári kormányzatot, s a jogban jártas katonatisztjei segítségével kidolgozott egy ideiglenes alkotmányt a terület számára. Ezután erői egy részét délre, Chihuahua ellen vezényelte, ő maga pedig Kalifornia felé indult.¹⁶ Eközben annak hírére, hogy a mexikói kormányzat a továbbiakban nem fogja engedélyezni, hogy külföldiek földet birtokoljanak a tartományban, a Sacramento folyó völgyében élő amerikai telepesek 1846 júniusában kirobbantották az úgynevezett medve zászlós felkelést. Sonomában, a mexikói határvidék kis településén elfoglalták a katonai barakkokat és egy olyan zászlót készítettek, melyen egy csillog és egy grizzly medve volt (1. kép). Váratlan segítséget kaptak az oregoni felderítő

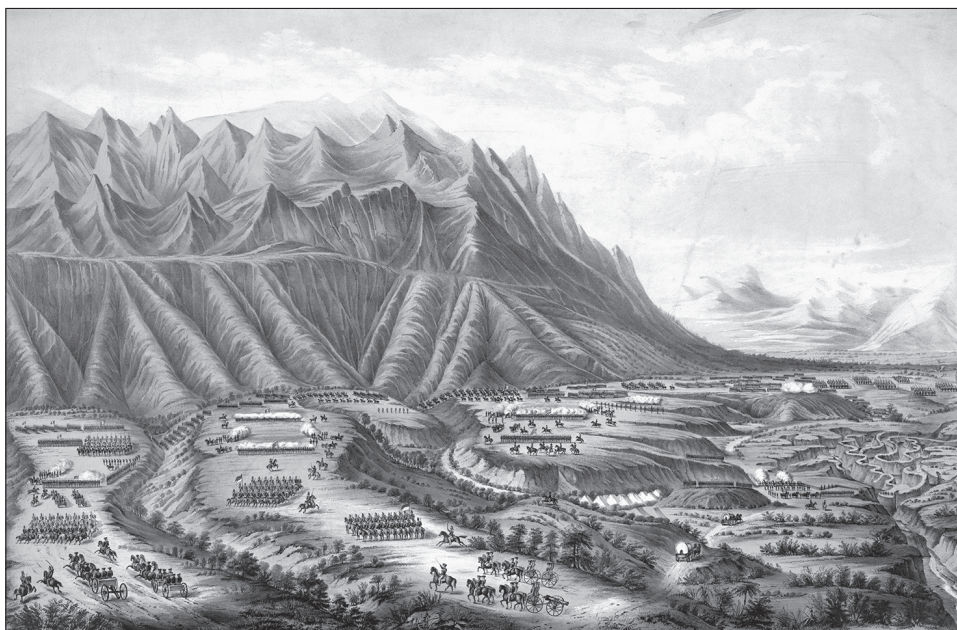
¹⁵ James Polk legfőbb háborúellenes politikai ellenfeleinek állásfoglalásaival és tevékenységével kapcsolatban az egyik legátfogóbb és legfrissebb munka: Greenberg, 2012.

¹⁶ Wexler, 1991. 146–147.

útjáról visszatérő Frémont kapitány csapataitól és az amerikai flotta csendes-óceáni egységének parancsnokától, John D. Sloattól. Utóbbi azt hitte, hogy Frémont a washingtoni kormányzat utasítására érkezett Kaliforniába, ezért július 7-én Monterreyben a vámház épületén, július 9-én pedig Yerba Buena, vagyis a mai San Francisco főterén is felvonta az amerikai zászlót. Aznap délután Sonomában is átcserélték a medve zászlót a csillagsávós lobogóra. Így, mikorra Kearny megérkezett, csapatai szinte ellenállás nélkül vonulhattak be Kaliforniába.¹⁷

Ezalatt délen Zachary Taylor serege ismét átkelt a Rio Grandén és egymás után foglalta el az észak-mexikói településeket, köztük Matamorost és Camargót. Nuevo León fővárosánál, Monterreynél azonban Pedro Ampudia tábornok csapatainak ellenállásába ütközött, s végül csak nagy veszteségek árán tudta elfoglalni az erődített várost 1846. szeptember 25-én. Ezt követően már Santa Anna vonult ellene, de 1847. február 22–23-án a Buena Vista-i csatában egyik fél sem tudott döntő fölényhez jutni (2. kép). A mexikói tábornok ekkor úgy döntött, visszavonja seregét a fővárosba. Ezáltal gyakorlatilag feladta az északi területeket. Tíz hónap alatt az amerikai hadsereg ellenőrzése alá vonta Mexikó északi részét Matamorostól egészen San Diegóig és San Franciscóig.¹⁸

2. kép. A Buena Vista-i csata

17 Walker, 1999. 104–148.

18 Pletcher, 1973. 461–488.; Fehrenbach, 1968. 482–488.; Meinig, 1993. 145.

A vereségek nyomán a belpolitikai válság tovább nőtt Mexikóban, s az egyébként is szűkös tartalékok egyre fogyatkoztak. Gómez Farías elnök az egyház vagyonának zárolásával próbált forrást szerezni, ami óriási elégedetlenséget váltott ki és az elnök leváltásához vezetett. Santa Anna, aki korábban kubai száműzetéséből visszatérve ígéretet tett arra, hogy katonai segítséget nyújt, de a politikai hatalmat már nem akarja megragadni, az amerikai kormány megbízottainak pedig arra, hogy ha átengedik a blokád, s hazatérhet, tenni fog róla, hogy a vitatott határvidéki területet eladják az Egyesült Államoknak, mindkét ígéretét megszegte, s 1847. március 21-én magát ismételtelen (immár kilencedik alkalommal) elnökké nyilvánította.¹⁹

Eközben Winfield Scott tábornok 1847. március 9-én több mint tízezer fős seregével partra szállt Veracruznál. A reguláris és önkéntes egységek hadműveleteit nagymértékben segítette a későbbi polgárháborús tábornokok közül Robert E. Lee, Ulysses S. Grant és Thomas „Stonewall” Jackson is. A mexikóiakat Juan Morales tábornok vezette, aki három és fél ezer katonájával hőiesen védte az ostrom alá vett várost, de végül 1847. március 29-én megadásra kényszerült. Közel háromszáz katona vesztette életét – amerikai oldalon sokan nem a harcok, hanem az ostrom alatt kitört sárgaláz miatt. Ezek után Scott nyugat felé vonult tovább és három héttel később Cerro Gordónál vereséget mért Santa Anna seregére is. Az amerikai sereg négyszáz katonát veszített, a mexikói közel ezret, s háromezren fogságba estek.²⁰ Ezt követően Winfield Scott elfoglalta Peotét és Xalapát, majd 1847. május elsején

3. kép. A churubuscói csata

¹⁹ Pletcher, 1973. 486.; Foster, 1999. 111.

²⁰ Eisenhower, 1990. 295.

4. kép. Chapultepec várának ostroma

Mexikó második legnagyobb városát, a nyolcvanezres Pueblát. Innen közel három hónap múlva indult csak tovább. Meg kellett várnia az utánpótlást mind katonákban, mind ellátmányban. Seregéből közel háromezren kerültek kórházba, nem csupán a harc közben szerzett sebesülés, hanem különböző járványok következtében is. Mexikói oldalon sem volt jobb a helyzet. A megtépázott sereg, a kormány belső vitái, az egyes területek elszakadásáról szóló híresztelések és kisebb-nagyobb lázadások hasonlóképpen kivárára készítették őket, s nem született döntés Mexikóváros megerősítéséről sem.²¹ Winfield Scott végül 1847 augusztusában indította utnak csapatait a főváros felé. Miután benyomult a Mexikó-völgybe, Mexikóváros ellenállását több ütközetben törte meg. Győzelmet aratott Padiernánál, Contrerasnál, majd 1847. augusztus 20-án Churubuscónál (3. kép). Legendás történet, ahogyan a mexikói Nemzeti Palotát, Chapultepec várát a végsőig védték az ott működő kadétiskola növendékei, a „Hős Fiúk” (*Los Niños Héroes*), de hiába (4. kép).²² A szeptember 13-i győzelmet követően az amerikai sereg bevonult Mexikóvárosba.

²¹ Pletcher, 1973. 494–498.

²² A kadétiskola növendékeinek számát ötven és száz közé teszik a történészek. Annyi bizonyos, hogy amikor parancsnokuk, Nicolás Bravo tábornok visszavonulást rendelt el, hatan inkább a hősi halált választották. Benjamin-Márquez, 1999. 99.

Ezután Santa Anna még egy utolsó kísérletet tett arra, hogy visszafoglalja Pueblát és elvágja az amerikai utánpótlás vonalát, de 1847. október közepén vereséget szenvedett. Így kénytelen volt lemondani az elnökségről is. Winfield Scott csapatai október–november folyamán fokozatosan felszámolták a csendes-óceáni partvidék és a főváros között harcoló mexikói gerillaegységek ellenállását is. Ezzel a háború véget ért.

Mindent összevetve, már a háború kirobbanása előtt nyilvánvaló volt, hogy az Egyesült Államok mind gazdasági ereje, mind a hadsereg létszáma, tűzereje és képzettsége terén messze felülmúlta ellenfelét, Mexikó számára viszont kezdetben komoly előnyt jelentett, hogy „csupán” védekeznie kellett, s mindezt többségében sivatagos és hegyvidéki terepen. A különböző adatok alapján megállapítható, hogy a mexikóiak körülbelül hetvenezer reguláris és tíz-tizenkétezer irreguláris katonát tudtak mozgósítani, míg az amerikai önkéntes és reguláris egységekben harcolók száma hetvenöt-nyolcvanezerre tehető. Mexikói oldalon huszonötezer sebesültje és halottja volt a konfliktusnak, amerikai oldalon pedig tizenháromezer halott. Ebből azonban „mindössze” 1733 ember vesztette életét katonai akció során, a többi sárgalázban vagy más betegségekben hunyt el. Rajtuk kívül több mint négyezer sebesült volt, és közel kilencezren dezertáltak.

A háború lezárásakor az Egyesült Államok képviselőjében Nicholas P. Trist találkozott a mexikói ideiglenes kormány megbízottaival Mexikóváros északi negyedében, Villa de Guadalupe Hidalgóban. A békeszerződést 1848. február 2-án írták alá. Ennek értelmében Mexikó elismerte a Rio Grandét Texas déli határaként, s átadta a Texastól a Csendes-óceánig terjedő területeket. Cserébe az Egyesült Államok 15 millió dollárt fizetett és átvállalta az amerikaiak által a mexikói kormánnyal szemben támasztott követeléseket 3,25 millió dollár értékben.²³

A Mexikótól megszerzett terület, Texast is beleértve, nagyobb volt, mint az 1803-ban Napóleontól megvásárolt Louisiana territórium, vagy mint a függetlenségét kivívó Egyesült Államok 1787-ben, amikor alkotmányát elfogadták. Következésképpen kielégíthette volna minden olyan amerikai igényét, aki az expanzió híve volt. Mégis, amikor Polk elnök a Szenátust a Guadalupe Hidalgó-i szerződés elfogadására kérte, egy tucat szenátor ellene szavazott. Ők kevesellték a megszerzett területet és egész Mexikót szerették volna annektálni. A rabszolgaság kiterjesztését ellenzők szerint viszont túlságosan nagy volt a területgyarapodás, ezért ők is elutasították a megállapodást. Így azután a szerződést éppen hogy elfogadták a Szenátusban, 34:14 arányban. Csupán hárommal több szavazatot kapott, mint a nemzetközi szerződést ratifikálásához szükséges kétharmados többség.²⁴ Három hónappal később a mexikói kongresszus is ugyanezt tette, azzal a megjegyzéssel, hogy „a területek átengedése tulajdonképpen olyan volt, mint egy amputáció, ami szükséges volt ahhoz, hogy megmentse a beteg életét”.²⁵

23 „Treaty of Guadalupe Hidalgo.” February 2, 1848. In: Israel, 1967. 733–751.; *Békeszerződés*, 2001. A békeszerződésről lásd: Perrigo, 1971. 134.; Connor, 1971. 155.; Chávez, 2000. 214.; Vázquez–Meyer, 1989. 61. Salvat–Rosas, 1986. 1806.

24 Meinig, 1993. 146.

25 Idézi Pletcher, 1973. 566.

A Guadalupe Hidalgó-i szerződés nyomán az Amerikai Egyesült Államok nyugaton és délen elérte mai határát. Csupán egy keskeny földszalag, a Gila folyótól délre eső rész hiányzott még. A ma Arizona és Új-Mexikó államhoz tartozó közel hetvenhétezer négyzetkilométernyi területet 1853-ban, az úgynevezett Gadsden-vétel révén szerezte meg az USA Mexikótól tízmillió dollárért.²⁶

A mexikói háború az amerikai historiográfiában

Az Egyesült Államokban az amerikai–mexikói háborúról közel sem született annyi munka, mint a legtöbb olyan háborúról, melyben az USA hadviselő fél volt. Erre gyakran az volt a magyarázat, hogy közvetlenül utána zajlott le a polgárháború, amely háttérbe szorította a történeteket. Olyan vélemények is voltak, melyek szerint „hódító háború” történetéről írni nem volt összeegyeztethető az amerikai történelem hagyományos felfogásával, mely az amerikai küldetésstudattal (*manifest destiny*) és a demokrácia intézményeinek elterjesztésével igazolta a nyugati terjeszkedés folyamatát. Ha pedig a nemzeti történetírás keveset foglalkozott vele, a köztudatban és a történelmi emlékezetben sem nagyon maradt nyoma. A régió történetével kapcsolatban szinte minden amerikai emlékszik Alamo ostromára, de kevesen tudják, mihez is köthető például a „Montezuma csarnokaira” történő utalás a tengerészgyalogosok himnuszában.²⁷ Igaz, az is előfordult, hogy amikor a figyelem középpontjába került a konfliktus, a vele kapcsolatos állásfoglalás heves vitákat váltott ki. Így történt ez 1962-ben, amikor Robert Kennedy egy sajtótájékoztatón a Mexikó elleni háborúval kapcsolatos kérdésre válaszolva azt mondta: „Úgy vélem, nem volt jogos. Nem hiszem, hogy büszkének lehetnénk erre az epizódra.” A kijelentés óriási felháborodást váltott ki a texasiak, a republikánusok és jó néhány történész körében is.²⁸

Annak ellenére azonban, hogy ritkán volt a figyelem középpontjában, a Mexikóval vívott háború több vitát váltott ki az amerikai historiográfiában, mint bármelyik másik. A véleménykülönbség egyik oka az volt, hogy a háború megkérdőjelezte az amerikai nép kivételességéről vallott nézeteket. Az az idealizált kép, mely szerint az Egyesült Államok népéhez egyetlen sem fogható, s amelyik mentes az Óvilág bűneitől, beleértve a más népek rovására történő terjeszkedést is, a háború ellenzőit és támogatóit egyaránt állásfoglalásra készítette. Charles H. Owen például 1908-ban a konfliktus okaival és az USA fellépésének jogosságával kapcsolatban

26 „The Gadsden Treaty.” December 30, 1853. In: Israel, 1967. 753–758. A keskeny földszalag megszerzése a délen áthaladó transzkontinentális vasút építéséhez tűnt elengedhetetlennek, a vasútvonal azonban végül nem ott épült meg.

27 A tengerészgyalogosok himnuszának kezdő sorai: „From the halls of Montezuma to the shores of Tripoli, we fight our country’s battles in the air, on land, and sea”, vagyis „Montezuma csarnokaitól Tripoli partjaiig vívjuk csatáinkat földön, vízen, levegőben”. Az 1846–1848-as háború alatt a „Halls of Montezuma” kifejezést használták az amerikai beszédekben és a sajtóban, amikor Mexikóvárosra utaltak.

28 Anderson, 1962. Idézi: Benjamin–Márquez, 1997. 102.

úgy fogalmazott: az amerikaiak bátran mondhatják gyermekeiknek, az Egyesült Államok sosem vívott igazságtalan vagy dicstelen háborút.²⁹

A véleményalkotásban fontos szerepet játszott, hogy a Mexikó elleni háború az Egyesült Államok első olyan háborúja volt, melyet egy másik ország területén vívott. Célja a már megszerzett területek biztosítása volt, vagy – ahogy az USA akkori elnöke, James K. Polk érvelt – nem volt más, mint „háború a béke elnyeréséért”.³⁰ Az amerikai szemlélet éppen ezért sokszor a terjeszkedő politika igazolását tükrözte, akár levelek, naplók, akár korabeli újságcikkek hangvételét vizsgálta a történész. Eugene W. Hollon 1961-ben megjelent munkájában Texas Mexikótól történő elszakadása és amerikai annexiója kapcsán is azt állapította meg, hogy az gyökeresen megváltoztatta az amerikai történelmet, s az amerikai népet még inkább ráébresztette, mi a küldetése.³¹ A köztársasági elvek, a patrióta érzelmek, a küldetéstudat, s egyfajta öngazolás, az amerikai identitás megfogalmazódása volt az, amire Orlando Martínez, Gene M. Brack és Robert W. Johannsen helyezte a hangsúlyt az 1970–1980-as években az amerikai nézőpont megrajzolásakor.³² Johannsen szerint a 19. század közepének amerikai lakossága számára a háború nem csupán a kételkedő világnak jelezte a fiatal állam erejét és küldetését. A korabeli újságok, melyek folyamatosan és részletesen tudósítottak az eseményekről, arról is tanúskodnak, hogy a háború egyfajta ablakot nyitott a világra, s az amerikai publikum számára lehetőséget nyújtott arra, hogy jobban megismerje a tőlük oly sok tekintetben különböző szomszédos ország lakóit. A haditudósítások és egyéb sajtóhírek, az úti beszámolók és levelek határtalan optimizmusról, felfokozott patrióta érzelmekről és a küldetéstudat megerősödéséről árulkodnak.

Hasonlóképpen az amerikai terjeszkedés elkerülhetetlen következményeként mutatta be a konfliktust Karl Jack Bauer.³³ Főként hadtörténeti szempontból vizsgálta az eseményeket, részletesen ismertette az erőviszonyokat, a szemben álló felek erősségeit és gyengeségeit csakúgy, mint a nagyszámú önkéntes részvételének következményeit, a seregek szervezésének, felszerelésének, utánpótlásának problémáit, a civil lakossághoz való viszonyukat, a mexikói gerillák tevékenységét és a háború lezárásakor folytatott tárgyalásokat. Az Egyesült Államok egykori elnökének fia, John S. D. Eisenhower szintén a hadi eseményekre, a két legfontosabb hadművelet elemzésére helyezte a hangsúlyt munkájában, ugyanakkor bemutatta a háború politikai és diplomáciai vetületét is, kiemelve James K. Polk szerepét az amerikai terjeszkedés kiteljesítésében. Ezzel együtt azt is megjegyezte, hogy a „háború árnyéka sokáig rávetődött a kétoldalú kapcsolatokra”.³⁴ Sam W. Haynes művében viszont már az amerikai elnök megítélése állt a középpontban, de az expanzió melletti elkötelezettség vizsgálatán kívül a nyugati terjeszkedés okait, hajtóere-

29 Owen, 1908. 8–9.

30 „Polk’s message on War with Mexico.” May 11, 1846. In: Commager, 1973. 311.

31 Hollon, 1961. 123.

32 Martínez, 1975; Brack, 1975; Johannsen, 1985.

33 Bauer, 1974.

34 Eisenhower, 1990. 374.

jét és jellegzetességeit, a gazdasági, társadalmi és politikai összefüggéseket is bemutatta.³⁵

A Polk-kormányzat bírálói és a háború ellen tiltakozók ugyanakkor arra hivatkoztak, hogy az USA eltért az alapító atyák által képviselt elvektől és értékektől, s történelme a Nagy-Britanniával vívott függetlenségi háború óta egyáltalán nem volt békésebb, mint bármely más ország története.³⁶ Robert H. Hine elemzéséből kiderül, hogy az expanzióellenesség főként az abolicionisták érvelésében jelent meg, akik nem nézték jó szemmel az Egyesült Államok délnyugati terjeszkedését, ami az Unióban a rabszolgatartó államok felé tolt el az oly nehezen fenntartott egyensúlyt. A közvélemény egy része viszont a másik szélsőséges vélemény híve volt, nevezetesen, szívesen látták volna, ha az USA egész Mexikóra kiterjeszti fennhatóságát.³⁷

A Mexikóval vívott háborúról szóló amerikai historiográfia alapján elmondható, hogy sokféle tényező befolyásolta, miként ítélték meg az Egyesült Államok szerepét a konfliktus kirobbantásában, s az, hogy éppen ártatlannak vagy bűnösnek tartották-e, nagyban függött a véleményalkotók politikai nézeteitől is.

Szép számmal voltak olyan szerzők is, akik pártatlanul próbálták bemutatni az eseményeket. Közük tartozott például David M. Pletcher, Norman A. Graebner és Thomas D. Hall.³⁸ David Pletcher a *The Diplomacy of Annexation: Texas, Oregon, and the Mexican War* című nagyszabású monográfiájában számos olyan tényezőt elemzett, amely a nyugati terjeszkedés időszakában fontos szerepet játszott. Érvelését kiterjedt forrásbázisra alapozta. Texas annexiója és a délnyugati területek megszerzése kapcsán részletesen vizsgálta a rabszolgaság kiterjesztésével kapcsolatos korabeli vitákat, különös tekintettel John C. Calhoun érvelésére. Pletcher kiemelte, hogy bár a demokrata párti politikus, aki az Egyesült Államok frissen kinevezett külügyminisztere is volt, 1844-ben egyértelműen támogatta Texas felvételét az Egyesült Államokba, később azonban tartózkodó álláspontot foglalt el mind a háborút, mind az annak kapcsán felmerülő expanziós terveket illetően.³⁹ Polk elnök motivációinak és döntéseinek vizsgálata során Pletcher rámutatott az amerikai elnök számos hibájára, ugyanakkor arra is, hogy négyéves időszaka alatt a beiktatási beszédében felvázolt összes célt megvalósította, legyen az Kalifornia megszerzése, az Oregon-kérdés rendezése, vagy épp a protekcionista vámok csökkentése.⁴⁰ Véleménye szerint Polk legfőbb célja nem az volt, hogy a területi terjeszkedés érdekében háborút viseljen Mexikóval, hanem sokkal inkább az, hogy olyan pozícióra tegyen szert, amelyből már könnyebben tárgyalhatott akár a mexikóiakkal, akár Nagy-Britanniával.⁴¹ Az amerikai kontinensen felmerülő brit és francia érdekek

35 Haynes, 1997.

36 Lásd például: Price, 1967. 8.

37 Hine, 1984.

38 Pletcher, 1973; Graebner, 1980; Hall, 1989.

39 Pletcher, 1973. 136–138., 141–144., 180–182. John C. Calhoun politikájáról és az amerikai–mexikói háborúval kapcsolatos állásfoglalásáról magyarul lásd: Vajda, 2018.

40 Pletcher, 1973. 236–237., 262–264., 269–272., 305–309., 592–597., 609–611.

41 Pletcher, 1973. 344–347., 597–602.

elemzése kapcsán a szerző külön hangsúlyt fektetett az akkoriban igen törékeny erőegyensúly fenntartására tett kísérletek bemutatására és a nagyhatalmi politika kérdéseire.⁴²

Thomas Hall az eredetileg a Spanyol Birodalomhoz tartozó, amerikai szempontból délnyugati, hispán szempontból északnyugati régió történetét Immanuel Wallerstein világgazdasági rendszerről alkotott elméletének keretében helyezte el. Új-Mexikó helyzetének elemzésekor a terület periférijellegét mutatta be, s kiemelte, hogy a kialakuló kereskedőréteg nem csupán a birodalom központjához kötődött, hanem földvásárlás és árucseré révén egyre szorosabb kapcsolatokat épített ki a szomszédos Egyesült Államokkal is. A gazdasági kapocs és a határvidéken élő amerikai telepésekkel kötött házasságok következtében a terület fokozatosan kikerült Új-Spanyolország, illetve Mexikó vonzásköréből, és az USA befolyása alá került. Véleménye szerint a folyamatot tulajdonképpen csak betetőzte a háború, melynek nyomán Új-Mexikó végérvényesen az Egyesült Államok része lett, mely minden korábbinál hatékonyabban aknáztá ki a régió erőforrásait. Ezzel együtt a vidék periférijellege megmaradt, s meg tudta őrizni kultúráját, mely az őslakos indián, a hispán és az amerikai kultúra sajátos keveréke volt (és az is maradt).⁴³

Számos szerző hangsúlyozta, hogy Mexikó belső gyengesége, a gazdasági és politikai válságok sorozata is fontos szerepet játszott az amerikaiak katonai fellépésében. Mások szerint viszont éppen a belső stabilitás hiánya tette merevebbé és ellenségesebbé Mexikót, s vezetett a háború kitöréséhez. Az amerikai történészek közül többen rámutattak arra, hogy Mexikó az északnyugati határvidékére egyébként is kevesebb figyelmet tudott fordítani. A helyi és a központi kormányzat gyengesége pedig, a gazdasági válságokkal karöltve, már korábban elidegenítette a régióban élőket az anyaországtól, és egyre inkább az Egyesült Államok vonzáskörébe sodorta. Mindez persze azt is jelezte, hogy a két ország kutatói fel- és elismerték, kölcsönösen felelősség terhelte mindkét felet a háború kirobbanásáért.⁴⁴

A szerzők többsége a háború következményeit is vizsgálta. Az a területi változás, amit eredetileg nagy győzelemként értékelték az amerikaiak és területvesztésgként a mexikóiak, a későbbiekben történtek fényében más megítélés alá került. Így voltak, akik azt hangsúlyozták, hogy a Mexikóval vívott háború és a rab-szolgatartó területek kiterjesztése a megosztottság elmélyüléséhez vezetett az Egyesült Államokban, ami végül véres polgárháborúba torkolt.⁴⁵ Ugyanakkor, érveltek mások, Mexikó számára fájdalmas volt a vereség, de talán szükséges a nemzet újjáéledéséhez, az 1850-es és 1860-as évek reformidőszakához.

42 Pletcher, 1973. 602–609.

43 Hall, 1989. 235–261.

44 Weber, 1982. 273–276.

45 Henderson, 2007.

A háború a mexikói historiográfiában

Az Egyesült Államokkal vívott háború mélyen beleivódott a mexikói nemzeti tudatba. A mexikóiak történelmi emlékezetében a konfliktus úgy él, mint amelynek során az amerikai seregek lerohanták országukat, elfoglalták fővárosukat, majd elvették területük több mint felét. Minden év szeptember 13-án Mexikó megemlékezik a *Niños Heroes*ről, Chapultepec fiatal védőiről, akik a mexikói fiatalok számára is példaképek lehetnek. Mexikóvárosban a ceremónia a tiszteletükre állított emlékmű előtt zajlik, melyet szimbolikusan a Haza Oltárának hívnak (*El Altar a la Patria*). Ezt a függetlenség emlékművével együtt szinte mindegyik államfő megkoszorúzza, aki hivatalos látogatásra Mexikóba megy.

Annak ellenére azonban, hogy a történelmi emlékezetben milyen helyet foglal el a háború, sokkal kevesebb munka született róla, mint a mexikói történelem más eseményeiről. Ahogy Josefina Vázquez írta, a mexikói historiográfia „szinte szisztematikusan megfeledezett az 1821 és 1855 közötti időszakról”.⁴⁶ Hasonló a helyzet az átfogó történeti munkákkal és az iskolai tankönyvekkel is.⁴⁷ A háború kitörésének előzménye és kimenetele magyarázat lehet arra – bár nem igazolja –, hogy miért nem tanulmányozták jobban ezt az időszakot. Az amerikai invázió, a katonai vereség, majd a nagyarányú területi veszteség kellően fájdalmas oka lehet annak, miért kerültek a témát. A kutatást az is nehezíti, hogy a háborút Mexikó történetének egyik legkritikusabb és legzűrzavarosabb időszakában vívták.

Az első kísérlet a háború okainak, lefolyásának és következményeinek magyarázatára a korabeli szemtanúk vagy éppen a résztvevők, a hadsereg tagjai, a diplomaták és a politikusok részéről történt.⁴⁸ Munkáik sok esetben politikailag elfogultak, attól függően, hogy a szerzők a mexikói belpolitikai vitákban milyen álláspontot foglaltak el. Ezért óvatosan kell kezelni az események általuk leírt megítélését. Azzal kapcsolatban azonban kétségtelenül első kézből származó információt adnak, hogy mekkora traumát jelentett Mexikónak a háború. Ezenkívül a korabeli írások azért is fontosak, mert kiindulópontot jelentettek a konfliktus későbbi értelmezéséhez, vagy éppen újraértelmezéséhez.

Ha a mexikói historiográfia egészét nézzük, néhány általános megállapítást mindenképpen tehetünk a háború megítélésével kapcsolatban. Egyrészt, a mexikói történészek szinte kivétel nélkül az amerikai expanziót jelölték meg elsődleges okként. Ezt azonban számos tényező figyelembevételével, különbözőképpen árnyalták. A korai munkákban például csupán az Egyesült Államok területi ambícióira tettek utalást, s ezt magának az amerikai népnek a természetével magyarázták.⁴⁹

46 Vázquez, 1972. 11.

47 A spanyol nyelven megjelent historiográfiai összefoglalók közül talán a legjobb elemzés: Vázquez, 1972. Az angolul megjelent művek közül a legátfogóbb képet Cecil Robinson antológiájából kaphatjuk: Robinson, 1989.

48 Például: Otero, 1848; Alcaraz et al., 1848. Utóbbi munkát 1850-ben angol nyelvre is lefordította Albert C. Ramsey: Alcaraz et al., 1850.

49 Lásd például: Alcaraz et al., 1848.

A későbbiekben sok esetben átvették az amerikai historiográfiából is ismert, a rab-szolgatartó államok „összeesküvésére” alapozott tételt, és elsősorban a déli államok és a Demokrata Párt területi igényeit és szerepét hangsúlyozták.⁵⁰ Az újabb elemzésekben az amerikai terjeszkedést sokkal összetettebb gazdasági, társadalmi és kulturális jellegzetességek következményeként magyarázták, melyek az USA gyarmati múltjából is eredtek. Szerintük ezek a körülmények befolyásolták a politikai állásfoglalásokat is, erkölcsi igazolást pedig a *manifest destiny* ideológiájában találtak.⁵¹ Emellett minden mexikói szerző kiemelte az amerikai elnök, James K. Polk szerepét is.

Sokan rámutattak Mexikó belső problémáira is, amikor magyarázatot kerestek arra, hogy miért nem tudott az ország megfelelő választ adni az amerikaiak kihívására. Itt is találni azonban eltéréseket. Eleinte a történészek a Liberális és a Konzervatív Párt militáns elemeit hibáztatták és azokat a terveket bírálták, melyeket a mexikói állam konszolidálására dolgoztak ki.⁵² Ezenkívül az egyes politikai csoportosulások mögött lévő társadalmi bázis szerepére és felelősségére is felhívták a figyelmet, egyúttal – saját politikai beállítottságuktól függően – az egyes politikai vezetők felelősségét is megjelölték. Santa Anna elnököt minden irányzat hibáztatta, sőt személyét gyakran az összeesküvés részének is tekintették, aki csak saját érdekeit tartotta szem előtt, melyekért még az ország területének egy részéről is hajlandó volt lemondani. Az újabb elemzések is említést tesznek a politikai és társadalmi megosztottságról és felelősségről, de a hangsúlyt inkább a gazdasági nehézségekre és az ország nemzetközi elszigeteltségére helyezik.⁵³

A háború kirobbanásának közvetlen okaként a történészek általában négy fontos tényezőt emeltek ki: Texas annexióját, az Új-Mexikó és Kalifornia megszerzésére irányuló amerikai próbálkozásokat, az amerikai állampolgárok Mexikóval szemben fennálló követeléseit, valamint azt, hogy John Slidell küldetésével kapcsolatban milyen „hátsó szándék” vezette az amerikai kormányzatot. Texas annexióját illetően a mexikói történészek több-kevesebb hangsúlyt fektettek az Adams–Onís-szerződésig visszamenő amerikai igényekre.⁵⁴ Ugyanakkor elismerték a mexikói kormányzat hibáját is, mely először tágra nyitotta a kaput a bevándorlás, többek között az amerikai telepesek előtt, majd korlátozni próbálta azt. A Santa Anna által végrehajtott centralista fordulat pedig már nem hagyott lehetőséget a tárgyalásra, ezáltal viszont lehetetlenné tette Mexikó számára, hogy visszaszerezze Texast, de azt is, hogy elismerje függetlenségét.

Abban minden történész egyetért, hogy az annexió és az, hogy az amerikai kormány a Rio Grande folyót tekintette Texas határának, egyszerre volt törvénytelen és provokatív. Abban is hosszú ideje egyetértés van, hogy az USA meg akarta

50 Sierra, 1957.

51 Pahissa, 1987. Márquez, 1975; Mares, 1957.

52 Lásd például: Márquez, 1975.

53 Vázquez–Meyer, 1989; Vázquez, 1990.

54 Az 1819-es Adams–Onís-szerződés, vagy más néven transzkontinentális szerződés keretében Spanyolország lemondott Floridáról, cserébe pedig az Egyesült Államok Texasról. Ennek ellenére az amerikai kormányzat igyekezett Texasra formált igényét egészen Louisiana megvásárlásáig, azaz 1803-ig visszavezetni.

szerezni Kaliforniát és az új-mexikói területeket, akár vásárlás, akár hódítás révén. Ezt a nézetet támasztja alá az amerikai diplomaták által tett ajánlatok sora és Thomas A. Jones 1842-es kísérlete Monterrey elfoglalására. Az is elfogadott álláspont, hogy Polk elnök, miután a mexikóiak nem voltak hajlandók lemondani a területről, a provokációt választotta és erőszakkal szerezte meg. Így azután mexikói szemzőből nézve a háború elsősorban „intervenció” és „hódítás” volt.⁵⁵

A mexikói történészek azt is hangsúlyozták, hogy kormányuk megpróbálta rendezni az amerikai polgárokkal szemben fennálló tartozásokat, annak oka pedig, hogy Mexikó nem tudott fizetni, az ország törékeny gazdasági helyzetében keresendő. Akárhogyan is, de a kártérítési igényeket sokan úgy tekintették, hogy rajtuk keresztül nyomást lehetett gyakorolni Mexikóra, először azért, hogy adja el területeit, ezt követően pedig a háború igazolására. Ehhez kapcsolódóan sokan úgy vélték, hogy Slidell azon kezdeményezéseit, melyek a konfliktusok tárgyalásos úton történő rendezésére irányultak, csupán diplomáciai trükknek lehetett tekinteni, hasonlóan a kártérítési követelések révén való nyomásgyakorláshoz.

A háború kimenetelével kapcsolatban sokan vallották azt, hogy az ország felének kényszerű átadásával Mexikó a további fejlődés lehetőségét is elveszítette. Többen arra helyezték a hangsúlyt, hogy ez mekkora sérelmet ejtett a nemzeti büszkeségen. Mások szerint pedig a háborúban elszenvedett vereség és a területi veszteség legalább annyira meghatározó tényezőnek bizonyult a politikai alternatívák újrafogalmazásában és a mexikói állam konszolidálásában, mint amennyire a nemzeti érzések újjáéledésének katalizátora is volt.

Összegzés

Csupán két év telt el az Adams–Onís-szerződés aláírása után, mely megállapította a határt a Mexikói-öböltől a Csendes-óceánig, s az Amerikai Egyesült Államok egy új országgal lett szomszédos. Egy olyan állammal, amely nevében és politikai berendezkedésében őt modellezte: a Mexikói Egyesült Államokkal. Ezzel új korszak kezdődött az amerikai nemzetközi kapcsolatokban, az angol-amerikaiak és hispán-amerikaiak viszonyában. Mire harminc évvel később a korszak első fázisa lezárult, a köztük lévő határvonal és politikai kapcsolatok alapvetően megváltoztak.

A korszak kezdetén a két köztársaság területe majdnem ugyanakkora volt: az USA körülbelül 4,5 millió négyzetkilométer, Mexikó 4,4 millió négyzetkilométer. Még népességük nagysága sem tért el jelentősen: az 1820-as népszámlálás adatai szerint az Amerikai Egyesült Államoké 9,6 millió fő, Mexikóé különböző becslések alapján körülbelül 6,2–6,5 millió fő volt. A következő harminc év alatt annexió, háború és vásárlás révén az USA közel 2,5 millió négyzetkilométer mexikói területet szerzett meg, s kísérletet tett arra, hogy még ennél is többet vegyen el. Az Egyesült Államok ilyen nagymértékű gyarapodása és Mexikó területének ilyen mértékű csökkenése mélyreható változásokat eredményezett a kontinensen betöltött szere-

⁵⁵ Vázquez-Meyer, 1989.

püket és potenciáljukat illetően. Még akkor is, ha az átadott területen viszonylag kicsi volt a mexikói népesség aránya. Az USA harminc év alatt bekövetkezett demográfiai növekedése azt eredményezte, hogy 1850-re háromszor több, szám szerint 23 millió lakosa volt, szemben Mexikó 7,5-8 millió lakosával.⁵⁶ Bár a mexikói háborúban aratott győzelem még nem tette az Egyesült Államokat nagyhatalommá, mégis olyan elmozdulás történt az amerikai erőviszonyokban, amivel már a kontinensen kívül is számolni kellett.

Az amerikai–mexikói háború történetével foglalkozó kutatók az 1970–1980-as évektől kezdték újraértékelni az eseményeket, s figyelembe venni azt a sokféle tényezőt és okot, ami a konfliktushoz vezetett. Abban a legtöbb történész egyetértett, s ez igaz a közelmúltban megjelent munkákra is, hogy az 1840-es évek közepén mindkét ország választóvonalhoz érkezett. A háborút megelőzően az USA és Mexikó is elhúzódó válsággal küzdött, amelyet olyan gazdasági és társadalmi problémák és politikai kérdések okoztak, amelyek megoldatlanok maradtak a függetlenségi háborúkat követően is. Az 1846 és 1848 között megvívott háború még jobban felszínre hozta az addigi különbségeket és konfliktusokat, s bizonyos tekintetben elősegítette megoldásukat is. A békekötés után mindkét országban tovább éleződtek a belső ellentétek, majd a konfrontálódást követően végül megoldás született. Valószínűleg véletlen, hogy mindkét országban körülbelül egy időben. Az Egyesült Államokban ezt a polgárháború hozta el, Mexikóban pedig az 1858 és 1867 közötti reformháború és a francia beavatkozás.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Alcaraz

1848 Alcaraz, Ramón et al.: *Apuntes para la historia de la guerra entre México y los Estados Unidos*. México, 1848.

1850 Alcaraz, Ramón et al.: *The Other Side: Or, Notes for the History of the War between Mexico and the United States*. Translated from the Spanish, and edited, with notes by Albert C. Ramsey. New York, 1850.

Anderson

1962 Anderson, David: Robert Kennedy Shocks Texans by Questioning Mexican War. In: *New York Times*, March 5, 1962.

Bauer

1974 Bauer, Karl Jack: *The Mexican War, 1846–1848*. New York, 1974.

Békeszerződés

2001 *Békeszerződés az Amerikai Egyesült Államok és a Mexikói Köztársaság között*. Ford. és s. a. r. Kökény Andrea. Szeged, 2001. (Documenta Historica, 52.)

⁵⁶ Meinig, 1993. 128.

Benjamin–Márquez

1997 Benjamin, Thomas–Márquez, Jesús Velasco: The War between the United States and Mexico, 1846–1848. In: *Myths, Misdeeds, and Misunderstandings. The Roots of Conflict in U.S. – Mexican Relations*. Eds.: Rodríguez O., Jaime E.–Lepp, Kathryn Vincent. Wilmington, Del., 1997. 97–124.

Borneman

2008 Borneman, Walter R.: *Polk. The Man Who Transformed the Presidency and America*. New York, 2008.

Brack

1975 Brack, Gene M.: *Mexico Views Manifest Destiny, 1821–1846. An Essay on the Origins of the Mexican War*. Albuquerque, 1975.

Chávez

2000 Chávez, Alicia Hernández: *México. Breve historia contemporánea*. México, 2000.

Commager

1973 *Documents of American History*, Vol. I. To 1898. Ed.: Commager, Henry Steele. Englewood Cliffs, New Jersey, 1973.

Connor

1971 Connor, Seymour V.: *Texas. A History*. Arlington Heights, Ill., 1971.

Eisenhower

1990 Eisenhower, John S. D.: *So Far from God: The U.S. War with Mexico, 1846–1848*. New York, 1990.

Fehrenbach

1968 Fehrenbach, Theodore Reed: *Lone Star: A History of Texas and the Texans*. New York, 1968.

Foster

1999 Foster, Lynn V.: *Mexikó története*. Bp., 1999.

Graebner

1980 Graebner, Norman A.: The Mexican War: A Study in Causation. In: *Pacific Historical Review*, 49. (1980) 3. sz. 405–426.

Greenberg

2012 Greenberg, Amy S.: *A Wicked War: Polk, Clay, Lincoln, and the 1846 U.S. Invasion of Mexico*. New York, 2012.

Hall

1989 Hall, Thomas D.: *Social Change in the Southwest, 1350–1880*. Lawrence, 1989.

Haynes

1997 Haynes, Sam W.: *James K. Polk and the Expansionist Impulse*. New York, 1997.

Henderson

2007 Henderson, Timothy J.: *A Glorious Defeat: Mexico and Its War with the United States*. New York, 2007.

Hine

1984 Hine, Robert H.: *The American West: An Interpretive History*. 2nd ed. Boston, 1984.

Hollon

1961 Hollon, Eugene W.: *The Southwest: Old and New*. New York, 1961.

Israel

1967 *Major Peace Treaties of Modern History, 1648–1967*. Vol. II. Ed.: Israel, Fred L. New York, 1967.

Johannsen

1985 Johannsen, Robert W.: *To the Halls of the Montezumas: The Mexican War in the American Imagination*. New York, 1985.

Magyarics

2014 Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Mítosz és valóság: érdekek és értékek*. Bp., 2014.

Mares

1957 Mares, José Fuentes: *Genesis del expansionismo norteamericano*. México, 1957.

Márquez

1975 Márquez, Jesús Velasco: *La guerra del 47 y la opinión pública (1845–1848)*. México, 1975.

Martínez

1975 Martínez, Orlando: *The Great Landgrab: The Mexican–American War, 1846–1848*. London, 1975.

Meinig

1993 Meinig, Donald William: *The Shaping of America. A Geographical Perspective on 500 Years of History*. Vol. 2. *Continental America, 1800–1867*. New Haven–London, 1993.

Nevin

1975 Nevin, David: *The Texans*. New York, 1975.

Otero

1848 Otero, Mariano: *Consideraciones sobre la situacion politica y social de la republica mexicana en el ano 1847*. Mexico, 1848.

Owen

1908 Owen, Charles H.: *The Justice of the Mexican War: A Review of the Causes and Results of the War, with a View to Distinguishing Evidence from Opinion and Inference*. New York, 1908.

Pahissa

1987 Pahissa, Moyano: *México y los Estados Unidos. Origenes de una relación, 1819–1861*. México, 1987.

Perrigo

1971 Perrigo, Lynn I.: *The American Southwest. Its People and Cultures*. Albuquerque, 1971.

Pletcher

1973 Pletcher, David M.: *The Diplomacy of Annexation: Texas, Oregon, and the Mexican War*. Columbia, 1973.

Price

1967 Price, Glenn W.: *Origins of the War with Mexico: The Polk–Stockton Intrigue*. Austin, 1967.

Richardson

1943 Richardson, Rupert Norval: *Texas. The Lone Star State*. New York, 1943.

Robinson

1989 Robinson, Cecil: *The View from Chapultepec: Mexican Writers on the Mexican–American War*. Tucson, 1989.

Rodríguez O.–Lepp

1997 *Myths, Misdeeds, and Misunderstandings. The Roots of Conflict in U.S.–Mexican Relations*. Eds.: Rodríguez O., Jaime E.–Lepp, Kathryn Vincent. Wilmington, Del., 1997.

Salvat–Rosas

1986 Salvat, Juan–Rosas, José Luis: *Historia de México*. T. 10. *Guerra y crisis*. México, 1986.

Sierra

1957 Sierra, Justo: *Evolución política del pueblo mexicano*. México, 1957.

Vajda

2018 Vajda Zoltán: „Mexikó számunkra a tiltott gyümölcs.” John C. Calhoun, a mexikói háború és a korlátozott expanzió ideológiájának természetrajza. In: *Világtörténet*, 8. (40.) (2018) 1. sz. 45–66.

Vázquez

1972 Vázquez, Josefina Zoraida: *Mexicanos y norteamericanos ante la guerra del 47*. México, 1972.

1990 Vázquez, Josefina Zoraida: *México y el mundo: Historia de sus relaciones exteriores*. Vol. 1. México, 1990.

Vázquez–Meyer

1989 Vázquez, Josefina Zoraida–Meyer, Lorenzo: *México frente a Estados Unidos, un ensayo histórico, 1776–1980*. México, 1989.

Wallace–Vigness

1963 *Documents of Texas History*. Eds.: Wallace, Ernest–Vigness, David M. Austin, 1963.

Weber

1982 Weber, David J.: *The Mexican Frontier, 1821–1846. The American Southwest under Mexico*. Albuquerque, 1982.

Wexler

1991 *Westward Expansion. An Eyewitness History*. Ed.: Wexler, Sanford. New York–Oxford, 1991.

ANDREA KÖKÉNY

THE 1846–1848 U.S.–MEXICAN WAR AND ITS INTERPRETATIONS

The 1846–1848 War between the United States of America and Mexico was a crucial event in the relationship of the two countries. It has had a long-lasting impact not only on their bilateral relations, but also on their history. In the Treaty of Guadalupe Hidalgo, signed on February 2, 1848, Mexico was forced to cede half of its territory (2.4 million square kilometres) to the United States. The paper discusses the causes, the course, and the consequences of the war as well as its interpretations in American and Mexican historiography and thus move beyond the misunderstandings, blames, exaggerations, and myths that have often characterized the views about the conflict.

VAJDA ZOLTÁN*

„Mexikó számunkra a tiltott gyümölcs”

TANULMÁNYOK

John C. Calhoun, a mexikói háború és a korlátozott expanzió ideológiájának természetrajza

1844 nyarán John Caldwell Calhoun, az Egyesült Államok újonnan kinevezett külügyminisztere Wilson Shannonnak, országa Mexikóba delegált rendkívüli és meghatalmazott követének elsőként azt az elvárást fogalmazta meg, miszerint a Santa Anna elnöknek történő bemutatkozása alkalmával *„fejezze ki (...) az Egyesült Államok elnökének őszinte vágyát arra, hogy a legbarátságosabb kapcsolatokat ápolják a Mexikói Köztársaság kormányával, valamint azt a szándékát, hogy e cél érdekében megtesz minden tőle telhetőt”.¹* Calhoun ekkor még aligha sejthette, hogy rövid időn belül a két ország viszonya az amerikai elnök kezdeti óhajával szemben a mélypontra zuhan, és háborúba torkollik. Mi több, azt sem tudhatta, hogy pártja, az 1846-tól újra elnököt adó Demokrata Párt többségével ellentétben tartózkodó álláspontot foglal majd el a háborút és az annak kapcsán felmerülő expanziós terveket illetően.

Az 1846 és 1848 között zajló katonai konfliktus az Egyesült Államok számára jelentős mértékű területi növekedést eredményezett – többek között ekkor szerezte meg Kaliforniát és más délnyugati területeket, illetve sikerült véglegesítenie Texas állam déli határát. A háborút általában lelkesedés övezte, ám hallatszottak olyan hangok is, amelyek különböző szempontokból ugyan, de ellenezték a konfliktust. Ez volt ugyanis az első jelentős háború az Egyesült Államok történetében, amelyet idegen földön vívott, és mint ilyen, sok amerikai szemében eredendően bizonytalan legitimitációval rendelkezett, tekintve hogy a hódító jellegű, területszerző háború nem illeszkedett az amerikai republikánus ideológiába. A háborúellenes vélemények megfogalmazói közé sorolható Calhoun, aki az amerikai polgárháború előtti időszak jelentős politikusaként a területi expanzióval kapcsolatban egyre erőteljesebben hallatta hangját.

A jelen tanulmány arra a feladatra vállalkozik, hogy tágabb ideológiai kontextusba helyezve Calhoun érvrendszerét, feltárja azokat a tényezőket, amelyek befolyásolták álláspontja kialakításában, egyúttal bemutatva, hogy a háború külön-

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem BTK Amerikanisztikai Tanszékének habilitált docense (6722 Szeged, Egyetem u. 2., vajda@lit.u-szeged.hu).

¹ Calhoun levele Shannonnhoz, 1844. június 20. In: Calhoun, 1990. vol. 19. 20. Az angol nyelvű idézeteket saját fordításomban közlöm – a szerző.

bőző szakaszaiban miként reagált az eseményekre, és milyen álláspontot alakított ki a terjeszkedéssel kapcsolatban, különös tekintettel a Mexikótól megszerzett területek népességére.

A Calhoun mexikói háborúhoz való viszonyát érintő munkák döntő többsége szerint Calhoun ellenezte a konfliktust, illetve az expanziót,² és a rabszolgaság intézményét veszélyeztető tényezőkkel magyarázza Calhoun kritikáját,³ vagy a meghódított terület népességének integrálásával kapcsolatos fenntartásaival.⁴ Ugyanakkor olyan vélemény is napvilágot látott már, amely Calhoun expanziót támogató álláspontját emeli ki, azt republikanizmusával magyarázva,⁵ illetve olyan is, amely a dél-karolinai rabszolgatartó erőket teszi felelőssé Calhoun expanziót támogató álláspontjáért.⁶ Ezekkel a szakmunkákkal szemben a jelen tanulmányban azt kívánom bizonyítani, hogy Calhoun valójában támogatta az expanziót, ugyanakkor csak korlátozott mértékben, és megfontolásaiban fontos szempontként jelent meg a korabeli amerikai politikai gondolkodás egyik fontos eleme, a szomszédság problémája, amely esetében az Egyesült Államok angolszász etnikumtól eltérő, idegen népesség alkotta nemzetállamhoz való viszonyát határozta meg.

Mexikó és az Egyesült Államok viszonya a háborús konfliktus előtt

Az Egyesült Államok kezdettől fogva figyelemmel kísérte a szomszédos független mexikói állam fejlődését. Ugyanakkor, a többi volt amerikai spanyol gyarmathoz hasonlóan, csak óvatosan alakított ki vele diplomáciai kapcsolatokat, aminek oka elsősorban abban rejlett, hogy számos kérdésben, elsősorban Florida státusát illetően, még nem jutottak nyugvópontra a tárgyalások az európai nagyhatalommal.⁷ Ennek is betudható, hogy Mexikó függetlenségét csak a köztársasági alkotmány 1824. évi megszületése után ismerte el az Egyesült Államok.⁸

A Mexikó függetlensége után napvilágot látott politikai elképzelésekben jelentős szerepet játszott az Egyesült Államok politikai berendezkedése mint követendő példa. Főként a köztársasági rendszert támogató, a középosztályt képviselő kreolok vallották ezt, és az 1824. évi alkotmány létrehozása során az amerikai rendszer elveit igyekeztek követni (a hatalmi ágak szétválasztása, az alapvető szabadságjogok biztosítása – a vallásszabadság kivételével).⁹

Fontos tényezőnek bizonyult ugyanakkor a továbbiakban, hogy közvetlenül Mexikó függetlensége elnyerése után nyilvánvalóvá váltak az Egyesült Államok expanziós törekvései az ország északi részeit illetően – Texistől Kaliforniáig. A mexi-

2 Merk, 1963. 15.; Pletcher, 1973. 180–182.; Peterecz, 2016.

3 Streeby, 2002. 20.; Schroeder, 1973. 68–70.; Fuller, 1936. 101.

4 Horsman, 1981. 241.

5 Hietala, 1985. 118–119.

6 Lander, 1980. 175.

7 Lewis, 1998. 34–36.

8 Mexikó függetlenné válásáról magyarul: Horváth, 2012 és Anderle, 2010. 64.

9 Bazant, 1985. 431.; Cosío Villegas et al., 2002. 72.

kói kormány 1821-ben például arról értesült, hogy Oroszország és az Egyesült Államok igényt formál Kaliforniára, illetve az északkeleti területekre. 1822-ben Joel Roberts Poinsett amerikai politikus nem hivatalos mexikói látogatása során olyan határrendezésre tett javaslatot, amely az északi országrész egy darabját az Egyesült Államokhoz utalta volna.¹⁰ 1825-ben pedig Poinsett már mint az Egyesült Államok Mexikóba elsőként delegált rendkívüli meghatalmazott nagykövete többek között azzal a megbízatással érkezett, hogy felajánlja az északi országrész megvásárlását a fiatal köztársaság vezetésének. Egyben elutasította azt az elképzelést, mely szerint az amerikai kontinens államai kölcsönös védelmi és megnehtámadási szerződések megkötésével fejezzék ki szövetségüket és közös érdekeiket Európa hatalmaival szemben.¹¹

A két ország kapcsolatának alakulásában további meghatározó szerepet játszott Texas kérdése, ami az 1846–1848-as háborúra is kihatással volt. 1821-ben a mexikói kormány engedélyt adott háromszáz amerikai bevándorló letelepedésére az országhoz tartozó tartományban. A következő évtizedben pedig a bevándorlási politikában bekövetkező megengedőbb irányú változások hatására folyamatosan és gyorsan nőtt az Egyesült Államokból érkező telepesek száma a mexikói provinciában. Ennek eredményeként korábban gyéren lakott területek népesültek be, ezzel együtt az angolszász származású népesség aránya rohamos léptékben nőtt Texasban, és 1836-ra döntő többségbe került a lakosságon belül.¹² Ebben az időszakban a mexikói kormány számára egyre nyilvánvalóbbá váltak az Egyesült Államok további nyugati expanziós törekvései. Ezt jelezte többek között Andrew Jackson elnök ajánlata a mexikói kormány számára Texas megvásárlására 1829-ben.¹³

A helyzetet alapvetően meghatározta, hogy a texasi telepesek felemelték szavukat a mexikói kormány által kivetett adók és vámok, a bevándorlást korlátozó szabályozás és általában a texasi önkormányzatiság csorbítása ellen.¹⁴ Az ellentét a texasi amerikaiak és a Santa Anna elnök által irányított mexikói politikai vezetés között 1835-ben háborús konfliktusba torkolltak, melyben az Egyesült Államokból érkező önkéntesek is részt vettek, nagy szerepet játszva a texasiak végső győzelmében. Az 1836-ban megkötött béke garantálta Texas függetlenségét, Texas 1845-ben pedig csatlakozott az Egyesült Államokhoz. Ezek a fejlemények alapjaiban befolyásolták az USA és Mexikó kapcsolatát, és kivívták a mexikói politikai elit ellenszenvét. Mexikóban például szép számban voltak olyanok, akik háborút követeltek Texas ellen, amikor az megkezdte a csatlakozási folyamatot. Ezen túlmenően az állam határait illetően folyamatos volt a területi vita a texasiak és Mexikó között, amit végül majd csak az USA és a Mexikó közötti háborút lezáró béke rendezett.¹⁵

10 Weber, 1982. 11–12.

11 Cosío Villegas et al., 2002. 73.

12 Kökény, 2007. 40–45., 54.; Texas betelepüléséről és a korai időszak népesedési és társadalmi viszonyairól lásd még: Kökény, 2002; Kökény, 2013.

13 Kökény, 2007. 63.

14 Weber, 1982. 245.

15 Kökény, 2007. 80. A békekötés utáni határrendezésről magyarul: Kökény, 2011; Kökény, 2012.

A két ország kapcsolatában idővel Kalifornia is hasonlóan fontos kérdéssé vált. 1835-ben Andrew Jackson szintén azzal próbálkozott, hogy pénzügyi ellenszolgáltatás fejében megszerezze az Egyesült Államok számára a San Francisco-öblöt. Az angol-amerikaiak bevándorlása a területre pedig a mexikóiak számára a texasi forgatókönyv megismétlődésének a képét vetítette előre, különösen mivel a mexikói központú és a helyi hatóságok képtelenek voltak megállítani az illegális bevándorlást.¹⁶

A háború

Az Egyesült Államok Mexikó elleni háborúja 1846 májusában kezdődött, amikor Polk elnök kérésére a Kongresszus megszavazta az ország déli szomszédja elleni hadüzenetet.¹⁷ A döntéshez vezető út számos tényező együtthatásának volt az eredménye. Ezek egy része magával az elnökkel hozható összefüggésbe, és nem véletlenül, mivel 1844. évi választási győzelme részben annak volt köszönhető, hogy a Demokrata Párt színeiben indulva nem rejtette véka alá expanziós terveit, elsősorban Mexikó provinciáinak rovasára, a déli rabszolgatartó érdekek erőteljes képviseletével. Ezért is támogatta Polk az 1836-ban Mexikótól függetlenedő Texas csatlakozását az Unióhoz, illetve Kalifornia és Új-Mexikó tartományok Egyesült Államokhoz való csatlakozását. Ezen túlmenően pedig támogatta a Mexikó területén élő amerikaiak kártérítési igényeit,¹⁸ valamint Texasszal összefüggésben az ottani lakosok azon követelését, hogy az állam határai valójában a Rio Grande folyóig – nem pedig a Nueces folyóig – terjedjenek.

Polk ajánlata a mexikói kormányzat számára az volt, hogy az Egyesült Államok átvállalja a kártérítési igények teljesítését annak fejében, hogy megvásárolhatja Kaliforniát és Új-Mexikót, valamint a Rio Grande határként való elismeréséért. Mexikó azonban nem fogadta el ezeket a feltételeket, sőt még a Polk által Mexikóvárosba különleges amerikai megbízottként delegált louisianai politikust, John Slidellt sem. A Texas anektálása miatt egyébként is feszült amerikai–mexikói viszony ezek után tovább romlott, és a folyamat végén kitört a háború. A *casus belli* végül az szolgáltatotta, hogy miután Mexikó nem teljesítette az USA követeléseit, Polk elnök Zachary Taylor tábornokot és csapatait arra utasította, hogy vonuljanak a Rio Grande folyóhoz, ahol az 1846. május 9-én történő átkelés során megtámadtak őket a mexikói csapatok, és az ütközetben több amerikai katona életét vesztette. Polk a Kongresszushoz intézett üzenetében az eseményeket úgy állította be, hogy Mexikó amerikai területen háborút indított az Egyesült Államok ellen, tehát beállt a háború állapota.

16 Weber, 1982. 202–203. A kaliforniai területekre irányuló angol-amerikai bevándorlásról és a mexikói fennhatóság évtizedeiről magyarul: Tóth, 2002.

17 A háborúról többek között lásd: Smith, 1919; Connor–Faulk, 1971; Christensen, C.–Christensen, Th., 1998. A terjeszkedést támogató, illetve ellenző véleményekre többek között lásd: Johannsen, 1985; Schroeder, 1973; Lander, 1980; Lawrence, 2013. A háborúról és annak historiográfiájáról magyarul lásd: Kökény, 2018.

18 Ezek az igények még a mexikói fennhatóság alatt keletkeztek az ország függetlenné válása utáni történelmének viharos, a központi kormányzat gyengeségéből adódó anarchikus állapotok következtében, melyek eredményeként amerikai magántulajdonban esett kár.

Polk területi expanzió iránti eltökéltsége kétségessé tette a kortársak egy része számára az indokokat a katonai konfliktushoz, és inkább ürügynek tekintették az előzményeket a Mexikóval szembeni fellépéshez. Elsősorban az északkeleti, új-angliai államok politikusai vélték így, és az 50 ezer önkéntes között is innen érkeztek a legkevesebben az amerikai hadseregbe. Ezzel ellentétben a nyugati és a déli államok nagyobb lelkesedéssel támogatták a katonai intervenciót.

Katonai erő tekintetében a mexikói reguláris hadsereg létszámban (35 ezer fő) ugyan jóval felülmúlta az Egyesült Államokét, ám az utóbbit képzettebb katonai vezérkar és tisztikar irányította, mi több, a nagyobb népesség következtében könnyen és gyorsan bővíthette a harcoló egységek számát. Ezen túlmenően, az iparilag is fejlettebb Unió hadereje elegendőnek bizonyult arra, hogy Mexikónak tengeri flottája nem lévén, ellenőrzése alatt tartsa a Mexikói-öblöt, melyen keresztül csapatokat, lőszert és felszerelést tudott eljuttatni a hadműveleti területre, illetve Európából is tudott fogadni utánpótlást.

Az amerikai kormány eredeti háborús célja a korábban kiszemelt mexikói tartományok megszerzése volt, és úgy vélte, ezek elfoglalása után, néhány fontos katonai győzelem eredményeként a mexikóiak kapitulálni fognak és teljesítik a már korábban megfogalmazott amerikai követeléseket. Erre azonban nem került sor azután sem, hogy az amerikai csapatok Új-Mexikót és Kaliforniát is ellenőrzésük alá vonták, ezért Polk elnök úgy döntött 1846 nyarán, hogy az eredményes békekötés reményében az új hadicél Mexikóváros elfoglalása. Haderőt csoportosítottak át

1. kép. A Buena Vista-i csata

Észak-Mexikóból Winfield Scott tábornok vezetésével annak érdekében, hogy első lépésben tengeri úton bevegység Vera Cruz városát. Ezt követően a mexikói csapatok Santa Anna vezetésével Közép-Mexikóból északi irányba indultak, hogy megütközzenek az ott állomásozó amerikai haderővel. A Buena Vista-i csatában (1847. február 2–3.) az amerikaiak megsemmisítő győzelmet arattak a túlerőben lévő mexikói csapatok felett, és ezzel az Egyesült Államok ellenőrzése alá vonta az észak-mexikói hadszínteret (1. kép).

A Scott tábornok által vezetett expedíciós hadsereg Vera Cruz bevétele után sorozatban aratta a győzelmet a hevesen ellenálló túlerő és a nehéz terepviszonyok, valamint a katonai és politikai vezetés közötti ellentétek ellenére, és 1847 szeptemberében elfoglalta Mexikóvárost. A főváros bevétele után az ország új kormánya elfogadta az amerikaiak békekötési ajánlatát, ami végül ugyanazokat a feltételeket tartalmazta, amelyek az eredeti követelésekben szerepeltek. Polk ugyan gondolt arra, hogy – eredeti ajánlatával ellentétben – nem fizet az átadandó területekért, de a belpolitikai helyzet, többek között a saját pártjának soraiban megfogalmazódó, Mexikó egész területének elfoglalását szorgalmazó kezdeményezés nyomán kibontakozó mozgalom miatt végül is támogatta a békeszerződés ratifikációját az eredeti feltételekkel, és azt 1848 májusában elfogadta a Szenátus.

A háború kérdésével összefüggő ideológiák

Az Egyesült Államok Mexikó ellen vívott háborúja során, illetve közvetlenül azt megelőzően meghatározó szerephez jutott az – éppen a konfliktus kapcsán kialakuló – angolszász faji ideológia, mely egyaránt szolgált az expanziós és az expanzióellenes törekvések igazolására. Reginald Horsman történész mutatott rá arra, hogy az 1840-es évekre az amerikai önazonosság fontos komponensévé vált a nemzet angolszász eredetére mint értékképző tényezőre történő hivatkozás, illetve ennek vélt következményeinek a felhasználása a más nemzetekkel szembeni konfliktusokkal összefüggésben.¹⁹

Az ideológia lényege az angolszász „faj” (*Anglo-Saxons*) alapvető különbsége más népektől abban a tekintetben, hogy politikai intézményei az önkormányzat és a szabadság elvén alapulnak, és az ezekhez való ragaszkodás alapvető jellegzetessége az angolszász eredetű népeknek, így az amerikaiaknak is. Úgy vélték, hogy mindazokat a sikereket, amelyeket az amerikaiak értek, ennek az angolszász identitásnak köszönhetik. Az angolszász faj kiemelkedett a többi közül, és sikerei igazolták az azokhoz viszonyított felsőbbrendűségét. Ezért a faji jellegzetességek teszik az angolszászokat képessé arra, hogy szabadságon alapuló önkormányzatiságot valósítsanak meg.²⁰

Az ideológia szerint a mexikói nép alsóbbrendű, ami alapvetően abból fakadt, hogy „korcs” (*mongrel*) fajok – indiánok és feketék – alkották a népesség je-

¹⁹ Horsman, 1981. 208.

²⁰ Uo. 226.

lentős részét, és mint ilyenek, az amerikai fehér domináns kultúra szempontjából eleve alsóbbrendű fajoknak számítottak. Amint egy korabeli amerikai politikus fogalmazott már jóval a háború kitörése után, 1847-ben: Mexikó népe „lusta, tudatlan és persze gonosz és becstelen”.²¹ Ugyanakkor a fehérek keveredése az indiánokkal azt eredményezte, hogy Mexikó teljes lakossága képtelennek bizonyult arra, hogy magasabb fejlődési szintre emelkedjen.²²

Ez a nézetrendszer ahhoz is alapot szolgáltatott az amerikai politikai elit számára, hogy a mexikói kormánynak az 1840-es évekre állandósuló problémáit a lakosság alsóbbrendűségével magyarázzák. A mexikói nép jellege volt hivatott indokul szolgálni arra, hogy a mexikói kormányzat tevékenységét miért jellemezte a stabilitás és hatékonyság hiánya.²³

Ezek az elképzelések már a Texas körül kibontakozó konfliktus kapcsán is megjelentek, amennyiben az egykori mexikói tartomány amerikaiak általi betelepülését annak támogatói az angolszász faj természetes expanziós képességének a logikus következményének tekintették, és ezért a terület 1845. évi csatlakozását az Egyesült Államokhoz ennek a folyamatnak a betetőzésének tartották, ami nem pusztán az amerikaiak, hanem az egész „világ javát” szolgálta.²⁴

Ez a gondolat volt a magva a John L. O’Sullivan újságíró és demokrata párti politikus nevéhez fűződő nyilvánvaló elrendelés (*manifest destiny*) (1845) kifejezésének, amely az amerikai nemzet természetes expanziós képességét hangsúlyozta, magában foglalva a szabad és önkormányzati politikai intézményrendszer sikeres működtetésének és terjesztésének – fentebb már tárgyalt – képességét, valamint ennek a nézetrendszernek legfontosabb elemét, miszerint a terjeszkedés célterülete az amerikai kontinens, melynek benépesítése az angolszász amerikaiak nyilvánvalóan sors által elrendelt küldetése. Ebben a folyamatban pedig más nemzeteknek nem lehet szerepe, vagyis egy etnikailag homogén területnek kell létrejönnie a betelepülés eredményeképpen.²⁵ Ennek a fogalomnak a kiterjesztése volt az a nézet, amely az 1840-es évekre az amerikai elit számára evidenciaként jelentkezett, nevezetesen, hogy „szabad intézmények nem virágozhatnak olyan területen, ahol nincs jelentős angolszász népesség”.²⁶ Ez a tézis nem pusztán a mexikói háborút szorgalmazó, hanem az azt ellenzők érvrendszerében is szerepet kapott.

A fenti gondolatmenet egyik következménye az a dilemma volt, amellyel az expanzió és a nyilvánvaló elrendelés abszolút hatalmát hirdető amerikaiak is tisztában voltak, nevezetesen, hogy az újonnan meghódítandó területek nem angolszász etnikumú népessége, alsóbbrendű lévén, nem integrálható a republikánus kormányzás kereteibe, mivel azt csak a felsőbbrendű angolszász faj képes működtetni. Így az ilyen lakosságot leginkább alávetettségben érdemes tartani – erről pedig az

21 Idézi uo. 213.

22 Uo. 210. A latin-amerikai indiánok általános helyzetéről a függetlenedés után magyarul: Jancsó, 2012. 31–42.

23 Horsman, 1981. 220.

24 Uo. 218.

25 Uo. 219. A nyilvánvaló elrendelés fogalmának kialakulásáról és fejlődéséről részletesen: Merk, 1963.

26 Horsman, 1981. 227.

indiánokkal és fekete rabszolgákkal összefüggésben már voltak tapasztalataik az amerikaiaknak –, ami egy kvázi gyarmati jellegű kormányzati rendszert jelent. Ez pedig még az expanziót ellenzők számára sem lett volna ismeretlen megoldás, különösképpen hogy a szabadságon alapuló kormányzat és annak ellentéte valójában a függetlenség kivívása előtti időktől kezdve egyszerre volt jelen az amerikai politikai elit gondolkodásában, és együttes alkalmazásuk nem jelentett problémát számukra. Ugyanakkor a dilemma abból származott: vajon egy ilyen alávetésen alapuló kormányzat milyen hatással lehet a szabad népeiségre és annak kormányzatára? A mexikói háború kapcsán ezért többen vélték úgy – köztük Calhoun is, mint látni fogjuk –, hogy emiatt az angolszásztól eltérő összetételű népesség meghódítása magának a republikánus kormányzatnak az alapjait veszélyezteti.²⁷

Végül, amint arra Horsman felhívja a figyelmet, létezett egy olyan nézet is a fenti ideológiával kapcsolatban, amely szerint lehetséges az alsóbbrendű mexikói népesség felemelése és képessé tétele a republikánus kormányzatra, ám az idő előrehaladtával ez a nézet elhalványult és kisebbségbe szorult.²⁸

Háborúellenes nézetek

A háborúellenes nézetek elsősorban az expanzióellenes diskurzus változataiként jelentek meg a korabeli politikai és sajtóbéli polémákban. Nicholas Lawrence történész szerint ezek jóval jelentősebbnek tekinthetők annál, mint ahogy azt eddig gondolták, és egy részük Polkhoz és az elnöki funkcióhoz kapcsolódott, amennyiben a háború kritikusai gyakran hivatkoztak a hatalmak elválasztásának alkotmányos elvére (*separation of powers*), és azzal vádolták az elnököt, hogy hatalmi jogkörét túllépve indított háborút Mexikó ellen. Mi több, egyes ellenzéki kritikusok szerint ezzel Polk valójában az amerikai nép ellen is birodalmi szellemben járt el. Emellett a kritikák egy része mexikóiak iránti szimpátiát fejezett ki, és azt hangsúlyozta, hogy az ország népe az amerikai agresszió áldozata, ami elfogadhatatlan.²⁹

Különleges színt képviseltek a háborúellenes kritika palettáján az északi abolicionisták, akik a háborús törekvéseket egyértelműen a rabszolgatartó déliek mesterkedésének tudták be, akik nem pusztán a mexikóiak ellen ármánykodtak – áldozataik voltak a rabszolgasággal szemben állást foglaló amerikai fehérek is. Hozzájuk hasonlóan más radikális kritikusok is elítélték az Egyesült Államok birodalmi politikáját, és együttérzésükről biztosították Mexikót és népét.³⁰

A háború mérsékelt ellenzői is az elnöki hatalommal való visszaéléssel vádolták Polkot, és elítélték a területszerző vagy természeti erőforrásokért folytatott háborúkat, azokat ellentétesnek ítélve az amerikai republikánus szellemiséggel.³¹

27 Uo. 230–231. A szabad és nem szabad, azaz gyarmatosító politikai rendszerről való gondolkodás együttes továbbéléséről az amerikai köztársaság politikai gondolkodásában lásd: Onuf, 2014.

28 Horsman, 1981. 232–235.

29 Lawrence, 2013. 57–59.

30 Uo. 61–62.

31 Uo. 64–65.

Továbbá, hasonlóan más kritikusokhoz, ők is a háborúnak és a birodalmi politikának az amerikai népre gyakorolt káros hatását hangsúlyozták, amennyiben úgy érveltek, a háború aláássa a köztársaság erkölcsi alapjait, mivel erőszakossá teszi az amerikai népet.³² Még azok is, akik vitatták a mexikói és az amerikai nép egyenrangú mivoltát a republikánus kormányzatra való képesség tekintetében, ellenezték a területi hódítást és a háborút, amellet érvelve, hogy az Uniónak morális példáján keresztül kell terjesztenie a köztársasági eszmét.³³

Végül, a háború kapcsán olyan vélemények is megfogalmazódtak, miszerint az Egyesült Államok elveszítette kivételes jellegét, többé már nem alkalmas arra, hogy a nyilvánvaló elrendelés elvét képviselje, és többé már nem tekinthető Isten kiválasztott népének, ha erőszak útján kívánja képviselni a köztársasági eszményt.³⁴

A szomszédság problémája

Calhoun mexikói háborúval kapcsolatos reakcióját alapvetően meghatározta az a korabeli amerikai politikai gondolkodásban jelen lévő hipotézis, melyet James E. Lewis történész a „szomszédság problémájának” (*the problem of neighborhood*) nevez. Ennek lényege, hogy stabil politikai rendszer csak olyan módon hozható létre, ha szövetségi rendszerbe integrálják az eladdig szuverén államokat, amelyek az egyesülés érdekében jelentős hatalmi jogköröket adnak át a szövetségi kormányzat javára. Ily módon kerülhető el a „szomszédság problémája”, ami az egymással közvetlenül határos nemzetállamokat, azok viszonyát jellemzi. A háború és a békekötés jogával rendelkező szomszédos szuverén nemzetek ugyanis egymás riválisai a kereskedelmi és gazdasági versenyben, valamint a piacokért, területekért, természeti erőforrásokért folytatott küzdelemben közvetlenül is konfrontálódnak, rendszeresen katonai konfliktusba keverednek egymással. Az 1787. évi alkotmányt létrehozó alapító atyák az európai hatalmak viszályaiban látták igazolva tézisüket. Ezt elkerülendő, úgy gondolták, hogy az Egyesült Államoknak nem szabad teljes szuverenitással bíró államokból állnia, mivel akkor azok szomszédos országokként bármikor háborút robbanthatnak ki egymás ellen.

A korabeli politikai elit nézete szerint az új amerikai alkotmányon alapuló politikai rendszer sikerrel kezelte a szomszédság problémáját a szövetségi rendszerben integrált, egyetlen szuverén nemzetben tömörülő, korlátozott szuverenitással bíró államok révén. Ráadásul úgy vélték, az amerikai kontinens geopolitikai berendezkedése miatt az Uniónak nem kell szembesülnie a szomszédság problémájával, mivelhogy a nyugati félteke egyedüli szuverén nemzeteként nemzeti önállósággal nem rendelkező gyarmatok szomszédságában létezett. Mindaddig, amíg ezek nem váltak önálló, szuverén nemzetekké, nem kellett számolni a szomszédság problé-

32 Uo. 67–68., 71., 73.

33 Uo. 67.

34 Uo. 73–74.

májával, továbbá, addig sem, amíg az Unió megőrzi integritását, és nem válnak ki belőle szuverén nemzetek.³⁵

A spanyol-amerikai gyarmatok 1810-ben kezdődő függetlenségi mozgalmával a helyzet változóban volt. Az amerikai politikai döntéshozók szerint az új államok kétféle módon fejlődhetnek, és egyik sem jelentett vonzó alternatívát az Egyesült Államok számára. Az egyik a már korábban vázolt szomszédsági viszonyrendszer kialakulása, amely állandósult összetűzést jelentene az új államokkal. Ugyanakkor, alternatív változatként, féltő volt, hogy az új államoknak nem sikerül megőrizni szuverenitásukat, és áldozatul esnek az európai nagyhatalmak befolyásának. Több állam ugyanis külföldi uralkodót hívhat meg, ezzel viszont az európai hatalmi egyensúly részévé válna, az európai nagyhatalmak függésében. Ezekkel a lehetőségekkel állt szemben az az elképzelés, miszerint az amerikai államok kontinentális uniójával mindkét problémát el lehetne kerülni. Részben ezek a remények ösztönözték a John Quincy Adams-adminisztrációt (1824–1828) az új államok elismerésére, így remélve elejét venni az európai befolyásnak.³⁶

Az 1820-as évek végére azonban nyilvánvalóvá vált a politikai döntéshozók számára, hogy nem valósulhat meg az az elképzelés, mely szerint az amerikai kontinensnek sikerül elkerülnie a szomszédság problémáját az európai hatalmak kizárásával és megvalósítania egy egységes, köztársasági berendezkedésen és szabad kereskedelmen nyugvó amerikai politikai rendszert.³⁷ Ennek lehetetlenségét ismerték el, amikor elvetették a nyugati félteke országainak unióját. Úgy vélték, az Egyesült Államok és a dél-amerikai államok között fennálló szomszédság problémáját az európai hatalmi egyensúly politikájával kénytelenek kezelni.³⁸ Mint látni fogjuk, Calhoun mexikói háborúval kapcsolatos nézetei részben a szomszédság problémájának az újragondolását jelentették a megszerzendő területek sorsával való elképzeléseivel összefüggésben.

Calhoun és a háború előzményei

Calhoun Mexikóval kapcsolatos első jelentős politikai szerepvállalása külügyminiszeri tevékenységéhez köthető (2. kép). Egyrészt 1844-ben történt kinevezését követően igyekezett rendezni a két ország közötti vitás kérdéseket, így a Mexikó területén élő amerikaiak kártérítésének problémáját. Ennek során 1844. június 20-án írt levelében utasította William Shannon amerikai követet, hogy tiltakozzon a mexikói kormánynál, amiért az nem tartja be az ország belső hatalmi harcainak következményeként tulajdonukban veszteséget szenvedő helybéli amerikaiak kárigényeinek kielégítéséről korábban megkötött kormányközi egyezményt.³⁹ Másrészt John Tyler

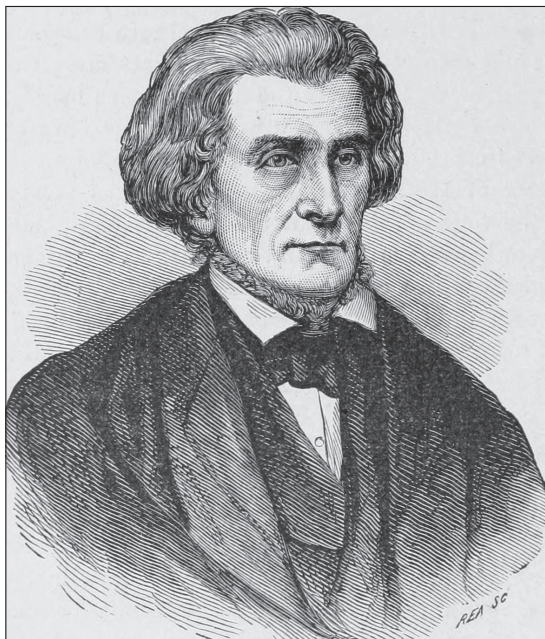
³⁵ Lewis, 1998. 2–11.

³⁶ Uo. 165–166.

³⁷ Uo. 203., 210–212.

³⁸ Uo. 217–218.

³⁹ Calhoun, 1990. vol. 19. 136–137. Ezen túlmenően, szintén problémaként jelezte az amerikai állampolgárok több mexikói államból történő kiűzésére irányuló, a mexikói hadügyminiszter által 1843. július 14-én

2. kép. John C. Calhoun

elnök instrukcióinak megfelelően Calhoun Mexikó Texasszal kapcsolatos intézkedéseit illetően is kénytelen volt különféle problémákat felvetni a követnek. A legfontosabb a Texasnak az Unióhoz való csatlakozását eredményező, az Egyesült Államok és Mexikó között létrejött szerződés érvényességét megkérdőjelező mexikói álláspont volt. Ezzel összefüggésben utasította Shannont, hogy ne reagáljon az annexióval kapcsolatos, általa sértőnek ítélt mexikói reakciókra, azokat hagyja figyelmen kívül, és ne engedje magát provokálni.⁴⁰

1844. szeptember 10-én Shannonnak írt levelében Calhoun már úgy érzekelte, hogy Mexikó újra háborút kíván indítani Texas ellen. Ezt a nézetét arra alapozta, hogy a mexikóiak 1844 júniusában tiltott zónákat jelöltek ki Texas határa és a Rio del Norte, valamint a Rio Bravo folyók közötti területen. A rendelkezés szerint az ide belépőket a mexikói hadsereg árulóknak tekinti, és menekülés esetén agyonlövi.⁴¹ Calhoun értékelése szerint ezek az intézkedések a háború előkészítését szolgálták, illetve azt, hogy annak révén Mexikó Texast újra uralma alá vonja, vagy pedig azt – és ő ezt valószínűbb alternatívának tartotta –, hogy az állam csatlakozása az Unióhoz végül ne következzen be, sőt egy másik „hatalom” érdekszférájába kerül-

kibocsátott rendeletet (uo. 138.), valamint a külföldiek kiskereskedelemben való részvételét tiltó 1843. szeptember 23-i dekrétumot (uo. 139.) és az importból származó árucikkek elkobzását lehetővé tévő mexikói rendelkezést, mely az egy éven belül el nem adott termékekre vonatkozott (uo. 139–140).

⁴⁰ Uo. 140–141.

⁴¹ Uo. 743–744.

jön, amit az amerikai külügyminiszter ugyanúgy elutasított volna nemzetbiztonsági megfontolásból.⁴²

Calhoun a legfontosabb kérdésnek az adott körülmények között azt tartotta, hogy az Egyesült Államok miként reagáljon ezekre az eseményekre, melyek egyértelműen a csatlakozási folyamat késleltetését voltak hivatottak szolgálni. Ezért egyértelművé akarta tenni Mexikó számára, hogy a Texas elleni újabb háború sértené az Egyesült Államok érdekeit, miként a csatlakozás megakadályozása is.⁴³

Calhoun a mexikói kormány Texasszal kapcsolatos eljárása alapján azt a következtetést vonta le, hogy az előbbi sem a texasi kormányt nem ismeri el, sem pedig az államot „mint közösséget”. Az ott élőkre pedig mint „politikai egzisztencia nélküli törvénytelen betolakodókra és bitorlókra” tekint, „akiket legitim módon kalózok bandájaként, a társadalom számkivetettjeiként lehet kezelni, és mint ilyenek, nem jogosultak a nemzetek vagy az emberiség törvényeinek a védelmére”.⁴⁴ Ellenük kíván háborúzni Mexikó, holott a texasiak voltak azok – mutatott rá Calhoun –, akik humánus módon megkímélték Santa Anna életét az előző háború idején.⁴⁵

A távolról sem felhőtlen mexikói–amerikai kapcsolatok ellenére Calhoun, aki 1845-ben, az elnökválasztás után már nem külügyminiszterként, hanem az Egyesült Államok Szenátusának tagjaként kísérhette figyelemmel az eseményeket, nem támogatta a háborút. Mi több, fiának, Andrew Pickens Calhounnak arról írt 1846. május 14-én kelt levelében, röviddel Polk elnök hadüzenete után, hogy amennyiben módjában állt volna, igyekezett volna megakadályozni a folyamat eskalálódását. Ugyanakkor nem tudta vállalni a kormányzattal szembeni konfrontálódást az Oregon területtel kapcsolatos helyzet miatt.⁴⁶

Ezen túlmenően kifejtette, hogy elhamarkodott döntés eredményének tekintti a hadüzenetet, és a háború végkimenetelét illetően is kétségeket fogalmazott meg: *„Félek, hogy amennyiben valamilyen szerencsés történés következtében gyorsan el nem dől a háború, hatalmas katasztrófával fog majd végződni.”*⁴⁷

Calhoun 1847. február 9-i szenátusi beszédében a háború céljait alapvetően három elemben határozta meg: a mexikói „támadás” (*invasion*) kezelése, a Rio del Norte folyó Texas nyugati határaként történő elismertetése és a Mexikóval szembeni kártérítési követelések teljesítése. Ugyanakkor számára a legfontosabb kérdés abban rejlett, vajon mindezen célokat az „offenzív” vagy a „defenzív” stratégiai al-

42 Uo. 745.

43 Uo. 746–747.

44 Uo. 748.

45 Uo. 749.

46 Calhoun, 1996. vol. 23. 105. Calhoun Oregonnal összefüggésben azért nem kívánt konfrontálódni a kormányzattal, nehogy akadályozza a területtel kapcsolatos tárgyalásokat Nagy-Britanniával. Niven, 1988. 303. Calhoun azon nézetére, miszerint a mexikói háború szorosan összefüggött Oregon terület kérdésével, mi több, az utóbbi egy Nagy-Britanniával való háborúval lásd Calhoun 1847. február 12-i szenátusi beszédét. In: Calhoun, 1998. vol. 24. 146., valamint 1847. február 24-i beszédét, uo. 205.

47 Calhoun, 1996. vol. 23. 106. Lásd még: Calhoun Henry W. Connerhez, 1846. május 15. Uo. 111. Visszatekintve a háború kitörésére, Calhoun 1847-ben úgy nyilatkozott, hogy jóllehet azt megelőzően Mexikó fenyegetőzött és háborúról beszélt, az Egyesült Államoknak nem kellett volna hagynia provokálnia magát és komolyan venni a propagandát, hadüzenettel reagálva a helyzetre. 1847. február 24-i beszéd. In: Calhoun, 1996. vol. 24. 202.

ternatíva fogja-e inkább szolgálni. Az előbbi további mexikói területek⁴⁸ megszállását jelentette volna, míg az utóbbi a már elfoglalt területek megtartását, a katonai előrenyomulás felfüggesztését. Számára a defenzív magatartás jelentette a kövendő stratégiát, amely a legkisebb anyagi és emberi áldozattal járna,⁴⁹ de még egy ennél érdekesebb szempontot is felvetett, amely szorosan kapcsolódott a szomszédság problémájához.

Ennek lényege, hogy az Egyesült Államoknak úgy kell lezárnia a háborút, hogy az Mexikónak csak minimális veszteséget okozzon. Ezért az országot csupán „a lehető legkisebb mértékben” szabad „megfosztani az erőforrásaitól és erejétől”.⁵⁰ Ezt Calhoun szerint az indokolta, hogy Mexikó az Egyesült Államok számára „szomszéd”, „testvér köztársaság”, amely igyekszik annak „példáját” követni „szövetségi köztársaság létrehozásával”.⁵¹ Ezért az amerikai stratégia lényegének Mexikó támogatásának kell lennie. Nem szabad „meggyengíteni” és „megalázni” az országot – fejtette ki. *„Ellenkezőleg, érdekünkben áll őt erősnek és tiszteletre méltónak látni.”*⁵² Calhoun Mexikóval kapcsolatos eszmefuttatásának csúcspontjaként a két ország közötti – számára evidens – sorsközösségről beszélt, mely rendkívül empátikus hozzáállást kíván meg az Egyesült Államoktól. *„Úgy vélem – fejtette ki –, titokzatos kapcsolat áll fenn ennek az országnak a sorsa és Mexikó sorsa között, mégpedig olyannyira, hogy függetlensége és önfenntartó képessége legalább annyira alapvető a mi jólétünk, valamint intézményeink fenntartása szempontjából, mint amennyire az ő szempontjukból. Mexikó számunkra a tiltott gyümölcs; az elfogyasztásáért járó büntetés intézményeink politikai értelemben vett halálra ítéltéje lenne.”*⁵³

1847 februárjában tehát Calhoun Mexikót olyan államként látta, amely valójában az Egyesült Államok által megtestesített köztársasági eszményt igyekszik megvalósítani, és ezért érdemes az utóbbi együttérzésére és tiszteletére. Ezzel ugyanakkor egy olyan képet konstruált a háborús ellenfélről, amellyel visszanyúlt a szomszédsági ideológia előtti időkhöz, amikor a függetlenné váló egykori spanyol-amerikai gyarmatok ígéretes szövetségesként jelentek meg az Egyesült Államok politikai elitjének ideológiájában. Vagyis nem kifejezetten a fenyegetést jelentő szomszédos nemzetállam diskurzusa az, amit ekkor Calhoun alkalmazott a háború gyors lezárása érdekében.

Mindezen, a mexikói állam iránti szimpátiával jellemezhető nézetei ellenére Calhoun nem tekinthető a terjeszkedés abszolút értelemben vett ellenzőjének. Ugyanis a defenzív stratégia számára azt jelentette, hogy azt a területet tartaná meg az Egyesült Államok, amit addig elfoglalt, vagyis hozzávetőlegesen Mexikó területé-

48 Hozzávetőlegesen a véglegesen elfoglalt területekről volt szó.

49 Calhoun, 1996. vol. 24. 115–116., 118.

50 Uo. 118.

51 Uo. 118. Calhoun ezzel a véleményével közel állt azon, a háborút ellenző hangokhoz, amelyek kifejezett hasonlóságot véltek felfedezni a mexikói köztársaság és az amerikai unió népének önkormányzatra való képességét illetően, és hangsúlyozták, hogy az amerikaiak déli szomszédjai véres áldozatok árán vívták ki függetlenségüket és hozták létre republikánus kormányzatukat. Lawrence, 2013. 63.

52 Calhoun, 1996. vol. 24. 118.

53 Uo. 118.

nek kétharmadát. Szerinte ezt a területet lehet a legkevesebb erőforrással megvédeni és megtartani.⁵⁴

Ugyanakkor még érdekesebb Calhounnak a nyilvánvaló elrendelés ideológiája tekintetében megfogalmazott álláspontja. Eszerint a kérdéses terület elvesztése nem jelentene komolyabb veszteséget a „testvéri” mexikói köztársaság számára, tekintve hogy olyan gyéren lakott, hogy hat négyzetmérföldre (körülbelül 15 km²) jut egy lakos, illetve a természeti erőforrások tekintetében sem számított jelentősnek Calhoun szerint.⁵⁵ Mi több, az Egyesült Államok számára a terjeszkedést illetően ez jelentené az ideális állapotot, hiszen egyrészt az amerikai népesség növekedése miatt szükség mutatkozott újabb területekre, tehát a népességtöbblet kezeléséhez elengedhetetlen volt a terjeszkedés. Másrészt, mint Calhoun hangsúlyozta, az alacsony lélekszám azért fontos az expanzió szempontjából, mivel ebben az esetben nem merül fel az Egyesült Államok népességétől való különbözőség problémája.⁵⁶ Ez ugyanis azt jelentené, hogy egy, az amerikaitól eltérő jellegű népeiséget kellene meghódítani. Calhoun szavaival: *„Gyarapodó népességünk számára szükségünk van térre, és el kellene kerülnünk egy olyan népesség befogadását, mely jellegét tekintve nem fér össze intézményeinkkel.”*⁵⁷

Azért sem tartotta Calhoun kívánatosnak a terület meghagyását Mexikó számára, mert annak jó részét indiánok tartották ellenőrzésük alatt. Nézete szerint ennek az volt az oka, hogy a központi kormányzat nem hagyta, hogy a mexikói fehér népesség felfegyverkezzen, és képes legyen megvédeni magát az indiánokkal szemben. Így pedig inkább „nyereség” volna a terület elvesztése Mexikó számára, nem pedig veszteség.⁵⁸ Az amerikai népesség betelepülésével ugyanakkor Calhoun szerint sikerülne megfékezni a portyázó indián csapatokat és biztonságossá tenni a vidéket, amely így virágzásnak indulna.⁵⁹ Továbbá Calhoun meg volt győződve arról, hogy törvényszerű az amerikai bevándorlók gyéren lakott területekre történő beköltözése, amit az erőtlén mexikói kormány nem lesz képes megakadályozni. Ez viszont szintén azt az elképzelést erősíti, hogy a területet az Egyesült Államok vegye át.⁶⁰ A mexikói háborút támogatók érvelését átvéve Calhoun még azzal indokolta a terület megszerzésének igényét, hogy azt a mexikóiak nem voltak képe-

54 Uo. 119. A terület, amelyet Calhoun annexióra alkalmasnak gondolt, a Rio del Norte torkolatától Új-Mexikó déli határa mentén a Kaliforniai-öbölhöz húzódtott. Uo. 120.

55 Az erőforrásokat illetően a korban még nem voltak tisztában a térség ásványiérc-készletével. Az 1848-ban kitörő kaliforniai aranyláz fogja ráirányítani a figyelmet erre a kérdésre.

56 Calhoun, 1996. vol. 24. 120–121.

57 Uo. 121.

58 Uo. 128.

59 Uo. 121. Calhoun a békeszerződéssel kapcsolatos viták során kifejtette továbbá, hogy a Mexikótól elcsatolandó területek déli határának védelemét segíti, hogy azok a mexikói kormányzat gyengesége miatt indián törzsek ellenőrzése alatt állnak, s az indiánok nagyobb fenyegetést jelentenek Mexikóra annál, mint amennyit annak lehetősége jelent, hogy Mexikó lerohanná az újonnan elfoglalt amerikai területet a Paso del Norte és a Mexikói-öböl között elterülő határvidéken. 1848. március 17-i beszéd. In: Calhoun, 1999. vol. 25. 246.

60 Calhoun, 1996. vol. 24. 122.

sek kiaknázni és felvirágoztatni, ami viszont sikerülni fog az amerikaiaknak – egy „szorgalmas és civilizált fajnak”.⁶¹

Calhoun számára a defenzívvel szemben az offenzív stratégia azt jelentette, hogy az amerikai haderő egészen Mexikóvárosig tör előre, és az egész országot elfoglalva kényszeríti azt békekötésre. Ugyanakkor a maga részéről határozottan ellenezte ezt a hadműveletet a várható költségek és emberveszteség, illetve a mexikóiak kétséges békekötési hajlandósága miatt.⁶²

Mindazonáltal még ennél is nagyobb aggodalommal viseltetett Calhoun az elfoglalt területek háború utáni sorsának kérdése iránt. Alapvetően két lehetőségben gondolkodott. Egyrészt, amennyiben Mexikót integrálják az Egyesült Államok szövetségi politikai rendszerébe, rögtön felmerül nehézségként az előbbi népességének merőben különböző volta. Ugyanis a mexikóiak szerint aligha alkalmasak az önkormányzatra, és integrálásuk esetén komolyan veszélyeztetnék az amerikai „intézményeket”. Mi több, Calhoun attól is tartott, hogy a mexikói népesség vallási különbözősége miatt „vallási konfliktus” alakul ki a két nép között, melynek vége az egyik vallás uralma a másik felett. Másrészt Mexikó alávetett uralmi területként való kezelése szintén problematikus lett volna az Egyesült Államok számára, mivel féltő volt, hogy a szabad ország elveszti szabadságát a kiterjedt területű államok alávetése következtében. Calhoun a folyamatot a republikánus ideológiának megfelelően írta le: a „patronázs” intézménye megerősödik az amerikai kormányzaton belül, és megerősödik a szövetségi végrehajtó hatalom, sőt előbb-utóbb egyeduralkodómmá alakul át, így az ország elveszíti köztársasági jellegét.⁶³

Az offenzív háború Calhoun szerint végső soron tehát az Egyesült Államok intézményrendszerét ásná alá. Ezért az ország érdekét az szolgálja, ha Mexikó megőrzi a függetlenségét, intézményrendszere stabilizálódik, és az Egyesült Államok „igazságos és nagylelkű (*liberal*) politikát” folytat vele szemben.⁶⁴

Calhoun csaknem pontosan egy évvel a mexikói háborúval kapcsolatos első nyilvános megnyilatkozása után, 1848 januárjában fejtette ki nézeteit a célokat és módszereket illetően. Ebben megerősítette és megismételte eredeti véleményét a meghódítandó terület nagyságáról, illetve Mexikó egész területének annexiójával kapcsolatos fenntartásait, annak az amerikai politikai rendszerre gyakorolt várható hatása miatt.

61 Uo. 122. Az amerikaiak általában ezt a tézist alkalmazták Mexikóval szembeni expanziós törekvéseik igazolására. Úgy érveltek, hogy az ország lakossága alsóbbrendű, és ezért nem képes virágzó országot és gazdaságot teremteni, mivel nem aknázza ki a természet adta lehetőségeket. Mindezen okokból az amerikai terjeszkedés igazolható, ugyanis a felsőbbrendű angolszász faj az általa benépesített földterület hatékony kihasználásával már bizonyította rátermettségét. Horsman, 1981. 210–211.

62 Calhoun, 1996. vol. 24. 125–127.

63 Uo. 131. A köztársasági intézmények természetes romlását leíró toposzra: Wood, 1993. 28–36. Calhoun a republikánus hagyomány szellemében általában szoros kapcsolatot tételezett a nép szellemi és erkölcsi fejlettségét és önkormányzatra való képességét illetően. Erről lásd: Vajda, 2007a. 34–42. Calhoun republikánizmusáról többek között: Gore, 2014; Gore, 2016; Vajda, 2001a. A kérdés ugyanakkor összefüggött a szabadság és egyenlőség problémájával. Ennek konzervatív ideológiai vonatkozásáról magyarul: Egedy, 2014.

64 Calhoun, 1996. vol. 24. 132.

Szenátusi határozati javaslatban foglalva fejtette ki, hogy Mexikót sem mint alávetett tartományt, sem pedig mint a többi állammal egyenrangú politikai egységet nem célszerű integrálni az Egyesült Államokba.⁶⁵ Calhoun számára a legfőbb probléma abban rejlett, hogy szerinte az offenzív háború, a Mexikó teljes területének elfoglalására irányuló hadművelet nem fogja elérni a célját. Többek között azért nem, mert a háború már szétzilálta az egyébként sem stabil mexikói kormányzatot. Ennek következtében a tárgyaló fél személye is bizonytalanná vált, következésképpen a háború lezárása is. Ahogy Polk elnökhöz intézve szavait Calhoun megfogalmazta: *„Hol van az a szabad köztársaság, amellyel Ön tárgyalni kíván? Eltűnt! Kitöröltük a nemzetek listájáról. Egyének pusztja tömegévé vált politikai egzisztencia nélkül, és az ország szuverenitása, legalábbis ideiglenesen, ránk ruházódott.”*⁶⁶

Ilyen körülmények között Calhoun nem látta a lehetőségét annak, hogy köztársaságot hozzanak létre Mexikóban, ugyanis az kizárólag a megszállás – az amerikai hadsereg által biztosított mesterséges – körülményei között jöhetne csak létre, és nem ígérne tartós és kivitelezhető berendezkedést. Az erő(szak) nyomán nem jöhet létre köztársasági rendszer, mivel annak magának a népből kell fakadnia. Ahogy fogalmazott: *„Készséggel elfogadom, hogy egy hódító létrehozhat egy arisztokrata vagy monarchikus, illetve despotikus uralmat, azonban számomra érthetetlen, hogy egy szabad és független köztársaság miként jöhet létre ilyen körülmények között.”* A köztársasági kormányzat a „nép szívéből ered”.⁶⁷ Ez viszont nem mondható el Mexikó népéről, amely „húsz-egynéhány éven át” képtelen volt fenntartani „a mienkéhez hasonló szövetségi kormányzatot”. Az ehhez szükséges „intelligenciával” Calhoun szerint kizárólag a katolikus papság, illetve „az haciendák tulajdonosai” rendelkeznek, azonban az előbbiek nem támogatják a köztársasági államformát, az utóbbiak pedig képtelenek rá. Emiatt Calhoun mereven ellenezte, hogy az Egyesült Államok védnöksége alatt jöjjön létre egy új kormány a háború lezárása és a köztársasági berendezkedés megteremtése érdekében. Ehelyett a korábban meghódított területekre való visszavonulást javasolta és a meglévő kormányzat konszolidációjának a kivárását.⁶⁸

Calhoun részletesen taglalta a másik két lehetőséget, azaz Mexikó alávetett, illetve egyenrangú félként történő integrálását az Unióba, újra elvetve mindkét opciót, ezúttal részletesen kifejtve Mexikó népességével kapcsolatos fenntartásait. Az ország lakosságának jelentős hányada indián származású, illetve etnikailag kevert összetételű, ezért Mexikó bekebelezése az Egyesült Államok politikai rendszerébe a domináns fehér rassz homogén uralmának a megtörését jelentené, ugyanis nem élhet egy kormányzat alatt a másikkal. Nézete szerint az indiánok nem kaphatják meg a fehér fajjal való egyenlőséget sem, hiszen Spanyol-Amerika országai ezt tették, és országaik anarchiába süllyedtek.⁶⁹

65 Calhoun 1848. január 4-i szenátusi beszéde. In: Calhoun, 1999. vol. 25. 55. Első jelentés a beszédről.

66 Uo. 60.

67 Uo. 60–61.

68 Uo. 61.

69 Uo. 64. Ezt a nézetet proféciaként Thomas Jefferson már a függetlenségi mozgalmak idején megfogalmazta. Vajda, 2007b. Calhoun előzetesen a feketékkel kapcsolatban fogalmazta meg téziséit a fejlődési szint és az önkormányzat összefüggéséről. Vajda, 2001b.

Calhoun Mexikó egyenrangú entitásként történő integrálásának a lehetőségét is mérlegre tette. Szerinte ennek ellentmondott az a tény, hogy a mexikóiak alkalmatlanok az önkormányzatra, mivelhogy a népesség jó része indián vagy kevert származású, és ezért nem tud élni az önkormányzat lehetőségével. Kizárólag az a nép képes erre, amely elérte az „erkölcsi és szellemi fejlődés” megfelelő szintjét.⁷⁰

Mexikó alávetését mint alternatívát ugyanakkor szintén problémásnak ítélte Calhoun, rámutatva arra, hogy „a meghódított nemzetek idővel meghódították a hódítókat azzal, hogy elvették a szabadságukat”. A folyamat, ahogy azt már a korábban tárgyalt beszédében is kifejtette, a hatalom koncentrációját fogja eredményezni a végrehajtó ágban, a kormányzat pedig „anarchiába és despotizmusba” süllyed.⁷¹

Calhoun véleménye szerint Mexikó integrálását az Egyesült Államokba meg kell előznie egy olyan időszaknak, mely alatt az ország tartományként, alávetett állapotban csatlakozik az Unióhoz. Az átmeneti időszak hossza azonban kiszámíthatatlan, aminek az az oka, hogy a népesség meghatározó részét olyan etnikum alkotja, amely jellemét tekintve kitartó a hódítókkal szembeni ellenállás során, és várhatóan sokáig nem fogja elfogadni az amerikai fennhatóságot. *„Kasztíliai vér folyik az ereikben – az ősi gót vér, mely sok szempontból felér az angolszásszal, és bizonyos tekintetben felsőbbrendű annál”* – határozta meg Calhoun a kreol etnikumot nemzetkarakterológiai szempontból. A nemzeti érzés tekintetében felülmúlnak minden más nemzetet, ezért a legkitartóbbak, ám „gyakran a legkevésbé sincs esélye annak, hogy elérjék a céljukat”.⁷²

Vagyis Calhoun értékelése szerint a mexikói népesség alávetése tartományi státusban nehézséget jelentene az Egyesült Államok számára. Mi több, valószínűleg a nemzeti identitásukhoz való erőteljes ragaszkodás miatt kétséges, hogy ez az állapot mikor szüntethető meg az integráció érdekében.

A korlátozott terjeszkedés politikájával összhangban fogalmazta meg Calhoun azt a véleményét is a háborút lezáró békeszerződéssel kapcsolatban, hogy a Mexikóval szemben alkalmazott túlzott erő nem vezet célra. 1848. március 16-án, a Szenátusban elmondott beszédében kifejtette, szükségtelennek tartja újabb haderő felállítását és bevetését annak érdekében, hogy Mexikót a békeszerződés elfogadására kényszerítsék. Szerinte ugyanis elegendő kényszert lehet kifejteni a már meglévő haderővel a cél érdekében, és a túlzott erő alkalmazása követ-

70 Calhoun, 1999. vol. 25. 68. Lásd még az átdolgozott változatot, uo. 75–97. 1848 májusában, a háború lezárása után Calhoun már árnyaltabban nyilatkozott Mexikó lakosságáról. A Yucatán-félszigeten kitört indián felkeléssel („kastok háborúja”) kapcsolatban a terület preventív, a brit jelenlétet kiküszöbölendő megszállását előirányzó kormányzati tervek ellen érvelve kijelentette, hogy a lakosság spanyol eredetű és vegyes etnikumú része az, amely a függetlenség óta a leginkább elkötelezett a republikánus elvek iránt. Az indián etnikumhoz képest nagyobb tudással rendelkeznek, szellemileg fejlettebbek. Megállapította, hogy a Yucatán-félsziget fejlődésének záloga az ő dominanciájuk, és ezért amennyiben az indiánok kerülnek hatalomra, nem a republikánus, hanem a „despotikus” államforma és a civilizáció egy alsóbb szintje válik meghatározóvá. 1848. május 15-i szenátusi beszéd. Uo. 414.

71 Uo. 65–66.

72 Uo. 68.

keztében félő, hogy az egyébként meggyengült mexikói vezetés megbukik, és így megghiúsul a ratifikáció az ellenség részéről.⁷³

A további haderő felállítását ráadásul republikánus megfontolásokból sem támogatta Calhoun. A felesleges költségeken túlmenően az intézkedés végső soron az elnöki hatalom növekedését eredményezte volna, ami a Mexikó alávetésére irányuló, általa kifejezetten ellenzett terv része lenne, aláásva az Egyesült Államok szabadságát és alkotmányos rendjét. Ugyanakkor az amerikai közvélemény szerint már elvetette és élesen ellenezte ezt a Mexikó jövőjével kapcsolatos elképzelést.⁷⁴

Konklúzió

Calhoun mexikói háborúhoz való viszonyát a korlátozott terjeszkedés ideológiája határozta meg. A háború kezdetétől azon az állásponton volt, hogy hazájának egyrészét szüksége van új területek annexiójára, azonban a terjeszkedés mértékét több tényező korlátozta nézete szerint. A háború elején kifejtette a gyéren lakott területek elcsatolásával kapcsolatos preferenciáját, és egyúttal azt is megfogalmazta, hogy ennek eredményeképpen Mexikó valójában meg fog erősödni mint köztársaság, ami az Egyesült Államok érdekét szolgálja. Calhoun ugyanakkor már ekkor kétségbe vonta, hogy a mexikói nép képes alkalmazkodni a köztársasági berendezkedés viszonyaihoz, illetve a szomszédság problémája is felmerült a két ország viszonylatában.

Az „offenzív” háború, vagyis a Mexikó egészének bekebelezésére irányuló törekvések megfogalmazódása után Calhoun különösen erőteljesen vetette fel a mexikói nép önkormányzatra való képességének, illetve a szomszédság problémáját. A háború előrehaladtával egyre határozottabban adott hangot ennek a véleményének, amikor már a mexikói kormány meggyengülése és a sorozatos katonai vereségek előrevetítették Mexikó annexiójának lehetőségét. Ezzel együtt ugyanakkor az indián népesség egyenlő elveken alapuló integrációja az Unióba a szomszédság elvének nemzeten belüli újjáéledését jelentette volna Calhoun számára, amennyiben egy más kultúrájú és vallású népesség jelent volna meg a homogén amerikai nemzeten belül. Emiatt érvelt amellett, hogy ez a típusú jelenlét a két „faj” közötti konfliktusba, illetve anarchiába torkollt volna. A másik véglet pedig a mexikói népesség alávetését és egyúttal az amerikai köztársasági rendszer leépülését eredményezte volna, a republikánus logika korrupciót idéző fordulatának megfelelően.

Ebben a konstrukcióban az önmagukat kormányozni képes mexikóiak olyan nemzetként jelentek meg, amely a civilizáció amerikaitól eltérő fejlettségi szintjén áll, és ezért nem élhet egy kormányzat alatt az utóbbival, veszélyeztetné azt. A kvázi nemzetként való jellemzést alkalmazta Calhoun a mexikóiak spanyol etnikumú komponensének leírásakor, amikor az alávetés nehézségeit hangsúlyozta esetükben, hivatkozva a kasztíliai nemzeti érzés erőteljes megnyilvánulására.

⁷³ Uo. 235.

⁷⁴ Uo. 237. Lásd még második, 1848. március 17-i beszédét ugyanebben a témában. Uo. 238., 250.

A történelem végül Calhount igazolta, amennyiben földrajzi szempontból az általa defenzívnek tekintett amerikai háborús célok teljesülését eredményezte. Az ország déli határvidéke hozzávetőlegesen az általa preferált, a korlátozott terjeszkedés ideológiájának megfelelő földrajzi vonalat követte. Ezzel együtt megvalósult az az óhaja, hogy ne kerüljön az Egyesült Államok népességébe jelentős számú mexikói népesség, és így az a félelme sem igazolódott, mely szerint ennek eredményeként destabilizálná az Unió köztársasági berendezkedése.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Anderle

2010 Anderle Ádám: *Latin-Amerika története*. 2. kiad. Szeged, 2010.

Bazant

1985 Bazant, Jan: Mexico from Independence to 1867. In: *The Cambridge History of Latin America*. Vol. 3. *From Independence to c. 1870*. Ed.: Bethell, Leslie. Cambridge, 1985. 423–470.

Calhoun

1959–2003 Calhoun, John C.: *The Papers of John C. Calhoun*. Eds.: Meriwether, Robert L.–Hemphill, W. Edwin –Wilson, Clyde N. 28 vol. (Vol. 19. 1844 [Jun. 9–Sept. 30]., vol. 23. 1846., vol. 24. 1846–1847., vol. 25. 1847–1848.) Columbia, S.C., 1959–2003.

Christensen, C.–Christensen, Th.

1998 Christensen, Carol–Christensen, Thomas: *The U.S.–Mexican War*. San Francisco, 1998.

Connor–Faulk

1871 Connor, Seymour V.–Faulk, Odie B.: *North America Divided: The Mexican War 1846–1848*. New York, 1971.

Cosío Villegas

2002 Cosío Villegas, Daniel et al.: *Mexikó rövid története*. Szerk.: Scholz László. Bp., 2002.

Egedy

2014 Egedy Gergely: *Konzervatív gondolkodás és politika az Egyesült Államokban John Adamstól Russell Kirkig*. Bp., 2014.

Fuller

1936 Fuller, John: *The Movement for the Acquisition of All Mexico, 1846–1848*. Baltimore, 1936.

Grove

2014 Grove, John G.: Binding the Republic Together: The Early Political Thought of John C. Calhoun. In: *The South Carolina Historical Magazine*, 115. (2014) 2. sz. 100–121.

2016 Grove, John G.: *John C. Calhoun's Theory of Republicanism*. Lawrence, 2016.

Hietala

1985 Hietala, Thomas R. *Manifest Design: Anxious Aggrandizement in Late Jacksonian America*. Ithaca–London, 1985.

Horsman

1981 Horsman, Reginald: *Race and Manifest Destiny: The Origins of American Racial Anglo-Saxonism*. Cambridge–London, 1981.

Horváth

2012 Horváth Gyula: Függetlenség Mexikóban és Brazíliában. In: *Latin-Amerika. A függetlenség útjai*. Szerk.: Anderle Ádám. 2., bőv. kiad. Szeged, 2012. 87–95.

Jancsó

2012 Jancsó Katalin: Indiánkérdés a független Latin-Amerikában. In: *Latin-Amerika. A függetlenség útjai*. Szerk.: Anderle Ádám. 2., bőv. kiad. Szeged, 2012. 31–45.

Johannsen

1985 Johannsen, Robert Walter: *To the Halls of the Montezumas: The Mexican War in the American Imagination*. New York, 1985.

Kastor

2004 Kastor, Peter J.: *The Nation's Crucible: The Louisiana Purchase and the Creation of America*. New Haven–London, 2004.

Kökény

2002 Kökény, Andrea: Travellers and Settlers in Mexican Texas. In: *Acta Hispanica – Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae*, 7. (2002) 97–108.

2007 Kökény Andrea: *Angol-amerikaiak Texasban, 1821–1845*. Szeged, 2007.

2011 Kökény Andrea: Fiaszkó. George Clinton Gardner levelezése az amerikai–mexikói határfelmérésről (1849–1854). In: *Külügyi Szemle*, 10. (2011) 1. sz. 201–207.

2012 Kökény Andrea: A mexikói–amerikai határ kijelölése, 1849–1854. In: *Acta Historica*, 134. (2012) 71–83.

2013 Kökény, Andrea: Green Flag Over Texas – The First Republic. In: *Öt kontinens. Az új- és jelenkori egyetemes történeti tanszék tudományos közleményei*, 2. (2013) 139–154.

2018 Kökény Andrea: Az 1846–1848-as amerikai–mexikói háború és megítélése. In: *Világtörténet*, 8. (40.) (2018) 1. sz. 23–43.

Lander

1980 Lander, Ernest M.: *Reluctant Imperialists, Calhoun, the South Carolinians, and the Mexican War*. Baton Rouge, 1980.

Lawrence

2013 Lawrence, Nicholas: „This boa-constrictor appetite of swallowing states and provinces”: Anti-Imperialist Opposition to the U.S./Mexican War. In: *South Central Review*, 30. (2013) 1. sz. 55–82.

Lewis

1998 Lewis, James E., Jr.: *The American Union and the Problem of Neighborhood: The United States and the Collapse of the Spanish Empire, 1783–1829*. Chapel Hill, 1998.

Merk

1963 Merk, Frederick: *Manifest Destiny and Mission in American History: A Reinterpretation*. New York, 1963.

Niven

1988 Niven, John: *John C. Calhoun and the Price of the Union: A Biography*. Baton Rouge, 1988.

Onuf

2014 Onuf, Peter S.: The Empire of Liberty: Land of the Free and Home of the Slave. In: *The World of the Revolutionary American Republic: Labor, Land, and the Conflict for a Continent*. Ed.: Shankman, Andrew. New York, 2014. 195–217.

Peterecz

2016 Peterecz, Zoltán: The Question of American Exceptionalism at the Time of the Mexican–American War. In: *La Frontera: Reflections on Borders in American Culture*. Eds.: Kádár, Judit Ágnes–Tarnóc, András. Szeged, 2016. 31–46. (AMERICANA eBooks.)

Pletcher

1973 Pletcher, David M.: *The Diplomacy of Annexation: Texas, Oregon, and the Mexican War*. Columbia, 1973.

Schroeder

1973 Schroeder, John H.: *Mr. Polk’s War: American Opposition and Dissent, 1846–1848*. Madison, 1973.

Smith

1919 Smith, Justin H.: *The War with Mexico*. I–II. New York, 1919.

Streeby

2002 Streeby, Shelly: *American Sensations: Class, Empire, and the Production of Popular Culture*. Berkeley, 2002.

Tóth

2002 Tóth Ágnes: *Angol-amerikaiak Felső-Kaliforniában a mexikói időszakban, 1821–1848*. Szeged, 2002.

Vajda

2001a Vajda, Zoltán: John C. Calhoun’s Republicanism Revisited. In: *Rhetoric and Public Affairs*, 4. (2001) 3 sz. 433–457.

2001b Vajda Zoltán: Rasszizmus és a fejlődés eszméje John C. Calhoun politikai gondolkodásában. In: *Aetas*, 16. (2001) 1. sz. 72–87.

2007a Vajda, Zoltán: *Innovative Persuasions: Aspects of John C. Calhoun’s Political Thought*. Szeged, 2007.

2007b Vajda, Zoltán: Thomas Jefferson on the Character of an Unfree People. In: *American Nineteenth Century History*, 8. (2007) 3. sz. 273–292.

Weber

1982 Weber, David J.: *The Mexican Frontier, 1821–1846: The American Southwest under Mexico*. Albuquerque, 1982. (Histories of the American Frontier.)

Wood

1993 Wood, Gordon S.: *The Creation of the American Republic, 1776–1787*. New York–London, 1993.

ZOLTÁN VAJDA

“MEXICO TO US IS THE FORBIDDEN FRUIT”

JOHN C. CALHOUN, THE MEXICAN WAR, AND THE NATURE OF THE IDEOLOGY OF RESTRICTED IMPERIALISM

As Senator of South Carolina, John Caldwell Calhoun (1782–1850), former Secretary of State of the USA, paid close attention to the course of the American–Mexican war of 1846–1848 expressing his views of the conflict in several major speeches and private letters. In contrast to scholarship which has identified him either as a supporter or an opponent of the war and territorial expansion, this essay argues that his relationship to the war was ultimately defined by the ideology of restricted imperialism. As much as Calhoun was in support of the annexation of the sparsely populated north of Mexico, claiming its beneficial consequences for solving the

problem of population growth in the USA as well as for the political system of the republic of Mexico, he was opposed to the conquest of the whole country. The major reason was that he doubted the Mexican people's ability to establish a republic, primarily because of his low opinion of its Indian component. Furthermore, he feared the danger of the integration of a population with different cultural characteristics into a supposedly homogeneous American nation, also rejecting the idea of the subjugation of such a populace because of its subversive impact on American republican institutions.

Az 1848-as kaliforniai aranyláz történelmi jelentősége

Melyik volt vajon az eseményekkel meglehetősen túlsúlyolt 1848-as év legfontosabb történelmi fordulata az Egyesült Államokban? Kétségtelenül az, amelyre időben elsőként került sor: a kaliforniai aranyláz kirobbanása.

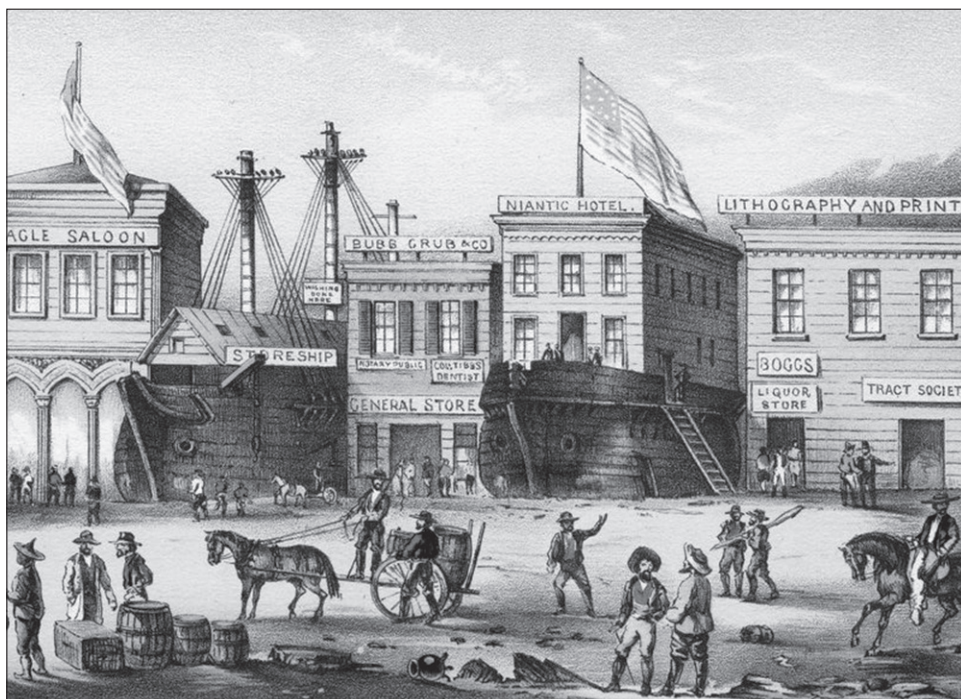
Az aranyláz kirobbanása

A badeni származású és kalandos életű John Augustus Sutter, aki hatalmas földterületet kapott a mexikói hatóságoktól Kaliforniában, az egész Sacramento- és San Joaquin-völgy meghódításáról és egy önálló birodalom, New Helvetia (Új-Svájc) létrehozásáról álmodozott. 1847-ben már közel háromszáz alkalmazottja volt, s megélhetésük biztosítására rábeszélte két ácsot, hogy készítsenek neki egy fűrész-malmot. Abban bízott, hogy jó üzlet lesz házépítéshez felhasználható deszkákat kínálni a Kaliforniába bevándorló telepesek számára. Az egyik ács, James Wilson Marshall az American folyó déli ága mellett tervezett fűrészmalom építeni, ötven mérföld távolságban, északkeletre Sutter erődjétől, egy Coloma nevű telepen. (Nomen est omen: a *culluma* szó a közelben élő niszzenan indiánok nyelvén „gyönyörűt”, „ragyogót” jelentett.) 1848. január 24-én, hétfőn Marshall a zuhogó esőben ellenőrizte, hogyan halad a munka Colomán. Azt méregette, elég jól lejt-e az árok, mivel a benne folyó víznek kell majd forgatnia a malomkereket. Valami csillogást vett észre, de először azt hitte, hogy csak kvarc. Majd felvette a fényes darabkákat, s a munkásokkal kísérletezni kezdett. A darabkák kővel összenyomhatók voltak, nem törtek el akkor sem, amikor vékony lemezzé kalapálták, a forró lúgoldatból pedig még fényesebben kerültek elő. Pár nap múlva Marshall elvitte a leletet főnökének, Sutternek, aki további vizsgálatok elvégzése után levonta a következtetést: „Arany, a legjobb minőségű, legalább huszonhárom karátos...”¹

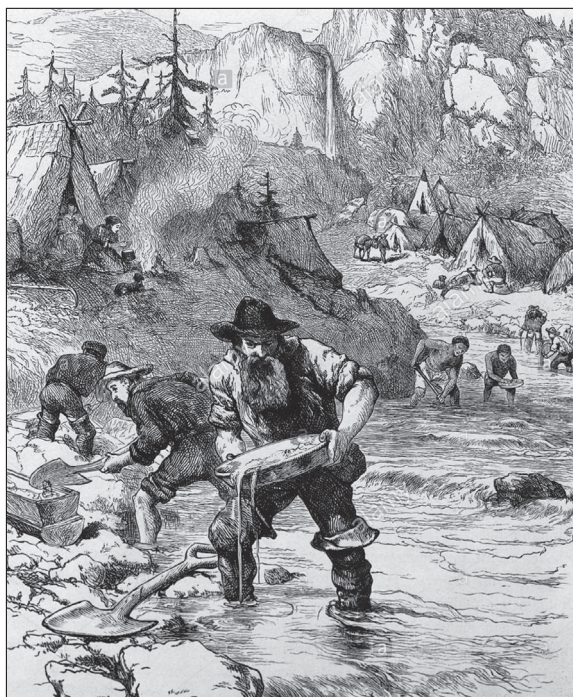
San Franciscóban csak akkor hitték el a történeteket, amikor május 12-én a mormon Sam Brannan egy aranyporral teli üveggel a kezében végigrohant a

* A szerző a Pécsi Tudományegyetem BTK Történettudományi Intézet Újkortörténeti Tanszékének habilitált egyetemi docense (7624 Pécs, Rókus u. 2., hahner.peter@pte.hu).

1 Brands, 2002. 18.

1. kép. San Francisco főutcája, 1849

2. kép. Aranyásók

3. kép. Bennet Riley tábornok térképvázlata, 1849

Montgomery utcán, ezt kiáltozva: „Arany! Arany az American folyónál!” A nyolcszázötven lakosú városból (1. kép) két héten belül valamennyi egészséges férfi eltűnt, a helyi lap pedig előfizetők híján megszűnt. Júliusban egész Kaliforniában elterjedt a hír, melynek következményeit így idézte fel egy San Franciscó-i újság: „Az egész vidék, San Franciscótól Los Angelesig, a tengerparttól a Sierra Nevada lábáig, visszhangzik a mohó kiáltozástól: Arany, arany, arany! A földet félig bevetetlenül, a házat félig felépítve hagyják, és mindent elhanyagolnak a lapátok és csákányok készítésén kívül.”²

2 Paul, 1963. 13–14.

4. kép. San Francisco 1860-ban

A Csendes-óceán kereskedőhajói először a kontinens nyugati partján és a szigeteken terjesztették el a nagy újságot. Oregon férfilakosságának a fele megindult délre, a mexikóiak, peruiak és chileiek pedig észak felé vándoroltak. Megérkeztek az első bennszülöttek Hawaiiról, a francia fennhatóság alatt álló Marquiseszigetek teljes helyőrsége pedig faképnél hagyta a kormányzót és hajóra szállt. Az Egyesült Államok keleti részére 1848 augusztusában érkeztek meg az első híresztelések, decemberben pedig befutott Washingtonba az első küldemény: egy teásdoboz, háromszáz uncia arannyal megtöltve!

James Polk elnök, akit sokan bíráltak hódító törekvései és területszerzései miatt, politikája igazolására használta fel a nagy újságot. 1848. december 5-én a szavakkal nyitotta meg a Kongresszus ülését: *„Tudtuk, hogy jelentős nemesfémházak vannak a megszerzett területeken. A közelmúltban tett feltárások azonban azt valószínűsítik, hogy ezek a bányák sokkal kiterjedtebbek és értékesebbek, mint feltételeztük. Az arany mennyiségéről szóló beszámolók olyan rendkívüliek, hogy hihetetlennek lennének, ha a hivatalos jelentések nem erősítenék meg őket.”*³ Talán egyetlen elnöki bejelentésnek sem volt még ekkora sikere. Családok bomlottak fel, hivatalokat hagytak ott, s számtalan bezárt bolt ajtajára felkerült a felirat: *„Elment a bányába!”*

Kaliforniát 1849-re öntötte el a szerencsevadászok áradata – akiket emiatt később *„negyvenkilencesek”* (*forty-niners*) néven emlegettek (2–3. kép). Az állam 1848-ban 14 ezer főre becsülhető nem indián népessége 1852-re 223 856-ra gyarapodott.⁴ Az 1848 nyarán még kihalt San Francisco negyvenezeres nagyvárossá vált. A kikötő tele volt elhagyott hajókkal, mert a tengerészek is szerencsét akartak próbálni. Majd szélesebb körökben gyűrűzött tovább az örvény: Ausztrália városai plakátok hirdették a kaliforniai híreket, felgyorsult a kivándorlás az éhínség sújtotta Írországból, hajóra szálltak az 1848-as európai forradalmak kiábrándult vagy üldözött résztvevői, és Kínából is egyre többen menekültek Kaliforniába a Tajping-felkelés zavargásai elől. Vagyis megnyílt az örvény, amely az elkövetkező években százezreket szívott magába, és – ha nem is térítette egészen új ösvényre – rendkívüli mértékben felgyorsította az Egyesült Államok gazdasági és társadalmi

3 Johnson, 1974. 38.

4 White, 1991. 191.

fejlődését (4. kép). Sokan idézik Emerson híres megjegyzését, mely szerint az amerikai függetlenségi háborút kiobbantó, 1775-ös lexingtoni sortűz robaját az egész világon meghallották. Egyes mai történészek szerint inkább a kaliforniai arany megtalálása tekinthető igazi, világtörténelmi jelentőségű eseménynek. *„Kalifornia volt az első állam, amelyet a világ minden részéről érkező emberek népesítettek be. (Mindmáig az etnikailag leginkább kozmopolita társadalom a világon.) Az 1848–1849-es aranyláz soha nem látott, világméretű koncentrációját hozta létre az emberi törekvéseknek és erőfeszítéseknek.”*⁵

1848 eseményei

Kalifornia aranya – ha szabad ilyen költői kifejezéssel élni – rávetette ragyogó fényét az 1848-as év fontosabb történelmi eseményeire, új színben tüntette fel valamennyit, megnövelte jelentőségüket és módosította következményeiket is. 1848. február 2-án a Guadalupe Hidalgó-i békeszerződés aláírásával lezárult az amerikai–mexikói háború. Mexikó tizenötmillió dollár fejében lemondott Kaliforniáról, Új-Mexikóról és Texasról, valamint elismerte a Rio Grandét a két állam határának.⁶ Az Egyesült Államok területe több mint 66 százalékkal, 1,2 millió négyzetmérfölddel megnövekedett, kialakult kontinentális területének mai alakzata, amelyen csak 1853-ban módosítottak egy vasútépítésre alkalmas területsáv megvásárlásával a mai Arizona és Új-Mexikó déli részén. Ez önmagában is hatalmas nyereség lett volna, az aranylelőhelyek következtében pedig még nagyobb jelentőségre tett szert.

Thomas Jefferson 1803-ban, amikor kormánya megvásárolta a Mississippi – Louisiana néven emlegetett – nyugati vízgyűjtő medencéjét, meg volt győződve róla, hogy sikerült évszázadokra teret biztosítani az amerikai farmerek békés terjeszkedéséhez. Erről csak a Guadalupe Hidalgó-i békeszerződést aláíró politikusok lehettek jobban meggyőződve, akik Jeffersonhoz hasonlóan úgy képzelték el a nyugat felé irányuló terjeszkedést, ahogy az elmúlt ötven év alatt zajlott. A lakosság lassan áramlik majd keletről nyugat felé, a farmerek óvatosan új birtokokat létesítenek a régi határan, és előbb a Missouri mentén alakulnak meg egymás mellett az államok, majd egyre nyugatabbra. Azt minden bizonnyal el sem tudták képzelni, hogy az Unióhoz 1848. május 29-én csatlakozó Wisconsin után következő tagállam a Csendes-óceán partján fekszik majd. Az aranyláznak köszönhetően az amerikai telepesek mintegy „átugrották” a Mississippit Kaliforniától elválasztó, hatalmas területet, tömegesen áramlottak a Csendes-óceán partjára, s a következő fél évszázad során „két oldalról” hódították meg a nyugatot, váltakozva hol keleten, hol pedig nyugaton hozva létre tagállamokat. Ezzel serkentő hatást gyakoroltak a kommunikáció és a közlekedés fejlődésére is. A kaliforniai aranyláz és az ezt követő aranylázak nélkül aligha lehetett volna ilyen gyorsan megnövekedni a nyugati partvidék és a mezőgazdasági szempontból nem különösebben vonzó régiók lakosságát.

5 Howe, 2007. 821.

6 Commager, 1973. 313–314.

1848-ban már több mint négyezer mormon telepedett le a Nagy-sóstó vidékén. Májusban sirályok raja falta fel a termésüket pusztító sáskahadat, amit ők a Gondviselés bizonyítékának tekintettek. A kaliforniai aranyláz nélkül azonban aligha köthettek volna oly előnyös üzleteket a nyugat felé tartó szerencsevadászokkal a következő években, s aligha lendült volna fel oly gyorsan Salt Lake City gazdasági élete. Valamennyi település, amely az úgynevezett Kalifornia-ösvény, a szerencsevadászok szárazföldi főútvonalának közelében jött létre, jelentős mértékben az aranyláznak köszönhetette felvirágzását.

1848 júliusában rendezték meg a New York-i Seneca Fallsban az első konvenciót, amely egyenlő jogokat követelt a nők számára. A konvenció által elfogadott *Érzelmek nyilatkozata* és *Határozatok* meghatóan idézik fel a *Függetlenségi nyilatkozat* stílusát: „Amikor az emberi események során szükségessé válik az ember családjának egy része számára, hogy más helyzetet foglaljon el a Föld népei között, mint amelyet idáig elfoglalt, olyant, amelyre a természet törvényei és a természet Istene feljogosította, az emberiség véleménye iránti illő tisztelet megköveteli, hogy közvétegyék azon okokat, amelyek ilyen tettere ösztökélték. Magától értetődőnek tartjuk ezen igazságokat: hogy minden férfi és nő egyenlőnek teremtetett; hogy Teremtőjük bizonyos elidegeníthetetlen jogokkal ruházta fel őket...”⁷ Az Amerikai Egyesült Államok lesz az első ország a világon, ahol a nők megkapják a szavazati jogot: először Wyoming territóriumon, 1869-ben, majd Utah territóriumon (1870), Washington territóriumon (1883), Colorado tagállamban (1893), Idahóban (1896) és Kaliforniában (1911).

Társadalmi hatások

Vajon pusztán véletlen lenne, hogy e tagállamok többsége az aranyláznak köszönhetette gyors benépesedését? Hogy Utah kivételével valamennyiben sor került aranylázakra (Kalifornia, 1848–1849; Washington, 1855; Colorado, 1858–1859, 1870; Idaho, 1860–1863, 1883; Wyoming, 1867), Utah pedig a kaliforniai aranyláznak köszönhetően kezdett gazdagodni? Vagy inkább arról van szó, hogy az aranyláz felerősített bizonyos társadalomtörténeti folyamatokat? Az amerikai nyugaton a családnak már korábban is sokkal nagyobb jelentősége volt, mint a keleti városokban. A család biztosította a munkatársakat, a társaságot, s megkönnyítette a birtok védelmét. A család közvetítette a termelési módszereket, a vallási és etikai értékeket, a férfiakkal és nőkkel illő viselkedést, a dalokat, a tréfákat és a babonákat. Ezért nyugaton sokkal ritkább volt az özvegy vagy az agglegény, mint keleten. A magányos asszony volt a legritkább: az 1800 és 1840 közötti időszakban egy ötvenezer fős népességen belül a kutatók mindössze húsz egyedül élő nőt találtak. A szakértők szerint az Appalache-hegység és a Mississippi között mindössze a lakosság 1 százalékának kétötöde élt egyedül.

⁷ Uo. 315.

5. kép. Aranyásók tábora

Vagyis a nőket már 1848 előtt is igen sokra becsülték nyugaton – mivel kevesen voltak. Az 1848–1849-es kaliforniai aranyláz tovább fokozta ezt az aránytalanságot, hiszen az aranyásók többsége a húszas éveiben járó, magányos férfi volt. Egyes – talán kissé túlzó – becslések szerint az aranyláz kezdetén Kaliforniában harmincszor annyi férfi volt, mint nő. A táborokban egyáltalán nem voltak asszonyok, s ha mégis felbukkant olykor egy-egy, távolabbi helyekről is csodájára jártak (5. kép). Ha pedig még csecsemője is volt, az igazi szenzációnak számított. 1870-ben Idahóban és Montanában minden 21 évnél idősebb nőre nyolc 21 évnél idősebb férfi jutott. Egyesek szerint Wyomingban, ahol hatszor annyi 21 évnél idősebb férfi élt, mint nő, a törvényhozók azért szánták el magukat a női szavazójog bevezetésére, mert abban reménykedtek, hogy ezzel nagy vonzerőt gyakorolhatnak Utah poligámiában élő, mormon asszonyaira.⁸ Annyi mindenképpen bizonyos, hogy az aranylázak nélkül nem áramlott volna oly sok magányos, fiatal férfi a távoli területekre, s nem jött volna létre olyan „nemi aránytalanság”, amely ennyire megnövelte volna a nők értékét a férfiak szemében. A nők fokozott megbecsülése pedig előkészítette a közvéleményt a női választójog bevezetésére. Daniel Walker Howe pedig arra hívta fel figyelmünket, hogy „az aranyláz keleten ugyanolyan jelentős hatást gyakorolt a nők helyzetére, mint Kaliforniában magában. A sok hátrahagyott, férjezett asszonynak szokatlan felelősséget kellett vállalnia a családi gazdaság vagy az üzlet irányításában.”⁹

8 Lamar, 1998. 1228.

9 Howe, 2007. 820.

Az 1848-as kaliforniai aranyláz alaposan átformálta az amerikai társadalom mentalitását is. Minden bevándorló számára nyilvánvaló volt, hogy az Újvilág jóval bőségebb erőforrásokkal rendelkezik, mint az Óvilág, de azzal is tisztában voltak, hogy ezek kiaknázásához jelentős erőfeszítéseket kell tenni, dolgozni kell, s mindenkinek „*orcája veritékével megkeresnie a kenyerét*”. A bevándorlók többsége protestáns vallású volt, s a protestáns tanítások azt hangsúlyozták: meg kell művelni a – gazdátlanoknak tekintett – földeket, fel kell kutatni az erdők vadjait, kemény munkával le kell győzni a vadont, el kell viselni az európainál sokkal szélsőségebb időjárást, le kell küzdeni az időjárás szélsőségeit, és szükség esetén szembe kell szállni az őslakossággal is. A hatalmas távolságok, a korlátozott államhatalom, a nagyobb politikai és vállalkozói szabadság egyaránt fokozott erőfeszítésekre ösztökélte a telepeseket.

A kaliforniai aranyláz viszont arról győzte meg a társadalom egy részét, hogy az Egyesült Államokban némi szerencsével csekély munka árán is rendkívüli mértékben meg lehet gazdagodni. Bármilyen kevés aranyásónak sikerült valóban nagy vagyonra szert tennie, a társadalom jelentős része hitt ebben a lehetőségben, és készen állott arra, hogy elinduljon távoli területek felé. Az aranyláz felfokozta az amúgy is mozgékony, vándorlásra kész társadalom mobilitását, megerősítette korábban is rendkívüli optimizmusát és vállalkozó kedvét. A spanyol birodalom évszázadokon át nemesfémek után kutatott a világ minden táján – pedig ott volt „az orra előtt” a világ legnagyobb aranylelőhelye, gyarmatbirodalmának kaliforniai határvidékén. Ez a rendkívüli kincs pedig csak akkor került napvilágra, amikor a régió az Egyesült Államok birtokába került. Ugyan ki elégedett meg azzal az egyszerű magyarázattal, hogy a spanyolok és mexikóiak adobetéglákból, vagyis vályogból építették meg lakóhelyeiket, nem volt szükségük fűrészmalmokra, s ezért nem bolygatták meg a folyók és patakok medrét? Sokkal jobban hangzott az eseményeknek olyan értelmezése, mely szerint az Egyesült Államok lakói a sors kegyeltjei, a Gondviselés kiválasztottjai, akiknek az isteni akarat vagy a „nyilvánvaló elrendeltetés” (*manifest destiny*) következtében egyszerűen az ölébe hullik a vagyon és a dicsőség. Az Egyesült Államok lakóinak többsége mindmáig különösen optimista, derűs világnézetűnek tűnik a külföldiek szemében, márpedig ez – többek között – annak is tulajdonítható, hogy olyan országban élnek, amelynek bizonyos részein valaha pusztá kézzel lehetett összegyűjteni a földről és a vízből az aranyat.

Észak és Dél konfliktusa is új színezetet kapott 1848-ban. A pennsylvaniai David Wilmot képviselő már 1846-ban azt javasolta, hogy csak akkor biztosítsák a kormány által kért összegeket a Mexikó elleni háborúra, ha a törvényhez hozzáfűzhetik, hogy a megszerzett területeken nem alakulhat ki „*sem rabszolgaság, sem önkéntes szolgaság*”. A Képviselőház el is fogadta a „Wilmot-féle kiegészítést”, a Szenátus azonban elutasította. A déliek úgy érveltek, hogy az újonnan megszerzett vidékek az államok közös tulajdonába kerülnek majd, tekintve hogy közös erőfeszítéssel szerezték meg. A Kongresszusnak pedig nem áll jogában eltiltani, hogy egy állampolgár a tulajdonát képező rabszolgákkal együtt átköltözzön az új territóriumokra. Ez a nézet azért volt különösen veszedelmes, mert az következik belőle, hogy a Missouri-kompromisszum is törvénytelen intézkedés volt 1820-ban.

A mérsékelt demokraták azt tervezték, hogy a Missouri-kompromisszummal kijelölt határvonalat fogják meghosszabbítani a Csendes-óceánig, Lewis Cass szenátor pedig megfogalmazta az úgynevezett „népszuverenitás-elméletet”. Eszerint engedélyezni kell, hogy az költözzön át az új territóriumokra, aki akar, s amikor majd a népesség elérte azt a létszámot, amellyel törvényhozó szervet választhat, ez a törvényhozás döntse el, hogy engedélyezi a rabszolgaságot vagy nem.

1848 márciusában a Szenátus a „Wilmot-féle kiegészítés” nélkül ratifikálta a háborút lezáró Guadalupe Hídalgó-i békeszerződést, augusztus 14-én pedig James Polk elnök aláírta az Oregon territóriumot megszerző törvényjavaslatot, melyben az új territóriumot szabad területnek nyilvánította. A déli szenátorok ezt abban a reményben fogadták el, hogy ha Oregont átengedik a rabszolgaság ellenfeleinek, a délebbre fekvő területeken megtelepedhetnek a rabszolgatartók. Tizenhét nappal azután viszont, hogy 1848. december 5-én Polk megerősítette a kaliforniai aranylelőhelyekről szóló híreket, a Kongresszus déli tagjai összegyűltek, hogy megvitassák a déli érdekek védelmének lehetőségét. Ekkorra már nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy Kalifornia gyors ütemben felduzzadó lakossága ellenzi a rabszolgaságot. Nem elvi okokból, és nem is kifejezetten azért, mert a bányászok többsége az Egyesült Államok északi és középső államaiból érkezett. Inkább azért, mert az aranyásótelepek lakói, akik ragaszkodtak a meggazdagodás esélyeinek egyenlőségéhez, hallani sem akartak arról, hogy valaki nem a saját, hanem mások (vagyis rabszolgák) munkája által részesüljön a lelőhelyek kincseiből.

Vagyis az aranyláz új lendületet adott a rabszolgaság-ellenes törekvéseknek is, s ezzel tovább éllezte Észak és Dél ellentétét. Hiába próbálták 1848-ban mind a demokraták, mind a whigek elkerülni a kérdés felvetését május 22–26-án, illetve június 7–9-én tartott elnökjelölő nemzeti konvencióikon. 1848. június 2-án a Szabadság Szövetség (*Liberty League*) nevű abolitionista csoport a New York-i Rochesterben már saját elnökjelöltet választott Gerrit Smith személyében.¹⁰ Az abolitionistákat országszerte támogatták, hogy 1849-ben a gyorsan benépesülő Kalifornia a territórium státuszt „átugorva” máris államként csatlakozzon az Unióhoz, mégpedig nem rabszolgatartó államként. Ez azonban felborította volna a 15 rabszolgatartó és 15 szabad állam közti egyensúlyt a Szenátusban. Komoly politikai válság bontakozott ki, s a déliek hamarosan az Unióból való kiválással fenyegetőztek. 1850-ben egy kompromisszumos törvénycsomaggal sikerült tíz évre rendezni a konfliktust. Ebben több engedményt tettek a délieknek, de Kaliforniát szabad államként fogadták be az Unióba. Ezért egy Nashville-be összehívott déli konvenció résztvevői kijelentették, hogy joguk lenne a „szecesszióhoz”, vagyis az Unióból való kiváláshoz, de egyelőre nem hajtják végre. Dél-Karolina küldöttei fel voltak háborodva, hogy csak ennyi történt, s úgy döntöttek, a következő politikai válság idején nem törődnek majd a többi déli állam véleményével.

Talán felesleges hangsúlyozni a kaliforniai aranyláz gazdasági következményeit. A kaliforniai bányákból már 1848 és 1849 folyamán több mint kétszer annyi

¹⁰ Schlesinger, 1993. 255.

aranyat termeltek ki, mint összesen 1792 óta.¹¹ Az 1850-es években innen került forgalomba a világ aranykészletének 45 százaléka. Ráadásul a kaliforniai arany hatására a brit üzletemberek 1860 és 1901 között hatalmas összegeket fektettek a nyugati bányákba és a vasúti részvényekbe. Az Egyesült Államok mindenképpen a világ-gazdaság vezető nagyhatalmává vált volna pár évtizeden belül, ezt a folyamatot azonban az aranyláz alaposan felgyorsította.

A tőke és gazdagság pedig az északi államokba áramlott, s Dél egyre jobban lemaradt. 1840-ben még délen húzódott az amerikai vasútvonalak 44 százaléka. Az 1850-es években megnégyszereztek az itteni vasútvonalak hosszát – és 1860-ra a déliek az Egyesült Államok vasúthálózatának mégis csak 35 százalékával rendelkeztek. A déliek az 1850-es években az iparba történő tőkeberuházásukat 77 százalékkal növelték – és 1860-ra a nemzeti iparból való részesedésük mégis 18-ról 16 százalékra csökkent.¹² Frusztrációjukat, megalázottságukat és a jövő miatti aggodalmukat az aranyláz követő gazdasági fellendülés erősítette fel olyanira, hogy Lincoln választási győzelme után kilépjenek az Unióból.

Ha pedig jellekes szinten keressük annak bizonyítékát, hogy 1848-ban új útra tért az Egyesült Államok történelmi fejlődése, elegendő egy pillantást vetni az év leghíresebb halottjára és majdan leghíresebbé váló újszülöttjére. A leghíresebb halott John Quincy Adams volt, az Egyesült Államok hatodik elnöke (1825–1829) és legsikeresebb külügyminisztere (1817–1825), az „Ékesszóló Öreg”. Maga volt a megtestesült puritanizmus, aktív, igazi „munkamániás” új-angliai „jenki”, aki hajnali négykor kelt, egész nap dolgozott, s nagyon sajnálta, amikor társasági életre kellett vesztegetnie az időt. Ő volt nemzedékének legtöbbet tapasztalt, legtehetségesebb és legönzetlenebb politikusa, aki az Egyesült Államok egyik legsikertelenebb és legboldogtalanabb elnöke lett. Elnöksége után viszont 1831-től 1848-ig, tizenhét éven át töltötte be a képviselői hivatalt, és még azt is sikerült elérnie, amit korábban sohasem remélhetett: a népszerűséget. Amikor 1847-ben egy könnyebb agyvérzés után visszatért a Képviselőházba, kollégái felállva ünnepelték az amerikai politika elpusztíthatatlan és fáradhatatlan pátriárkáját. 1848. február 21-én a Képviselőházban hangos nemmel szavazott a mexikói háború tábornokainak járó kitüntetésekéről, majd összeesett. Bevitték a házelnök szobájába, s mivel mozdítani nem merték, itt végzett vele a szélhűdés két nap múlva.

És ki volt a leghíresebbé váló újszülött 1848-ban? Alighanem az a csecsemő, aki John Quincy Adams halála után huszonöt nappal született meg az illinoisi Monmouthban, egy farmer családjában: Wyatt Earp. Ő lett a Nyugat leghíresebb rendfenntartója, a kansasi „marhavárosok” marsallja, aki az arizonai Tombstone nevű bányavárosban 1881. október 26-án lezajlott tűzharc következtében vált híressé. Az Egyesült Államokat olyan politikusok tették világhatalommá, mint hatodik elnöke, a legtehetségesebb hivatásos politikusok egyike, az 1848 előtti világ képviselője. A kaliforniai aranyláz által alakított Egyesült Államokban azonban a cirkuszi látványosságok, a ponyvaregények és a westernfilmek fogyasztóinak szemében

11 Hine–Faragher, 2000. 240.

12 McPherson, 1988. 95.

a legendás marsall vált híressé, aki sokat vándorolt, ingatlanügyletekkel és szerencsejátékok felügyeletével foglalkozott, fegyveresen számolt le az ezüsbányászok városának csendháborítóival, ellátogatott az alaszakai aranyláz városaiba, idős korában pedig a hollywoodi westernek főszereplőivel is megismerkedett. Az 1848-ban elhunyt és az 1848-ban megszületett két híresség pályafutása jól érzékelteti az Egyesült Államok kaliforniai aranyláz előtti és utáni társadalmi értékeinek különbségeit.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Brands

2002 Brands, Henry William: *The Age of Gold. The California Gold Rush*. New York, 2002.

Commager

1973 *Documents of American History*. Vol. I. Ed.: Commager, Henry Steele. New York, 1973.

Hine–Faragher

2000 Hine, Robert V.–Faragher, John Mack: *The American West. A New Interpretive History*. New Haven, London, 2000.

Howe

2007 Howe, Daniel Walker: *What Hath God Wrought. The Transformation of America, 1815–1848*. Oxford, New York, 2007.

Johnson

1974 Johnson, William Weber: *The Forty-niners*. New York, 1974.

Lamar

1998 *The New Encyclopedia of the American West*. Ed.: Lamar, Howard R. New Haven, London, 1998.

McPherson

1988 McPherson, James M.: *Battle Cry of Freedom. The Civil War Era*. New York, 1988.

Paul

1963 Paul, Rodman Wilson: *Mining Frontiers of the Far West, 1848–1880*. New York, Chicago, 1963.

Schlesinger

1993 *The Almanac of American History*. Ed.: Schlesinger, Arthur M. New York, 1993.

White

1991 White, Richard: *„It’s Your Misfortune and None of My Own.” A History of the American West*. Norman, London, 1991.

PÉTER HAHNER

THE HISTORICAL IMPORTANCE OF THE 1848 CALIFORNIA GOLD RUSH

Which was the most important event of the year 1848 in the United States? Probably the discovery of gold in the American River, near present-day Sacramento, California. The news spread quickly and provided the impetus for the development of American economy, American democracy, feminist and abolitionist movements. The mining frontier played a vital role in subduing the continent's infertile regions. The Gold Rush increased the tension of the Southern and Northern states. Californians wanted to bypass the usual territorial stage, and Southern politicians alarmed by this movement, arose in violent opposition.

JANCSÓ KATALIN*

Egy magyar katona Peruban

Kossuth Károly és leszármazottai

1854-ben egy amerikai újságíró, George Peck *Melbourne and the Chinha Islands; with Sketches of Lima, and a Voyage around the World* címmel egy hosszú útleírást jelentetett meg New Yorkban.¹ Peck elismert újságíró és kritikus volt, számos újságnak, többek között a *New York Times*nek dolgozott. Könyve egy Melbourne-be, illetve Limába és a perui Chinha-szigetekre vezető (1. kép), 1853-ban megtett utazásának részleteit mutatja be, melyben meglepő módon egy különálló fejezet olvasható „Kossuth” címmel. A fejezetet Peck a perui guanószigetek egyikén dolgozó kormányzónak szenteli, akit Kossuth Károlyként mutat be, és aki saját bevallása szerint az 1848-as magyar forradalom után érkezett Amerikába. Kossuth Károlynak ma is élnek leszármazottai Peruban, Uruguayban és Chilében, felmenőjük Peruba érkezésének körülményeit azonban és mind perui életét, mind korábbi éveit sok tekintetben homály fedi. Kossuth Károly életének részleteit ma már nehezen lehet tisztázni és felkutatni. Tanulmányunkban igyekszünk számba venni a korabeli forrásokkal igazolható tényeket, illetve azokat a dilemmákat és kérdőjeleket, amelyek személyével kapcsolatban a kutató számára felmerülhetnek.

Magyar emigráció Amerikában

Számos kutató foglalkozott és foglalkozik ma is az 1848-as magyar emigrációval. A legtöbben az Észak-Amerikába érkezettek életútját, visszaemlékezéseit és a kolónia életét kutatják,² igen kevés azon munkák száma, melyek a kontinens délebbi területeire érkező negyvennyolcas emigránsokról szólnak.³ Kossuth Károly személye és legfőképpen a Chinha-szigeteken történő guanótermelésben betöltött szerepe

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem BTK Hispanisztika Tanszékének egyetemi adjunktusa (6722 Szeged, Petőfi S. sgt. 30–34., kjancso@hist.u-szeged.hu).

1 A kutatást az EFOP-3.6.2–16–2017–00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

2 Lásd például: Bona, 2017. 175–182.; Ács, 1941; Ács, 1964; Jánossy, 1940–1948; Pelyach, 2005; Kende, 1927; Várdy, 2000; Vida, 2008.

3 Anderle, 1973; Torbágyi, 2004; Csikós, 2012; Sente-Varga, 2010; Sente-Varga, 2016.

1. kép. A Chincha-szigetek, 1860-as évek

csak néhány külföldi kutató érdeklődését keltette fel,⁴ magyar tanulmány nem jelent meg még a témában.

Az első hullámban 1849 végén, majd a második hullámban 1851–1852-ben az Egyesült Államokban letelepedő magyar emigráció történetének számos momentumát ismerjük. A legtöbbben csak átmeneti időre érkeztek, 1867 után amnesztiával vagy anélkül hazatértek, de akadtak olyanok is, akik végül tovább maradtak a tervezettnél,⁵ és jó részük amerikai állampolgárságot is szerzett az 1850-es évek során.⁶ Az 1849. év végén érkezett családjával és számos negyvennyolcas honvéddal – főként a komáromi vár ostromának menekültjeivel – New Yorkba Újházy László, aki társaival Új-Buda néven alapított telepet.⁷ Újházy először Komáromból Hamburgba ment, és egy a Londonban tartózkodó emigránsokhoz tett utat követően a német kikötővárosból indult családjával és tizenöt tiszttel a Hermann nevű gőzhajón New Yorkba, ahová 1849. december 15-én érkezett meg.⁸ Újházy legfontosabb célja az volt, hogy elérje, az amerikai Kongresszus szavazzon meg egy határozatot földterület adományozásáról a magyarok letelepedésének megsegítésére. Célját nem sikerült megvalósítania, ezért 1850 tavaszán követőivel és családjával nyugatra indult új lakóhelyet keresni, és négy hónapnyi vándorlás után végül Iowa állam déli részén társaival telepet alapított.⁹

Az Amerikába érkező emigránsoknak csak egy kisebb része tartott Újházyval, név szerint Takács Ferdinánd huszárkapitány, Kovács Gusztáv és a később az

4 Meagher, 2008; Hollett, 2008; Mathew, 1977.

5 Bona, 2017. 175.

6 Vida, 2008. 83.

7 Új-Budáról lásd: Ács, 1941; Várdy, 2000. 56–81.

8 L. Gál, 1971. 65.

9 Várdy, 2000. 57.

amerikai polgárháborúban ezredesi rangot elérő Pomutz György. Őket többen követték, földet foglaltak maguknak és tanyák építésébe fogtak. Újházy reményei szerint egy „Kis-Magyarország” alapjait fektették le.¹⁰ Voltak, akik csak rövid ideig maradtak a telepesek között, és tovább folytatták útjukat.¹¹ Újházy lányának, Klárának, illetve az 1848-as kormánybiztos, 1851-ben Amerikába emigráló, később Új-Budán tanyát létesítő, és a helység alispánjaként és historikusaként számon tartott Varga Ferenc visszaemlékezései, valamint a korabeli levelek számos információval szolgálnak az alakuló telepről, melyet azonban Újházy felesége korai halála után elhagyott, majd Sírmező néven új telepet alapított Texasban.¹²

Voltak, akiket a szabad Amerika, illetve a kaliforniai aranyláz vonzott, és úti céljuk ez a terület lett. Mások üzletemberként, mérnökként, tanárként, diplomataként, geológusként vagy térképészként helyezkedtek el a telepesek fizikailag megterhelő munkája helyett. Sokak számára a katonai pálya folytatása tűnt kecsegtetőnek, később ezért is találunk nagyszámú magyar katonát a polgárháború harcaiban.¹³ Számos katona a szintén ekkor Amerikába érkező Prágay János ezredest követte, vagy Új-Buda elhagyása után hozzá csatlakozott. Prágay New Orleansba tartott, itt ismerkedtek meg a magyar katonák Narciso López venezuelai származású, kubai tábornokkal, aki 1848–1851 között három hadjáratot vezetett az Egyesült Államokból amerikai ültetvényesek támogatásával Kuba felszabadítására. Seregébe főként külföldieket toborzott. Egyes szerzők szerint már a második, 1850. május végén, több száz önkéntessel indított vállalkozásában fellelhetők magyar résztvevők, ezt igazoló forrásokról azonban nem tudunk.¹⁴ A harmadik, 1851 nyarára megszervezett csapathoz csatlakozott Prágay honvéd társaival, számukról bizonytalan adatok állnak csak rendelkezésre. Mintegy húsz magyar résztvevő (főként tisztek) nevét ismeri a történetírás, azonban a magyarok száma ennél jóval nagyobb is lehetett. Prágay János López vezérkari főnöke lett.¹⁵ A sikertelen akcióban Prágay meghalt, három társát kivégezték, és további kilenc magyar sorsáról tudunk, akiket Ceuta ólombányáiba hurcoltak. Innen szökött meg Schlesinger Lajos, aki később, mint ismert, William Walker nicaraguai expedíciójában is részt vett, ezt követően pedig Costa Ricában telepedett le.¹⁶

A harcokban részt vevő, esetleges további magyarok nevei és életútjai azonban ismeretlenek. Lehetett közöttük olyan is, aki Schlesingerhez hasonlóan más katonai vállalkozásokban vett részt a későbbiekben. Hasonló expedíció fűződik a venezuelai Juan José Flores tábornok nevéhez, aki Ecuador elnöke volt 1839 és 1845 között, amikor is megdöntötték hatalmát. Száműzetésében spanyol és francia támogatással a hatalomba történő visszatérését tervezte meg, azonban próbálkozása sikertelennek bizonyult. 1851-ben egy váratlan fordulatnak köszönhetően

¹⁰ Uo.

¹¹ Ács, 1941. 40–41.

¹² Uo. 48–53.

¹³ Várdy–Várdy Huszár, 2010. 14.

¹⁴ Granville Caldwell, 1915. 58.

¹⁵ Anderle, 1973. 692–695.

¹⁶ Szente-Varga, 2016. 131–143.

Limában lelt menedéket, és úgy tűnt, számíthat a perui kormány támogatására egy új expedíció szervezésében is.¹⁷ 1851 végén már a toborzás is elindult, azonban a reményteljes vállalkozás, melyet 1852 márciusában indított el Limából, végül szintén kudarcba fulladt. A csapat pár száz tagja között találhatunk ecuadoriakat, chileieket, peruiakat, németeket, angolokat, franciákat és negyven „kaliforniai”.¹⁸ Köztük sejthetünk akár magyar emigráns honvédeket is.

Kossuth Károly rejtélyes személye

Visszakanyarodva a Kossuth Károlyt említő és személyéről bővebben író amerikai útikönyvhöz, a negyvennyolcas magyar emigráció életének fent vázolt momentumairól olvashatunk. Az eddig ismert, igen kevés forrás között George Peck szolgál a legtöbb és legrészletesebb információval a magát Kossuth rokonnak valló magyart illetően. Kossuthot mint „governor of the island”, azaz a sziget kormányzójaként említi. A szigetcsoport közép-szigetén élt Kossuth, aki Peckkel beszélgetve elmesélte életének amerikai előzményeit. Peck a következőképpen mutatja be őt:

„Kossuthot otthon találjuk. Magyar, vagy legalábbis magyarnak tűnik, és magyar nevet választott magának. Közepes termetű, félig-meddig katonaszerű, fiatalos külsejű, élénk, szürke szemű, és nagy, vöröses, hosszúra nőtt bajuszú ember. Haja hátul tarkójára simul, mely felfelé egyre szélesedik, fülei pedig szinte derékszögben állnak el. E sajátosságának és általános ábrázatának köszönhetően harcias, kemény embernek tűnik. Ugyanakkor határozott homlok-orr vonala, beszédmodora és tettei olyan erős energiájú egyéniségre utalnak, hogy mindennek ellenére nem is tűnik nagyon rossz fickónak. Teli van étellel, hencegéssel, éleselmjűséggel, egyfolytában káromkodik, miközben töri az angolt. Bizonyos fokig kedvelem őt. Kedvenc felkiáltása »A pokol tüzére!«, és előszeretettel érzékelteti tekintélyét. Velem kellőképpen udvarias volt, azonban a parancsnokok (bányamesterek) sokszor panaszkodtak arra, hogy szeszélyei igen bosszantóak voltak. (...) Arról beszélt, hogy egyike volt azoknak, akik Újházy köreivel New Yorkba érkeztek. Újházy földet szerzett számukra, azonban a föld nem jelentett nekik értéket, hiszen katonák voltak, a földdel nem tudtak mit kezdeni. Újházy, aki hazájában földbirtokos és nem katona volt,¹⁹ nagy baklövést követett el a földszerzéssel. Ők a hadseregben szerettek volna munkát szerezni, esetleg mérnökként vagy hasonlóként dolgozni. Így hát, látva a dolgok állását, [Kossuth] New Yorkot elhagyva New Orleans felé vette útját, ahol csatlakozott a López-expedícióhoz. Innen megszökött, bár nem mondta el, hogyan, és Mexikóba menekült, innen San Franciscóba jutott, ahol Floreshez csatlakozott, és így ért Dél-Amerikába. Az expedíció bukása után itt, Peruban állt szolgálatba, majd végül megkapta állását a szigeten, ahol állítása szerint elég pénzt akart keresni ahhoz, hogy földet vegyen, amelyen majd másokat dolgoztatna, de nem ő maga dolgozna. Sajnálatát fejezte ki a

¹⁷ Van Aken, 1989. 241–243.

¹⁸ Uo. 243.

¹⁹ Újházy nemesi család sarjaként valóban rendelkezett földbirtokokkal, a szabadságharc idején fiaival részt vett a téli hadjáratban. Lásd: L. Gál, 1971.

szegény kínai rabszolgák miatt, de mit tehetne ő? Az egyetlen dolog, amit tehetett, az az, hogy munkára fogta őket.”²⁰

Peck egy a *The New York Times*-ban megjelent újságcikkében is beszámol Kossuthról, ahol egy-két apróbb változtatással (többek között ebben már azt írja, Kossuth Lajossal érkezett Károly) megismétli a korábban leírtakat: „A középső szigeten kevesebb munkást és kunyhót találni, melyek közül egy a sziget munkavezetőjéé, aki, ha a véletlen is úgy akarja, magyar származású, és magát Kossuthnak hívja. Kossuth testvérének vallja magát, azonban, úgy sejtem, nem nagyon érdekli, ha esetleg egy-egy tanultabb ember ebben kételkedik.” Majd később így folytatja: „Kossuth, és úgy vélem, ez az általános vélemény róla, egy éles eszű semmirekellő csirkefogó, aki szereti az egyenes dolgokat, érti a humort, a beosztásának megfelelően kegyetlen, és nincs szüksége semmilyen különleges betanításra.”²¹

Az útleírás további részében Peck bemutatja, hol él Kossuth, és részletes képet ad a sziget madárvilágáról és a guanókitermelésről, említést téve a kínai munkások körülményeiről is (2. kép). Ezen a szigeten csak kínai munkások dolgoztak: „(...) elsétáltunk a sziget magaslati pontjához, azaz a szigetet borító guanódombhoz, melynek egyik oldalán egy kisebb részt már elkotortak a szállítmányozáshoz. A sziget alapját jelentő kőzet átlagos magassága 150 és 200-300 láb között van. Kossuth lakóhelye a legalacsonyabb területen fekszik. E kőzeten emelkedik ki, mintegy kiugró fennsíkként a tenger fölé emelkedve a guanóréteg. (...) Ahogy a hátsó hasadék mentén elsétáltunk, pár tíz méterre Kossuth házatól megláttuk a guanót ásó és rakodó kínai kulimunkásokat, illetve az őket figyelő munkafelügyelőket. Kicsit hátrébb álltak alvóhelyként szolgáló, nyomorúságos nádtető kunyhóik. Nem messze innen, a dolgozó munkásoktól néhány méterre döbbenetes látvány-

2. kép. Kínai szállások a Chíncha-szigeteken

20 Peck, 1854a. 162–164.

21 Peck, 1854b.

ban volt részünk, amikor is egy szinte teljesen meztelenül a napon fekvő holttestre bukkantunk, fejét legyek lepték el. Ahogy a későbbiekben meggyőződhattünk róla, aznap reggel fulladt meg. Véletlenül vagy nem, senki sem tudta, vagyis senkit sem érdekelt. Kisebb halmok vagy sírok között feküdt, és szinte a fejünk felett csapkodó urubuk²² köröztek felette.”²³

Peck fentiekben idézett újságcikkében ehhez a témához is szolgál további adalékkal: „Szegény kuliknak nincs reményük sem jutalmazásra, sem pihenésre. Gyötrelmes munkájuk pora folyamatosan száll a magasba, legyen az vasárnap vagy hétköznapi. Mérföldekre száll a sárga porfelhő, és ahányszor látom, mindig arra gondolok, milyen pokoli hely lehet ez. Bárki, aki járt már ezen a helyen, tanúsíthatja, hogy nem túlzóak állításaim. Az a tény, hogy a kínaiak közül szinte minden héten követ el valaki öngyilkosságot, hűen mutatja helyzetüket. Kossuth elmondása szerint csak ebben az évben, amióta ő itt tartózkodik, több mint hatvanan lettek öngyilkosok, egészen egyszerűen levette magukat a sziklákról. Úgy temetik el őket, ahogyan élnek is, kutyák módjára.”²⁴

Kossuth Károly neve a Chincha-szigeteken végzett guanókitermeléssel és a kínai kulimunkásokkal szembeni kegyetlenkedéseivel fonódott össze. Ez életének egyetlen biztos momentuma, melyről a tanulmányunk elején említett, csekély számú szakirodalom és a hasonlóan kisszámú forrás beszámol. De vizsgáljuk meg röviden, miért is maradhatott fenn a neve, illetve a talán legfontosabb forrásnak számító George Pecktól származó leírásról kívül milyen anyagokban találkozzunk még vele.

Peruban az 1840-es évek guanó- és cukorexportjának növekedése a gazdasági fejlődés megindulását jelentette, ekkor már a szükséges tőke is megjelent az infrastrukturális fejlesztésekhez és a modernizációs lépésekhez. A rabszolgaságot az országban 1854-ben törölték el, azonban a felszabadult feketék helyére újabb munkáskezekre volt szükség. A munkaerőhiányt növelte a guanókitermelés és a gyapot-, illetve cukornádtermesztés felfutása. A munkások bevándorlásának ösztönzésére 1849-ben elfogadták az úgynevezett „kínai törvényt”, Peru pedig megnyitotta határait az ázsiai bevándorlás előtt.²⁵ 1849 és 1874 között 80–100 ezer kínai érkezett, főként az észak-perui partvidéki gyapot- és cukornádültetvényekre, vasúti építkezésekre és a guanókitermelésre.²⁶ A guanókitermelés monopóliumát és a kínai kulik beutaztatásának jogát az első pár évben, 1853-ig, Domingo Elías perui politikus és üzletember szerezte meg, Kossuth az ő szolgálatában állt.²⁷ A kulikat embertelen körülmények között utaztatták, illetve dolgoztatták. A Lima melletti Callao kikötőjébe történő behajózás után karanténba zárták őket, majd egy egészségügyi vizsgálatot követően a piacon közszemlére tették őket, hogy aztán magas haszonnal adásvételi egyezséget kössenek a kulikereskedőkkel. A kubai és más

22 Dél-amerikai keselyű.

23 Peck, 1854a. 165–166.

24 Peck, 1854b.

25 Lausent-Herrera, 2009. 115–116.

26 Mörner, 1985. 28.

27 Elías 1844-ben egy rövid ideig az ország elnöke is volt.

3. kép. Guanót szállító hajók a Chincha-szigetekenél

spanyol-amerikai példákhoz képest a guanókitermelés jelentett különbséget a kínaiak foglalkoztatása kapcsán Peruban.

A guanót, mely a klimatikus viszonyok miatt – Peru partvidékén ugyanis szinte sosem esik az eső – hatalmas mennyiségben állt rendelkezésre, már a felfedezések előtt is használta az őslakosság a föld tápanyagának utánpótlására. A spanyolok is átvették e szokást, és a kereskedelmét is megindították. A 19. század negyvenes éveiben újra elkezdődött a nagyobb arányú kitermelés, melynek az angol mezőgazdaság fejlődése adott lökést. Ekkortól a csendes-óceáni háborúig (1879–1883) Peru gazdasági és politikai életének meghatározó elemévé vált a guanó, az ország exportjának legnagyobb részét e cikk tette ki (3. kép). Habár hamar kikötötték a szerződésekből, hogy kínai kulikat nem alkalmazhatnak a guanó-szigeteken, a kitermelésben dolgozó munkások döntő része mégis kínai volt.

Egy kínai munkás a rabszolgasághoz hasonló körülmények között mindössze három évet volt képes dolgozni a kitermelésben az 1850–1860-as években. Az igen magas páratartalom, a tűző napsütés, a csapadék és vegetáció hiánya, a heti hét nap munka embertelen körülményeket jelentett.²⁸ A szinte elviselhetetlen klíma mellett napi kitermelési normákat szabtak meg a munkafelügyelők, naponta egy munkásnak mintegy öt tonna guanót kellett kitermelnie. Ha a kiszabott mennyiséget nem teljesítették, a büntetés fizikai fenyegetés volt. A kemény bánásmóddal és munkakörülményekkel szembeni tiltakozásnak több formája is megjelent, rendszeresek voltak az öngyilkosságok és a szökések is, illetve több zendülést és felkelést is szerveztek. 1870-ben mintegy 1500 kínai lázadt fel a part menti ültetvényeken. A lázadást azonban leverték, több mint 300 kínai halt meg. A kínaiellenes hangulat olyan erőteljes volt, hogy 1870-ben a Kongresszusban indítványozták a kínai bevándorlás betiltását és az összes kínai száműzését. Az indítványt azonban nem fogad-

²⁸ Meagher, 2008. 224–226.

ták el.²⁹ A kínai kulik bevándoroltatása 1874-ig tartott, ekkor a két ország között létrejövő barátsági, kereskedelmi és hajózási egyezmény már a szabad bevándorlást indította el.

A guanószigeteken dolgozó kínai kulik kiszolgáltatottságának, a velük szemben alkalmazott visszaéléseknek és kegyetlenkedéseknek, illetve a guanó ki-termelését és kereskedelmét övező korrupciónak nemzetközi visszhangja is volt,³⁰ néhány dokumentumban Kossuth nevét is megtaláljuk, ahogy azt már fentebb is láthattuk. A külföldi, főként észak-amerikai és brit lapok által megjelentetett cikkek legfontosabb célja az volt, hogy felhívják a figyelmet a visszaélésekre, a kínai kulik rabszolgasorára, és hogy elérjék a kulik kereskedelmében érdekelt brit hatóságok-nál, induljanak kivizsgálások az ügyekben. Néhány külföldi szerző, Mathew, Meagher és Hollett³¹ brit diplomaták levelezésére is utal.

A levelezés alapjául az szolgált, hogy 1854-ben kilenc angol tengerészkapitány egy feljegyzést fogalmazott meg a brit Kereskedelmi Államtanács vezetőinek, melyben azokról a kegyetlen embertelenségekről adtak számot, amelyeknek szemtanúi voltak. Kérték a brit hatóságok közbenjárását, mivel a kínaiak legtöbbször brit hajókon utaztatták a szigetekre.³² Válaszul a brit külügyminiszter, Lord Clarendon Sullivan ügyvivőnek címzett levelében nemtetszését fejezte ki, és jelezte, amennyiben a perui kormányzat nem képes megfékezni a visszaéléseket, a brit kormány fog fellépni a munkások védelmében.

Sullivan ügyvivő Lord Clarendonnak 1854 szeptemberében írt levelében Kossuth kapcsán így fogalmazott: „Kossuth úr egy kegyetlen egyén volt, azonban már jó ideje elbocsátották.”³³ A csendes-óceáni brit tengerészeti egységek egyben felhatalmazást kaptak, hogy vizsgálják ki az ügyet, és amennyiben szükséges, járjanak el. Sullivan a perui külügyminiszterrel és az 1854-től a guanóki-termelést felügyelő Gibbs házzal is felvette a kapcsolatot az ügy kivizsgálása érdekében. Egyetértés született afelől, hogy Domingo Elías időszakát követően enyhültek a problémák, miután a sziget főfelügyelőjét, azaz Kossuthot elbocsátották, és az ügyben eljárást indítottak.³⁴ A Brit Királyi Tengerészet levelezésében egy a guanóki-termelés-re vonatkozó mennyiségi adatokról szóló feljegyzésben Kossuth kapcsán kiderül, 1852 decemberétől látta el feladatait (1853 őszéig).³⁵ Azaz éppen abban az évben, amikor a kivizsgálásokat megkezdték, illetve a már említett George Peck első leleplező írásait megjelentette az észak-amerikai sajtóban.

1853 októberében a későbbi perui elnök, Nicolás de Piérola édesapja, az 1852–1853 között José Rufino Echenique elnök pénzügyminiszteri posztját betöltő Nicolás Fernández de Piérola hivatalos jelentést írt az elnök felkérésére a Chincha-

29 Chou, 2002. 59–64.

30 Lásd például: *The Horrors of the Guano Trade*, 1854, valamint George Peck és más, név nélküli tudósítók cikkeit a *The New York Times*, a *Nautical Magazine*, a *Daily News* vagy a *Morning Chronicle* hasábjain.

31 Hollett, 2008.

32 Meagher, 2008. 227.

33 TNA FO 61/147. Sullivan to Clarendon, 1854. szeptember 11.

34 Matthew, 1977. 45.

35 Hollett, 2008. 140.

szigeteken történő guanókitermelés körülményeiről és Domingo Elías szerződésének teljesítéséről. E jelentésben Piérola a középső szigeten dolgozó kínaiak kapcsán szintén megemlítette Kossuthot és elbocsátását: „(...) ott van vezetőként egy ember, aki magyarnak vallja magát, és úgy tartják, Kossouth³⁶ tábornok³⁷ testvére, akinek nevét is viseli. Azonban oly embertelen, hogy a szerencsétlen munkásokat addig veri korbáccsal, míg a csontjuk velejéig hatol bele. Kegyetlen bánásmódjának következtében nem telik el úgy nap, hogy valamelyikük ne kötné fel magát, vagy ne lökné le magát a szikláról. Nem hatott semmilyen intézkedés, nem volt fogamatja sem saját parancsomnak, sem a tisztviselő parancsának. Az egyetlen eredmény mulasztásainak elkendőzése volt: nem történik semmilyen orvoslat, de őt más helyre irányítják.”³⁸

Az intézkedések ellenére még az 1870-es években is számos jelentés szármolt be visszaélésekről. Azt biztosan tudjuk, hogy Kossuth elhagyta a szigetet, 1855-ben pedig a katonai szolgálatból való kilépését kérvényezte. A család ma élő tagjainak birtokában van az a Peru államminiszterének fogalmazott, Arequipában, Peru déli részének legjelentősebb városában írt kéziratos levél, melyben 1855. október 20-i keltezéssel, Carlos Kossuth kapitány, azaz százados kilépésének jóváhagyását kérték.³⁹ Kossuth további perui életéről alig tudunk valamit, a család dokumentumai között keresztlevelek és egy halotti bizonyítvány szolgálnak némi támpontul. Ezek segítségével a család tagjai megszerkesztették családfájukat, mely szerint Kossuthnak, bár házasságot csak egyszer kötött, első felesége halálát követően még további két asszonytól születtek gyermekei. A család egyik ágának leszármazottai a Peru, Chile és Bolívia között kirobbanó csendes-óceáni háborút követő határproblémáknak, majd megegyezéseknek és határváltozásoknak köszönhetően Chilében élnek. Kossuth gyermekeinek keresztleveleiből és Kossuth halotti anyakönyvi kivonatából arra következtethetünk, hogy századosi rangot használt, vélhetőleg 1818 körül született Temesváron, és 1888-ban halt meg Limában. A fellelt forrásokból úgy tudjuk, 1852-ben érkezett Peruba. E konkrétumok ismeretében tudjuk felállítani hipotéziseinket a magát Kossuth Károlynak nevező, századosi rangot viselő, vélhetőleg magyar származású emigráns katona életét illetően.

Az első és talán legfontosabb kérdés, létezett-e, létezhetett-e egy Amerikába emigrált Kossuth Károly nevű százados, vagy kalandorral van dolgunk, aki nevet változtatott Amerikába érkezését követően (esetleg Észak-Amerikából Dél-Amerikába tartó útja során). Azt tudjuk, hogy a fentiekben leírt egyik megjegyzés, mely szerint Kossuth Lajos testvéréről lenne szó, biztosan valótlan. A Kossuth család leszármazottainak birtokában lévő családfát áttekintve megállapíthatjuk, hogy nem létezett Kossuth Károly nevű szoros családtag. Kossuth Lajosnak nem volt fiútestvére, két fiúgyermekének (Ferenc és Lajos Tódor) pedig nem születtek gyermekei. Kossuth Lajos édesapjának egy György nevű fiútestvére volt, az ő leszármazottairól azonban nem tudunk. A temesvári születési hely is problémás, hiszen ha valóban szoros családtagról lenne szó, akkor a Tokaj környéki régióban született volna. Egy

36 Az eredeti szövegben a név így szerepel.

37 A jelentésben tábornok szerepel.

38 Piérola, 1928. 174.

39 Kérvény a katonai szolgálatból való kilépés engedélyezésére, 1855. október 20.

kutatási szál lehet a születési anyakönyvek vizsgálata a temesvári evangélikus, illetve katolikus archívumokban, azonban ez akadályokba ütközik, mivel a második világháború után a romániai államosításokat követően az anyakönyveket elköltöztették. Evangélikus anyakönyvvezetés Temesváron csak 1824, azaz az evangélikus gyülekezet megalakulása után kezdődött.

Az 1840-es évekbeli osztrák és magyar forrásokat vizsgálva egy érdekes adatra bukkanhatunk: egy Carl Kossuth nevű kapitány szerepel az osztrák császári csapatok tiszti listájában 1849–1850-ben a bécsi tüzéségnél.⁴⁰ Későbbi kiadványokban már nem találkozunk a nevével. Úgy sejtjük azonban, ő sem lehet az általunk keresett Károly, amire a *Budapesti Hírlap* egy 1894-es számában megjelent cikk enged következtetni, mely az 1848-as forradalom idején a császári csapatokban szolgáló Kossuthokról szól. Ebben tesznek említést Udvardi Kossuth Károly kapitányról, aki – a cikk írójának elmondása szerint – a császári és királyi hadsereg 2. számú vartüzérszászlóaljánál szolgált mint tüzerkapitány. A szerző szerint Kossuth Károly „*nagyon megijedt arra a hírre, hogy rokona, Kossuth Lajos oly veszedelmes rebellissé lett. Annnyira sértette osztrák katonatiszti érzületét, hogy a Kossuth névnek a bécsi körökben és az osztrák hadseregben való rossz renoméjából ő reá is hárulhat ódium, hogy névváltoztatásért folyamodott s ez engedélyt a császár 1853. április 18-dikán kelt rendelettel meg is adta, Udvardy-ra változtatta át a lojális kapitány a maga és törvényes utódjainak nevét. (...) Udvardy kapitány ezredesi rangot ért el, utódjai közül többen ma is szolgálnak a közös hadseregben.*”⁴¹ Beosztását és szolgálati helyét illetően a két Kossuth Károly megegyezik, azaz állíthatjuk, ő nem járhatott Amerikában.

További Kossuth Károlyokat ez idáig nem sikerült felkutatnunk, ezért érdemes megvizsgálni azt a feltételezést is, miszerint egy Amerikába emigrált, feltehetőleg negyvennyolcas honvéddal van dolgunk, aki úgy érezte, nevének megváltoztatásával jobban érvényesülhet Amerikában. Mint ismeretes, az Egyesült Államokban a szabadságharcot követően számos helyen felbukkant Kossuth neve, legyen az település vagy valamilyen szervezet, sőt névcserékre is volt példa. Korabeli hajók utaslistáin szintén nem sikerült Kossuth Károly nevére bukkanni. Következő lépésként a korabeli memoárok és egyéb, az amerikai magyar emigráció forrásainak vizsgálata tűnik célszerűnek. Eredménytelenül zárult Fiala János 1848–1849-es honvéd alezredes emlékiratainak,⁴² Árvay László százados naplójának,⁴³ László Károly naplójának⁴⁴ és Schlesinger Lajosnak a Narciso López-féle expedíció történéseiről szóló, angol nyelvű beszámolójának⁴⁵ átvizsgálása.

Peck útleírásában Kossuth Újházy Lászlóra hivatkozik, így kézenfekvő, hogy az Újházy Lászlóról, illetve az Új-Buda alapításáról szóló forrásokban is kutassunk. Ahogy a korábbi források esetében, úgy itt is megállapíthatjuk, hogy Kossuth Károly nevével nem találkozunk, azonban egy részlet mégis fontos lehet, mely részben

40 *Militär-Schematismus*, 1852. 524.

41 *Kossuthok*, 1894. 11.

42 Ács, 1943.

43 Lásd uo.

44 László, 2001.

45 Schlesinger, 1852.

korábbi hipotézisünket támaszthatja alá. A telep első alapítóit követően újabb magyar emigráncsoportok érkeztek, egy ilyen csoport tagjaként jelenik meg többek között Kovács Károly neve Ács Tivadar művében, akiről a későbbiekben más információ nem hangzik el.⁴⁶ A leírás alapján 1851. december végén érkezett Új-Budára. Ha feltételezzük, hogy Kossuth Károly egy felvett név, és esetleg csak a vezetéknevben történt változás, Kovács Károly, akiről egyébként más leírásokban nem olvashatunk, lehet a később Peruban felbukkanó magyar kapitány, habár felmerülnek kronológiai problémák. Peck leírásában Kossuth arról beszél, Újházy földszerzéseit követően csatlakozott a kubai expedícióhoz, majd onnan megmenekülve később Flores tábornokhoz. A harmadik kubai expedíció 1851 nyarán fulladt kudarcba, azaz ebben az esetben fordított sorrendben történtek volna az események. Ne vessük el azonban annak a lehetőségét sem, hogy valóban voltak magyar résztvevői már az 1850-es, második expedíciónak is, és esetleg a később Kossuth Károlyként ismert magyar katona ebben vett részt. Ha követjük Peck leírását és elfogadjuk Kossuth szavait, miszerint nem tudtak mit kezdeni Újházy földszerzési és letelepedési javaslataival, elképzelhető, hogy valóban hamar elhagyta a telepet, és 1852 tavaszán már Peruban volt Flores oldalán. Még egy lehetőséget vethetünk fel, melyet Peck memoárjának egy részlete alá is támaszt: egy olyan negyvennyolcas emigráns honvédről van szó, aki bár valóban Újházy köreivel érkezett Amerikába, magára a telepre már nem tartott Újházyékkel, azaz már New Yorkban elvetette a földszerzésekkel kapcsolatos terveket, és innen már egyből New Orleansba ment.

Kevés esélyt látunk arra, hogy olyan forrás kerüljön napvilágra, amely tisztázná Kossuth Károly személyazonosságának kérdését. Későbbi életéről sem állnak rendelkezésre hiteles adatok. A család birtokában több keresztlevél és egyéb okirat van, ezek szerint három asszonytól nyolc gyermeke született, utolsó két gyermeke 1885-ben és 1887-ben, egy, illetve három évvel halála előtt. 1887-ben született Carlos Gustavo Kossuth Cobian, akinek fiával, Oscar Kossuthtal 1961 szeptemberében a Buenos Aires-i *Délamerikai Magyarság* című folyóirat interjút készített. Oscar Kossuth nagyapjáról a következőképpen nyilatkozott az újság hasábjain: „Kossuth Károly, a nagyapám, 1880-ban vándorolt ki Peruba – mondja Kossuth Oszkár. – Szerződéssel érkezett, a világ legmagasabban közlekedő vasútvonalának építkezésében kapott munkát. A Lima–Oroya–Huancayo vasútvonal Ticlónál 4758 méteres magasságban húzódik a hegyek közt. Nagyapám perui nőt vett feleségül és Limában telepedett le. Levelezett Kossuth Lajossal, de halála után levelei elkallódtak. (...) Az én apám, szintén Kossuth Károly, szintén Limában maradt, ott élte az életét; ő még beszélt magyarul, s megtanított a magyar történelemre. Azt mondta, hogy nagyapám Kossuth Lajos legkedvesebb unokaöccse volt.”⁴⁷

A cikk írója így folytatja a család történetét: „Kossuth Oszkár Callaóban nevelkedett, megtanult több nyelvet, s a Cable All America rádiónál, majd a Panagra légitársaságnál s a Grace Line hajótársaságnál dolgozott. Három fia van, Oszkár tenzerészkadét, Reinaldo a közgazdasági szakon tanul s Jorge még középiskolába jár.

46 Ács, 1941. 61.

47 Fercsey, 1961.

4. kép. Kossuth Károly síremléke

Kossuth Oszkár jelenleg a Flota-Colombiana tengerészeti társaság alkalmazottja. – Ennek a vállalatnak igazgatója és társtulajdonosa D. Mara Miklós, volt magyar diplomata, aki több fontos helyen teljesített diplomáciai szolgálatot a háború folyamán és a háború után is; ő volt Tildy Zoltán egyik bizalmasa. A kommunista puccs után nem tért vissza Magyarországra s egy barátjával Peruban hajózási vállalatot alapított.⁴⁸

Az újságcikk több figyelemre méltó információt is tartalmaz. Egyrészt már a második generációnak hiányosak voltak az ismeretei Kossuth Károly Peruba érkezésének idejét és körülményeit illetően. Meglepő, hogy a leszármazott 1880 körülre teszi Károly kiérkezését. Azt tudjuk, hogy az 1880-as évektől igen nagy számú magyar elszegényedett munkás vagy paraszt vándorolt ki Amerikába, közülük sokan magyar állampolgárok voltak, azonban szlovák nemzetiségűek. A szlovákiai területeken elterjedt név volt a Kossuth, ennek köszönhetően Amerikába számos Kossuth vezetéknévű kivándorló érkezett.⁴⁹ Azonban a Kossuth Károly hadseregéből való kilépését, illetve a Chinchá-szigeteken betöltött szerepét igazoló dokumentumok egyértelműen azt bizonyítják, hogy Oscar Kossuth állítása nem lehet valós. Az azonban elképzelhető, hogy Kossuth a katonai szolgálatból kilépve a vasútépítéseken vállalt munkát. A guanószigeteken végzett munka során Kossuth megbízója a már említett Domingo Elías volt, aki részt vett vasútépítési vállalkozásban. A Lima–Oroya–Huancayo, központi vasútvonal építése José Balta y Montero elnöklete alatt, 1870-ben kezdődött meg, az utolsó szakaszt 38 év múlva, 1908-ban adták át. Az építkezésre a perui kormány a német–amerikai származású, Chilében és Peruban sikeres vasútépítő, Enrique Meiggsszel kötött szerződést. Meiggs 1877-ben halt meg, a vasútvonal munkálatainak vezetése az 1851-től Peruban száműzetésben élő, lengyel származású Ernesto Malinowski nevéhez fűződik.⁵⁰ Ha Oscar Kossuth elbeszélésének egyes részletei igazak, akkor Kossuth Károly akár 1888-as haláláig a vasútépítésen dolgozhatott (4. kép), ugyanakkor nem tudjuk, mivel foglalkozott 1855 és 1870 között.

48 Uo.

49 Várdy–Várdy Huszár, 2010. 95.

50 Malinowski, 1869.

5. kép.
La Viña hacienda

Annyi bizonyos, a család a perui társadalom középső, illetve magasabb rétegeiben helyezkedett el. Erre Kossuth kapcsolataiból, illetve a leszármazottak tanulmányait és tulajdonviszonyait érintő néhány információból következtethetünk. Kossuth a perui politikai és gazdasági élet egy jelentős családjába házasodott be, María Dolores Prado Salas révén, aki egyetlen felesége volt. Blanca nevű lányuk a chilei és perui salétrommezőkhöz kapcsolódó vasútépítésekben érdekelt, és az 1868–1872 közötti időszak perui elnökével, José Balta y Monteróval rokonságban lévő Montero Elguera család egyik tagjával lépett házasságra,⁵¹ azaz lehetséges, hogy Kossuth családi kapcsolatainak köszönhetően kezdett el dolgozni a vasútépítésen. Blanca Kossuth és férje első fia, Víctor Montero Kossuth (1880–1948) 1880-ban született. Víctor Montero Kossuth 18 évesen örökölt egy 46 ezer hektáron elterülő haciendát Lambayequében,⁵² majd 1928-ban megalapította a híres La Viña haciendát (5. kép), melyen a 20. század első évtizedeiben a világ legnagyobb haribika-telepét tartotta fenn (800 bikából állt az állomány). Bikáival a 20. században a világ leghíresebb torreádorai küzdöttek.⁵³ Lambayequében a mai napig egy középiskola őrzi Víctor Montero Kossuth nevét. Az egykori hacienda területe ma kisbirtokos gazdálkodók kezében van.⁵⁴

A család többi tagja ma is a perui, chilei és uruguayi társadalom közép- és felső polgári rétegeihez tartozik, nevüket pedig büszkén őrzi. A tanulmányunkban felvetett kérdések megválaszolása komoly nehézségekbe ütközik, a temesvári állami levéltárban történő kutatások adhatnak még további támpontot, bár kevés esélyt látunk arra, hogy a Kossuth Károly néven ismertté vált perui guanószigeteki kegyetlen felügyelő valódi származására és nevére fény derül.

⁵¹ Férje Manuel Esteban Montero Elguera volt.

⁵² Észak-Peruban található megye.

⁵³ A Montero testvérek és család történetét kutató oldal: <http://monerotrenestarapaca.org/arbol.html>.

⁵⁴ *Legendaria y bella hacienda*, 2014. <http://elcomercio.pe/peru/lambayeque/legendaria-y-bella-hacienda-sufre-olvido-lambayeque-noticia-1744357> (letöltés ideje: 2016. június 14.).

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

Családi dokumentumok – Oskar Kossuth Espinosa és a Kossuth család birtokában

Családfa

Halotti anyakönyvi kivonat: Carlos Kossuth, 1888. április 30.

Halotti anyakönyvi kivonat: Juan Gustavo Kossuth Rojas, 1985. november 12.

Keresztlevél: Adolfo Kossuth Prado, 1863. december 26.

Kérvény a katonai szolgálatból való kilépés engedélyezésére, 1855. október 20.

Születési anyakönyvi kivonat: Carlos Gustavo Kossuth Cobián, 1887. március 22.

Születési anyakönyvi kivonat: Juan Gustavo Kossuth Rojas, 1885. július 23.

Születési anyakönyvi kivonat: Oscar Kossuth Navarro, 1908. január 28.

TNA FO

The National Archives Foreign Office, London

2. Kiadott források és szakirodalom

Ács

1941 Ács Tivadar: *New Buda*. Bp., 1941.

1943 Ács Tivadar: *A száműzöttek. Fiala János 1848–49-i honvédelezredes emlékiratai az emigrációból*. Bp., 1943.

1964 Ács Tivadar: *Magyarok az észak-amerikai polgárháborúban, 1861–1865*. Bp., 1964.

Anderle

1973 Anderle Ádám: A 48-as emigráció és Narciso López 1851-es kubai expedíciója. In: *Századok*, 107. (1973) 3. sz. 687–709.

Bona

2017 Bona Gábor: '48-as magyar emigránsok Amerikában. In: *Docere et movere. Bölcsészeti- és társadalomtudományi tanulmányok a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar 20 éves jubileumára*. Főszerk.: Illésné Kovács Mária. Miskolc, 2017. 175–182.

Chou

2002 Chou, Diego Lin: *Los chinos en Hispanoamérica*. San José, Costa Rica, 2002. (Cuadernos de Ciencias Sociales, 124.)

Csikós

2012 Csikós Zsuzsanna: Relaciones literarias entre Hungría y América Hispana: algunas observaciones. In: *Colindancias – Revista de la Red de Hispanistas de Europa Central*, 3. (2012) 9–19.

Fercsey

1961 Fercsey János: Magyarok Peruban. In: *Délamerikai Magyarság*, 1961. szeptember 7.

Granville Caldwell

1915 Granville Caldwell, Robert: *The Lopez Expeditions to Cuba, 1848–1851*. [Doktori értekezés.] Princeton, 1915.

Hollett

2008 Hollett, David: *More Precious than Gold. The Story of the Peruvian Guano Trade*. Madison, 2008.

Jánossy

1940–1948 Jánossy Dénes: *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában, 1851–1852.* I–III. Bp., 1940–1948.

Kende

1927 Kende Géza: *Magyarok Amerikában. Az amerikai magyarság története, 1583–1926.* I–II. Cleveland, 1927.

Kossuthok

1894 Kossuthok a közös hadseregben. In: *Budapesti Hírlap*, 1894. június 8.

L. Gál

1971 L. Gál Éva: *Ujházi László, a szabadságharc utolsó kormánybiztosa.* Bp., 1971.

László

2001 László Károly: *Katonai életemből. Napló 1848. szept. 25-e és 1851. szept. 10-e között.* I–V. füzet. Szerk. Pordán Ildikó. Bp., 2001.

Laussent-Herrera

2009 Laussent-Herrera, Isabelle: Tusans (Tusheng) and the Changing Chinese Community in Peru. In: *Journal of Chinese Overseas*, 7. (2009) 1. sz. 115–152.

Legendaria y bella hacienda

2014 *Legendaria y bella hacienda* sufre por el olvido en Lambayeque. In: *El Comercio*, 2014. július 21., <http://elcomercio.pe/peru/lambayeque/legendaria-y-bella-hacienda-sufre-olvido-lambayeque-noticia-1744357> (a letöltés ideje: 2016. június 14.).

Malinowski

1869 Malinowski, Ernesto: *Ferro-Carril Central Transandino. Informe del Ingeniero en jefe.* Lima, 1869.

Mathew

1977 Mathew, William M.: A Primitive Export Sector: Guano Production in Mid-Nineteenth-Century Peru. In: *Journal of Latin-American Studies*, 9. (1977) 1. sz. 35–57.

Meagher

2008 Meagher, Arnold J.: *The Coolie Trade: The Traffic in Chinese Laborers to Latin America, 1847–1874.* Bloomington, 2008.

Militär-Schematismus

1852 *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums.* Wien, 1852.

Mörner

1985 Mörner, Magnus: *Adventurers and Proletarians: The Story of Migrants in Latin-America.* Pittsburgh, 1985.

Peck

1854a Peck, George: *Melbourne and the Chincha Islands; with Sketches of Lima, and a Voyage Round the World.* New York, 1854.

1854b Peck, George: From the Chincha Islands. Interesting and Important Letter. In: *The New York Times*, 1854. január 7.

Pelyach

2005 Pelyach István: *Kossuth Lajos. Életrajz és válogatás.* Bp., 2005.

Piérولا

1928 Piérولا, Nicolás de: Informe sobre el carguío de guano en las Islas de Chincha y sobre el cumplimiento del contrato celebrado con don Domingo Elías. In: *Boletín de la Compañía Administradora del Guano*, 4. (1928) 4. sz. 155–177.

Schlesinger

1852 Personal Narrative of Louis Schlesinger, of Adventures in Cuba and Ceuta. In: *The United States Democratic Review*, 31. (1852) 171. sz. 210–225., 172. sz. 352–369., 173. sz. 553–592.

Szente-Varga

2010 Szente-Varga, Mónika: Las Antillas desde el punto de vista de un revolucionario. La misión del conde Sámuel Wass. In: *El Caribe hispano de los siglos XIX y XX*. Ed.: Opatrný, Josef. Praha, 2010. 169–175. (Ibero-Americana Pragensia. Supplementum, 25.)

2016 Szente-Varga, Mónika: Interpretaciones sobre el papel de Louis Schlesinger en los eventos centroamericanos de la segunda mitad del siglo XIX. In: *Entre espacios. La historia latinoamericana en el contexto global. Actas del XVII Congreso Internacional de la Asociación de Historiadores Latinoamericanistas Europeos (AHILA), Freie Universität Berlin, 9–13 de septiembre de 2014*. Ed.: Rinke, Stefan. Berlin, 2016. 131–143.

The Horrors

1854 The Horrors of the Guano Trade. 1–2. In: *New Orleans Picayune*, 1854. április 22., április 23.

Torbágyi

2004 Torbágyi Péter: *Magyarok Latin-Amerikában*. Bp., 2004.

Van Aken

1989 Van Aken, Mark. J.: *King of the Night: Juan José Flores and Ecuador, 1824–1864*. Berkeley, 1989.

Várdy

2000 Várdy Béla: *Magyarok az Újvilágban. Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története*. Bp., 2000.

Várdy–Várdy Huszár

2010 Várdy, Steven Béla–Várdy Huszár, Ágnes: *Hungarian Americans in the Current of History*. Boulder–New York, 2010. (East European Monographs, 766.)

Vida

2008 Vida, István Kornél: *The True Cause of Freedom: The Kossuth Emigration and the Hungarians' Participation in the American Civil War*. [PhD-értekezés.] Debrecen, 2008.

KATALIN JANCSÓ

A HUNGARIAN SOLDIER IN PERU

CHARLES KOSSUTH AND HIS DESCENDANTS

In 1854, a North American journalist, George Peck published a book based on travels undertaken in Australia and Peru in 1853. In his book, he dedicated a whole chapter to Charles Kossuth, a Hungarian captain, who possibly emigrated from Hungary to the United States after the defeat of the Revolution of 1848. In Peck's book there is some information about his adventures in the Americas, and also about his career in Peru. He worked as the principal overseer on one of the Chincha Islands, the main source of guano deposits in Peru in the nineteenth century and he was known for his cruel treatment of Chinese coolies. The study tries to raise doubts and problems concerning his identity and name and also to present some details of his life based on the available documents.

CSIKÓS ZSUZSANNA*

Egy vándor hispán utakon

VISSZHANG

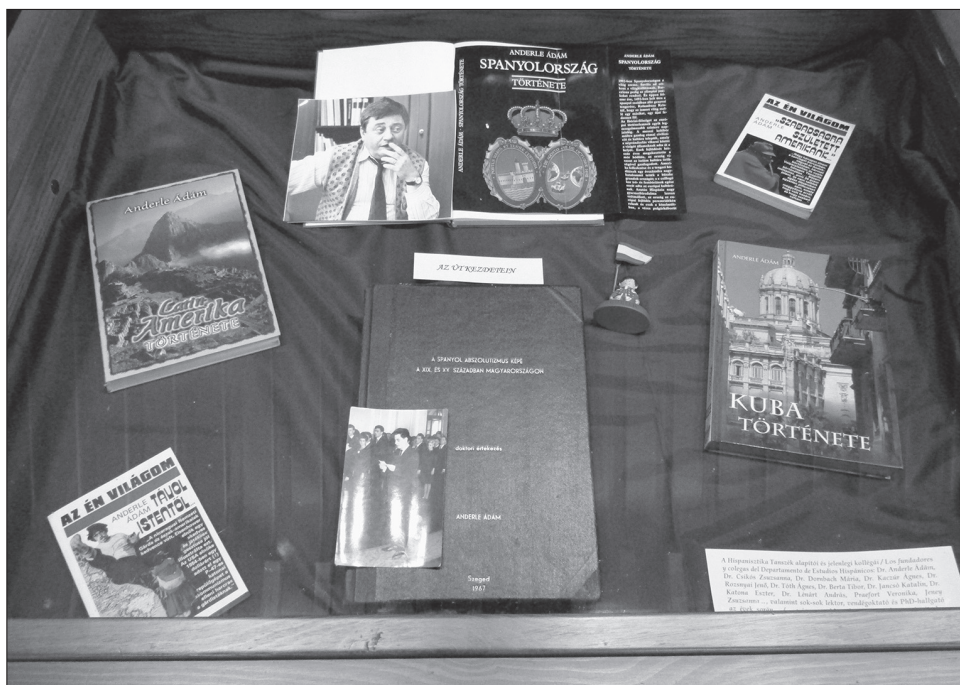
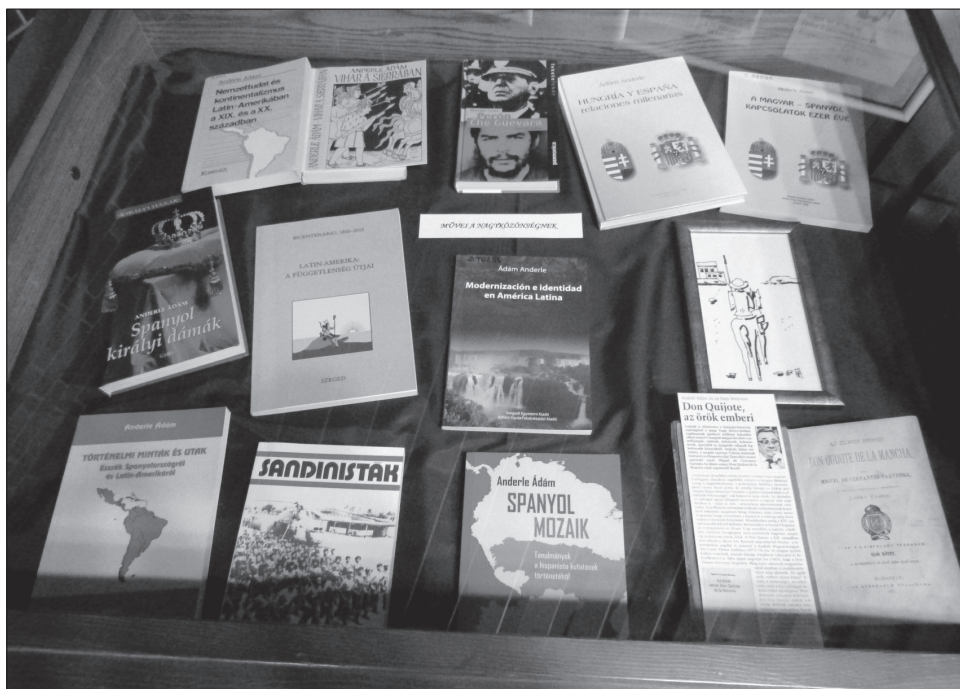
Emlékkiállítás Anderle Ádám tiszteletére

2017. november 16-án került sor a nemzetközi hírű, kiváló hispanista történészprofesszor, az egy évvel korábban, 73 évesen elhunyt Anderle Ádám tudományos életútját bemutató kiállítás megnyitójára a szegedi Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtárban. A kiállítás szervezői, a Szegedi Tudományegyetem Hispanisztika Tanszékének munkatársai a Bölcsészettudományi Karon 2015 óta működő Amerikai Tanulmányok Kutatóközpontja szervezésében *Határokon átnyúló Amerikák* címmel rendezett nemzetközi tudományos konferencia idejére időzítették az eseményt, mivel Anderle Ádám maga is a központ alapítói közé tartozott.

Anderle Ádám Wittman Tibor professzornak, a magyarországi hispanista történeti kutatások megalapítójának a tanítványa, majd kollégája volt az akkor még József Attila nevét viselő Szegedi Tudományegyetem Középkori Egyetemes Történeti és Latin-Amerika Története Tanszékén. Wittman Tibor 1972-ben bekövetkezett halála után, még a harmincadik életévét sem betöltve, Anderle Ádámnak egyedül kellett továbbvinnie a wittmani örökséget. Rátermettségét mi sem bizonyította jobban, mint hogy sikerült elindítania a történelem szakon belül a Latin-Amerika története speciális képzést, az MTA Szegedi Akadémiai Bizottsága pedig lehetővé tette egy Latin-Amerika története munkabizottság létrehozását. Így mind az oktatás, mind a tudomány területén sikerült biztos háttérrel kiépíteni a hispanista kutatásoknak Szegeden.

Az 1977-ben spanyol nyelven megírt kandidátusi értekezésével, amely a két világháború közötti perui politikai mozgalmakat mutatta be, első európai történészként sikerült elnyernie egy rangos latin-amerikai tudományos díjat (*Premio Extraordinario José Carlos Mariátegui*). 1988-ban sikerrel védte meg a latin-amerikai nemzettudat és kontinentalizmus eszméjét vizsgáló nagydoktori értekezését. Közben 1982-ben megalapította a tanszékhez kapcsolódó, de immár önállóan tevékenykedő Latin-Amerika Története Kutatócsoportot, és évről évre szélesítette annak nemzetközi hírnevét. Anderle Ádám 1980-ban tagja lett a legjelentősebb európai latin-amerikanista tudományos történeti társaságnak, az *Asociación de Historiadores Latinoamericanistas Europeos*nak, amelyben egyre komolyabb

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem BTK Hispanisztika Tanszékének egyetemi docense (6722 Szeged, Petőfi sgt. 30–34., csikoszs@hist.u-szeged.hu).

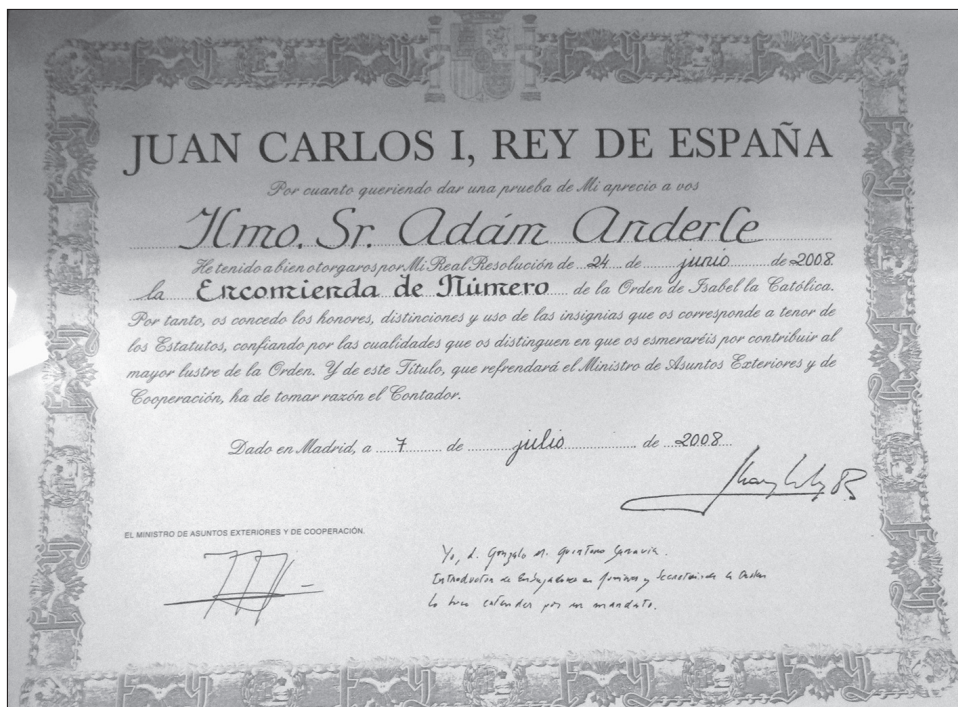

1-2. kép. Az Anderle Ádám könyveit bemutató vitrinek

szerepet vállalt, majd 1987–1990 között a szervezet elnöki tisztét töltötte be. Tevékenysége elismeréseként még a rendszerváltás előtt, 1987-ben, elsőként a kelet-közép-európai régióban, őt és kutatócsoportját bízták meg a szervezet VIII. kongresszusának a megrendezésével. 1993-ban Anderle Ádám a kutatócsoport bázisán megalakította a Hispanisztika Tanszéket, amely az országban egyedülálló módon nem hagyományos filológiai, hanem egyedi profilú, társadalomtudományi alapokat is nyújtó modern bölcsész- és tanárképzést kínált. Ezután a Történettudományi Doktori Iskolában vezetésével elindult „A hispán világ története” alprogram, amelynek keretei között 2013-ig 25 doktori értekezés született. Anderle Ádám magyar és idegen nyelven publikált könyveinek száma huszonhét. Több mint 160 tanulmánya jelent meg rangos hazai és külföldi tudományos szakfolyóiratokban. Utolsó kötetét, *Spanyol mozaik* címmel, 2016 nyarán írta és szerkesztette, már betegen, de teljes erőbedobással. A kötet halála után jelent meg.

Anderle Ádám tudományos pályájában kiemelt szerepet kaptak a magyar–hispán kapcsolatok történetével foglalkozó kutatások. Már az egyetemi doktoriját is ebből a témából írta 1967-ben *A spanyol abszolutizmus képe Magyarországon a XIX. és a XX. században* címmel. A magyar–spanyol kapcsolatok kutatása során behatóan foglalkozott többek között a 19. század közepén Bécsből küldött spanyol követi jelentésekkel, a II. Fülöp alakjához kapcsolódó fekete legenda kérdésével a 19–20. századi Magyarországon. A 20. század vonatkozásában külön figyelmet szentelt a Spanyolországban élő magyaroknak, többükkel személyes kapcsolatot ápolt. Anderle Ádám karolta fel és népszerűsítette Brachfeld Olivér történelmi-irodalmi, kultúrtörténeti hagyatékát és könyvet publikált Árpád-házi Jolántáról, aki Aragónia magyar királynéja volt a 13. században. Ehhez a témához kapcsolódva, azt kibővítve, saját kutatásait is közzétette a *Kalandozók és zarándokok. Magyar témák a középkori spanyol történelemben* címmel. Szintén személyes kapcsolatban állt a szociofotóival nemzetközi hírnévre szert tevő Müller Miklós fényképésszel, akiről José Girón oviedói kollégájával és barátjával közösen könyvet is megjelentetett, illetve Müller önéletírását magyarul is kiadta *Megszelídített fény* címmel. Nem utolsósorban pedig írt a még ma is élő, 91. életévében járó Elisabeth Szél (Széll Erzsébet) írónőről, akinek első férje Wallenberg sofőrje volt. Az utóbbi időszakban pedig Gerő Ernő spanyolországi tevékenységével, a Rajk-per spanyolországi előzményeivel, illetve az 1956-os forradalom és a spanyol beavatkozás kérdésével is foglalkozott. A témában folytatott kutatásainak összegzését jelentette *A magyar–spanyol kapcsolatok ezer éve* című könyve, amely magyar és spanyol nyelven is megjelent (2006, 2007) a diplomáciai kapcsolatok újrafelvételének 30 éves évfordulója alkalmából (1–2. kép).

A magyar–latin-amerikai kapcsolatok történetének első vizsgálódási pontját a latin-amerikai magyar emigráció kérdése jelentette, amely a kutatócsoport kiemelt kutatási témája volt még a TS-4 Magyarságkutatás program keretében 1989–1991 között. Anderle Ádám több tanulmányában foglalkozott a 19. század második felében Latin-Amerikába érkező magyar katonai emigrációval (Czetz János, Prágay János), a 19. századi magyar Latin-Amerika-képpel, főként sajtóanyagra támaszkodva, a későbbiekben pedig Kánya Kálmán mexikói diplomáciai tevékenység-

3. kép. Katolikus Izabella Érdemrend

géről írt könyvet (A Monarchia utolsó követe. Kánya Kálmán Mexikóban 1914–1919). 1999 és 2002 között a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával és az ő vezetésével működő Hispanisztika Kutatócsoport is a magyar–hispán kapcsolatok történetére fókuszált. Több hazai és nemzetközi konferenciát szervezett, az ezeken elhangzott előadások írásos, szerkesztett változata könyv alakban is megjelent (Magyarország és a hispán világ, A magyar forradalom és a hispán világ). A téma vonatkozásában hét PhD-értekezés és több mint félszáz szakdolgozat született a Hispanisztika Tanszéken.

Számos külföldi kutató- és egyéb szakmai útja során Anderle Ádám nemcsak történészekkel, tudósokkal, egyetemi oktatókkal, úgymond, szakmabeliekkel ismerkedett meg, hanem egyszerű hétköznapi emberekkel is. Ezekről a találkozásokról feljegyzéseket készített, riportokat írt. A hispán világ országaiban zajló éppen aktuális és fontos eseményekről számtalan cikke jelent meg a Népszabadságban és a Délmagyarországban, amelyeket később külön kötetben is közreadott (Spanyolország messzire van?).

Munkásságának fontos részét képezte a tehetséggondozás; az Országos Tudományos Diákköri Tanács Humán Tagozatának egyik irányítója, 1996 és 2002 között elnöke, majd tiszteletbeli elnöke, 2002-től tagja volt az Országos Tudományos Diákköri Tanács (OTDT) ügyvezető elnökségének is. Aktívan közreműködött

a diákköri mozgalom fél évszázados történetét felelevenítő kötet megírásában is (*A magyar tudományos diákköri konferenciák fél évszázada 1951–2001*).

A spanyol nyelvterület több államában magas kitüntetésekkel ismerték el tevékenységét, így a Spanyol Királyságban 1997-ben elnyerte a Spanyol Polgári Érdemrend tiszti keresztjét, 2008-ban pedig a Katolikus Izabella Érdemrendet (3. kép). Hazai elismerései sorában Széchenyi professzori ösztöndíjat (1997–2000) és Mestertanári Aranyérmet (OTDT–MTA) kapott. 2008-ban munkásságát a Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztje, majd 2013-ban a Magyar Érdemrend tisztkeresztje kitüntetéssel ismerték el.

A kiállításon bemutatott oklevelek, meghívók, kutatói igazolványok önmagukért beszélnek, és bizonyítják, hogy Anderle Ádám professzor egy sokak által tisztelt, nagy tudású ember volt. A fényképek pedig életének sokszínű pillanatait örökítették meg: a fiatal kutatót, a komoly professzort, tanítványok és kollégák körében (4. kép). Iskolateremtő tudós, karizmatikus tanáregyéniség volt, aki elévülhetetlen érdemeket szerzett abban, hogy a Latin-Amerika és Spanyolország történetére vonatkozó tudományos kutatásoknak több évtizedes múlta visszatekintő, páratlanul élő hagyománya legyen a Szegedi Tudományegyetemen.

4. kép. Kutatóutakon, konferenciákon

ZSUZSANNA CSIKÓS

A WANDERER ON HISPANIC PATHS

AN EXHIBITION DEDICATED TO THE MEMORY OF ÁDÁM ANDERLE

On November 16–19, 2017 a three-day international conference entitled “Transnational Americas: Home(s), Borders and Transgressions” was organized in Szeged by the Inter-American Research Center of the Faculty of Arts of the University of Szeged. Within the framework of the conference there was a book presentation and an exhibition in the Somogyi Library dedicated to the memory of Prof. Ádám Anderle, founder and first head of the Department of Hispanic Studies in Szeged, who passed away on November 19, 2016. The exhibition paid tribute to the internationally recognized historian and scholar whose main focus of research was the history of Spain and Spanish-Hungarian relations as well as the history of Latin America, Hungarian immigration to Latin America, and the development of national and continental identity in Latin America. He founded a “school” in Szeged, and inspired generations of students to think in comparative perspectives about Hungarian and world history. The books, photos, newspaper articles, awards, and many different objects on display presented the wide range of Ádám Anderle’s academic interest and some of the most important milestones and most memorable moments of his professional career.

In memoriam Anderle Ádám (1943–2016)

MEGEMLÉKEZÉS

Egy egyetemes történeti folyóirat szerkesztősége 2016 őszén egy új sorozat megindítását határozta el: életútinterjúk közlését. Olyan szakmai beszélgetéseket, amelyek az Európában folyó egyetemes történeti kutatások és oktatás kiemelkedő, nemzetközileg is jelentős alakjait mutatják be. Elsőként Anderle Ádámot, a Szegedi Tudományegyetem professzorát, a Latin-Amerika-tanulmányok legtekintélyesebb magyarországi képviselőjét, külföldön is elismert alakját kerestem fel kérdéseimmel a folyóirat nevében, azonban megválaszolásukra, az interjú formába öntésére már nem volt mód. Életút-beszélgetés helyett immáron csak megemlékezés készülhet, felidézve a 2016 novemberében elhunyt professzor pályáját.

Ez a pálya három, párhuzamosan művelt, egyenrangúan fontos területre összpontosult. Egyik pillére a szegedi egyetemen végzett iskolateremtő oktatói munka volt, ezen belül is különösen a tehetséggondozás és az újabb kutatói generációk nevelése. A mester-tanítványi kapcsolatot, amely Anderle professzorhoz fűzött, magam is ennek köszönhetem. Néhány évvel azután ismerkedtünk meg, hogy 1988-ban akadémiai doktori címet szerzett *Nemzettudat és kontinentalizmus Latin-Amerikában a XIX. és a XX. században* című disszertációjával, amely addigra könyv alakban is megjelent.¹ Ez a kötet nemcsak rám, a még fiatal, Latin-Amerika problémáival éppen ismerkedő történészre volt nagy hatással, hanem, mivel mondanivalója érvényes maradt, azóta is kiindulópontul szolgál a magyarországi latin-amerikanisták újabb nemzedékei számára. 1991-ben lettem az első – akkor úgy neveztük – aspiráns, vagyis doktorjelölt Anderle Ádám mellett, aki aztán később húsnál is több kollégát kísért és segített a doktori fokozat megszerzéséig. Talán a legjobb pillanatban találkoztunk, a negyvenes évei végén járó, már jelentős kutatói és tanári gyakorlattal rendelkező témavezetőm hamar meghatározó szakmai iránytűvé vált számomra, akivel haláláig gyakran beszélgettünk, vitatkoztunk. Csodáltam az egész térséget átfogó ismereteit, fogékonyságát, komplex látásmódját, sziporkázó ötleteit, aktivitását és mindig inspiráló tanári személyiségét.

Anderle Ádám nemcsak a doktoranduszokkal, hanem a fiatalabbakkal, az egyetemistákkal is jó érzékkel, nagy türelemmel dolgozott. Az 1990–2010-es években irányító szerepet vállalt a magyar felsőoktatás jellegzetes tehetséggondozó fő-

1 Anderle Ádám: *Nemzettudat és kontinentalizmus Latin-Amerikában a XIX. és a XX. században*. Bp., 1989.

rumának, a tudományos diákköri mozgalomnak a szervezésében. Az Országos Tudományos Diákköri Tanács (OTDT) humán (bölcész) tagozatának az elnöke (1996–2003), majd az OTDT elnökségének tagja (2003–2015) volt. A szervezet fél évszázados történetét több általa szerkesztett kötetben dolgozta fel.²

Minden szakma voltaképpen generációk egymásra épülése nyomán fejlődik. A történetírásban sincs olyan új álláspont, amely ne lenne a korábbi kritikája, de nincs olyan új álláspont sem, amely a kritizált nélkül megszülethetett volna. Anderle Ádámról közismert, hogy Wittman Tibor tanítványának vallotta magát. Aktív részt vállalt egykori szegedi mestere emlékének ébren tartásában. Írásaiban azonban elismeréssel nyilatkozott még Márki Sándorról, Mérei Gyuláról, és nem kisebb érdeklődéssel követte a saját generációjához tartozó vagy a fiatalabb kutatók eredményeit is. Újra és újra átfogó képet adott, mérleget készített – magyar és idegen nyelven – a hazai iberisták, latin-amerikanisták kutatásairól,³ amelyeket igen pontosan ismert. Tudományszervezői tevékenységével, mely kezdettől kiváló nemzetközi kapcsolatrendszerére épült, összefogta és segítette magyar kollégáit. Időről időre összegyűjtötte egy-egy szimpózium erejéig tudományterülete különböző egyetemeken dolgozó képviselőit, akiknek jelentős része egykori tanítványa volt. Nem „szobatudós” volt, inkább menedzser típusú vezető. Fáradhatatlanul kereste az anyagi forrásokat, utazási és publikálási lehetőséget teremtve a fiataloknak, a doktori iskolának (1993-tól volt alapító vezetője a szegedi egyetemen működő Hispanisztika Tanszéknek és a modern kori történeti doktori programnak). Konferenciákat szervezett, köteteket adott ki tanítványi köre közreműködésével, így tekintélyes szerkesztői életművet is magáénak tudhatott. Ebből a műfajból kiemelkedőnek tartom tematikus köteteit.⁴

A magyarországi Latin-Amerika-kutatások bemutatása során Anderle professzor törekedett arra is, hogy saját tudományos eredményeinek helyét kijelölje a hazai és a nemzetközi mezőben. Historiográfiai áttekintései jól mutatják, milyen szerteágazó volt személyes történeti érdeklődési köre, amely lényegében az egész spanyol nyelvű világot átfogta, ráadásul rendkívül széles időkeretben (16–21.

2 *A magyar Tudományos Diákköri Konferenciák fél évszázada (1951–2001)*. Összeáll., szerk.: Anderle Ádám. Bp., 2001 (bővített kiadás 2011-ben); *A tehetségéről. Beszélgetések a Tudományos Diákkörről*. Szerk.: Anderle Ádám–Koósé Török Erzsébet. Bp., 2005.

3 Például: Anderle Ádám: *A magyar Latin-Amerika története-kutatások harminc éve*. Szeged, 1996; Uő: *Latin-Amerika történetének kutatása Magyarországon (1967–1997)*. In: *Századok*, 133. (1999) 1087–1106.; Uő: *América Latina en la historiografía húngara (1990–2000)*. In: *Jahrbuch für Geschichte Lateinamerikas*, 38. (2001) 365–376.; Uő: *Libros húngaros sobre la historia de América Latina*. In: *Anuario de Historia de la Iglesia*, 15. (2006) 269–274.; Uő–Harsányi, Iván: *El hispanismo histórico en Hungría*. In: *Spagna Contemporanea*, 28. (2005) 221–249.

4 *Iglesia, religión y sociedad en la historia latinoamericana 1492–1945*. I–III. Ed.: Anderle, Ádám. Szeged, 1989; *Estudios sobre transiciones democráticas en América Latina*. Ed.: Anderle, Ádám–Girón, José. Oviedo, 1997; *A zsidóság a hispán világban*. Szerk.: Anderle Ádám. Szeged, 2004; *A magyar forradalom és a hispán világ, 1956*. Szerk.: Anderle Ádám. Szeged, 2007; *A láthatatlan nép. Cigányok az Ibériai-félszigeten és Latin-Amerikában*. Szerk.: Anderle Ádám. Szeged, 2008; *Latin-Amerika. A függetlenség útjai. Bicentenario, 1810–2010*. Szerk.: Anderle Ádám. Szeged, 2011.

század). Kutatói és szerzői életművének⁵ fő pilléreivé a perui⁶ és a kubai⁷ történelemről szóló írásai, illetve az utóbbi évtizedekben főként a spanyol⁸ modern kor politika- és eszmetörténetéhez kötődő munkái váltak. Legutóbbi kötete, a *Spanyol mozaik* éppen a halála előtti napokban jelent meg.⁹ Az általa felvetett és kidolgozott problémakörök többnyire túllépnek az országtörténet keretein, és gyakran – kedvelt kifejezésével élve – a *hispan világ* egészéről kívánnak szólni, ily módon a ma egyre divatosabb *global history* irányába mutatnak. Számos résztanulmánya mellett átfogó művei tükrözik a hazai kutatásban unikális látásmódját, szintetizáló erejét, elemzőkészségét és problémafelvetéseinek eredetiségét.¹⁰ Azt a friss szellemi energiát, amellyel tudományága új, nemzetközileg is érvényes tendenciáit követte. Nem véletlen, hogy nagy tanulmányok megírására kérték fel külföldön is (például a modernizációról, illetve a populizmusról).¹¹

Anderle Ádám művei között ugyanakkor nemcsak olyanok vannak, amelyek a *hispan világ* problémáit hozták be, tárták fel a magyar tudomány számára, hanem olyanok is, melyek a magyar történelem vonatkozásait mutatták be külföldi fórumokon, főként kapcsolattörténeti kontextusba helyezve. Több fontos tanulmánya ebben a témakörben korábban feltáratlan forrásbázisra épül.¹² Talán a kapcsolattörténeti dimenzió, valamint az emigrációkutatás volt itthon a legnagyobb érdeklődést kiváltó téma azok közül, amelyekkel Anderle Ádám és az ő inspirációjára tanítványi köre foglalkozott.¹³ Fontos tematikus kötetek születtek kapcsolat- és diplomáciatörténeti kutatások alapján,¹⁴ valamint jelentős forráskiadványok jelentek

5 2008 előtti publikációinak teljes és válogatott jegyzéke is rendelkezésre áll: Anderle Ádám: *Publikációk jegyzéke 1967–2007. Lista de publicaciones*. Összeáll.: Rákosi Marianna. Szeged, 2008; valamint Anderle Ádám műveinek válogatott bibliográfiája. In: *Az identitás régi és új koordinátái. Tanulmányok Anderle Ádám 65. születésnapjára*. Szerk.: Berta Tibor et al. Szeged–Bp., 2008. 316–323. A 2008 utáni anyaggal frissített publikációs listát lásd az MTMT oldalán: Anderle Ádám közleményei <https://vm.mtmt.hu/search/slist.php?lang=0&AuthorID=10008162>.

6 Anderle Ádám: *Vihar a Sierrában. Indián függetlenségi küzdelmek a XVI–XVIII. században*. Bp., 1981; Uő: *Movimientos políticos en el Peru entre las dos guerras mundiales*. La Habana, 1985.

7 Anderle Ádám: Che Guevara. In: Horváth Gyula–Anderle Ádám: *Perón – Che Guevara*. Bp., 2000. 163–342. (Fekete-fehér.)

8 Anderle Ádám: *Megosztott Hispánia. Államfejlődés és nemzeti mozgalmak Spanyolországban*. Bp., 1985; Uő: *Spanyolország története*. Bp., 1999; Uő: *Spanyol királyi dámák*. Bp., 2002.

9 Anderle Ádám: *Spanyol mozaik. Tanulmányok a hispanista kutatások történetéből*. Pécs, 2016.

10 Anderle Ádám: *Latin-Amerika története*. Bp., 1998; Uő: *Modernización e identidad en América Latina*. Szeged, 2006.

11 Anderle, Ádám: El positivismo y la modernización de la identidad nacional en América Latina. In: *Anuario de Estudios Americanos*, 45. (1988) 419–484.; Uő: El populismo. In: *Historia de Iberoamerica*. Tomo 3. *Historia contemporánea*. Coord.: Lucena Salmoral, Manuel. Madrid, 559–609.

12 Anderle, Ádám: Luz y momento. In: *La luz domesticada. Vida y obra de Nicolás Müller*. Ed.: Giron, José. Oviedo, 1995. 119–152.

13 Anderle, Ádám: *Hungria y España. Relaciones milenarias*. Szeged, 2007; Uő: La intervención española en la revolución húngara según las fuentes húngaras. In: *Historia Actual Online*, 10. (2006) 115–123.; Uő: Fuentes húngaras de la emigración húngara en América Latina. In: *Emigración centroeuropea a América Latina*. Ed.: Opatrný, Josef. Praga, 2003. 49–55. (Ibero-americana Pragensia, 10.)

14 *A magyar–katalán kapcsolatok ezer éve. I–III*. Szerk.: Anderle Ádám. Szeged, 2001.

meg irányításával.¹⁵ A legutóbbi jelentős Anderle-tanulmány 2015-ben látott napvilágot a *Századokban*.¹⁶

Anderle professzor – súlyos betegsége ellenére – élete utolsó pillanatáig dolgozott. 2016 őszén konferenciát szervezett Szegedre a spanyol polgárháború évfordulója kapcsán, és nagyon várta új könyve megjelenését. Még sikerült kézbe vennie a kötetet, gondolatban pedig velünk volt az utolsó konferencián, értesült sikeréről. Hátrahagyott életműve teljes és olyan gazdag, hogy kutatók újabb nemzedékei számára tarthatja életben szellemét.

Szilágyi Ágnes Judit*

15 Anderle, Ádám-Kozári, Monika: *Un húngaro en el México revolucionario. Correspondencia de Kálmán Kánya, ministro del Imperio Austro-Húngaro en México en México durante la Revolución Mexicana y la Primera Guerra*. México, 1999; magyarul: Uők: *A Monarchia utolsó követe. Kánya Kálmán Mexikóban 1914–1919*. Szeged, 1990; *A magyar kérdés. Spanyol követi jelentések Bécsből 1848–1868*. Összeáll., szerk.: Anderle Ádám. Szeged, 2002; *A Marosy-iratok. Magyar királyi követség Madridban 1948–1957*. Összeáll., szerk.: Anderle Ádám. Szeged, 2002.

16 Anderle Ádám: A Rajk-per spanyolországi előzményei. In: *Századok*, 149. (2015) 6. sz. 1327–1361.

* Habilitált egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék (1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8., szilagyi.agnes@btk.elte.hu).

Egy vándor hispán utakon¹

Anderle Ádám történészprofesszor, a Szegedi Tudományegyetem Hispanisztika Tanszékének alapítója és tanszékvezetője (1993–2008) alig több mint egy esztendővel ezelőtt, 2016 novemberében hunyt el. Ez a szomorú évforduló éppen egybeesett a Szegedi Tudományegyetem Amerika-közi Tanulmányok Központjának első nagyszabású nemzetközi konferenciájával, amelynek megnyitója 2017. november 16-án volt a Szegedi Akadémiai Bizottság székházában. A háromnapos, 120 fő részvételével rendezett konferencia keretei között került sor a Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtárban az Anderle professzor úr tudományos munkássága előtt tisztelgő, *Un viajero por caminos hispanos (Egy vándor hispán utakon)* című kötet bemutatójára és a hasonló című emlékkiállítás megnyitójára.

A kötet címe – amellet, hogy Antonio Machado spanyol költő egyik versére utal – kifejezi Anderle Ádám tudományos munkásságát is, mivel történészként egyaránt kutatta a spanyol és a latin-amerikai történelem több korszakát és témáját. Ugyanakkor ő maga is rengeteget utazott és kutatott Spanyolországban és Hispán-Amerikában egyaránt.

A kötet gondolata 2017 februárjában, a professzor emléke előtt tisztelgő konferencián fogalmazódott meg a Szegedi Tudományegyetem Hispanisztika Tanszékének oktatóiban. Az egynapos konferencián barátok, kollégák, egykori tanítványok emlékeztek meg a nemrégien elhunyt hispanista történésről, valamint ekkor mutatták be Anderle Ádám utolsóként megjelent, *Spanyol mozaik* című könyvét is. A most ismertetendő kötetnek a magvát a februári konferencián elhangzott előadások alkotják spanyol, illetve francia fordításban. Ezek mellett pedig hazai és külföldi egyetemeken oktató kutatók – akik az emlékkonferencián személyesen nem tudtak jelen lenni – írásait gyűjtötték egybe a kötet szerkesztői.

A tanulmányok két nagyobb csoportot alkotnak. Az egyikbe tartozó írások a szerzők Anderle Ádámhoz fűződő személyes és szakmai kapcsolatairól számolnak be. Ezekben nemcsak a nemzetközi hírű történész, a tudományszervező és iskolateremtő professzor alakja, de a tanár úr emberi oldala is kirajzolódik. A másik csoportba tartozó dolgozatok pedig történelmi témájukkal kapcsolódnak és tisztelegnek Anderle Ádám nagy ívű tudományos munkássága előtt.

A kötet bevezetőjében Csikós Zsuzsannának, a Szegedi Tudományegyetem Hispanisztika Tanszék vezetőjének *Tudomány és szenvedély – Anderle Ádám iskolateremtő munkássága* című írása olvasható,² amely a februári emlékkonferencián megnyitó előadásként hangzott el. A szerző beszámol Anderle Ádámval való kapcsolatáról, feleleveníti a több mint

¹ *Un viajero por caminos hispanos. Libro homenaje al profesor Ádám Anderle.* Editoras: Csikós Zsuzsanna-Katona Eszter. Szeged, JatePress Kiadó, 2017. 200 p.

² A tanulmányok spanyol, illetve francia nyelvű címeit fordításban közöljük.

három évtizedes múlta visszatekintő közös munka legfontosabb pillanatait, és átfogó képet ad a tanszékalapító hispanista történész kutatásairól, tudományszervező és tehetséggondozó tevékenységéről, valamint a pályája során kapott elismerésekről és kitüntetésekről.

A kötet első tematikus egységébe négy külföldi kolléga írása került. Az Oviedói Egyetem történészprofesszora, José Girón Garrote *Anderle Ádám és az Oviedói Egyetem – 25 év barátság és tudományos együttműködés* címmel összefoglalja a negyed évszázados baráti és szakmai együttműködés főbb állomásait: ír a két egyetem közötti, máig működő Erasmus-kapcsolatról, a közös könyvekről – közöttük a neves fotográfus, Müller Miklóst bemutató, spanyolul és magyarul is megjelent kötetről – és a közös szervezésű konferenciákról. A három következő szerző az Huelvai Egyetem történésze. María Dolores Ferrero Blanco *Barátom, Ádám* című visszaemlékezésében feleleveníti első találkozását a magyar történezzsel, majd a közös témák – 1956 és Spanyolország, valamint a nicaraguai Somoza-diktatúra – kutatása során kialakult szakmai kapcsolódási pontokra emlékezik. Manuel José de Lara Ródenas tanulmánya *A közös hűstettünk* címmel beszámol az Huelvai Egyetemen megalapított Magyar Tanulmányok Központ történetéről, amelynek gondolata 2008-ban fogalmazódott meg Anderle Ádámban és María Dolores Ferrero Blancóban, és amely gondolatból 2010-re lett valóság a központ tényleges létrejöttével. A negyedik huelvai történész, Encarnación Lemus López cikke – az 1910-es évek végén a Residencia de Señoritas fiatal hölgyei- nek az életét mutatja be a levelezések tükrében – történelmi témaválasztásával fejezi ki tisztelgését Anderle Ádám munkássága előtt.

A tanulmánykötet következő részében a Pécsi Tudományegyetem három történésze- nek a munkáit olvashatjuk. Fischer Ferenc *Anderle Ádámra emlékezve a Spanyol mozaik című könyv megjelenése kapcsán* című írásában felidézi a személyes kapcsolatukat, valamint a professzor utolsó könyvét, a 2016 novemberében megjelent *Spanyol mozaikot* is megemlíti. A visszaemlékezést a két történész barátságát, a jó hangulatú közös utazásokat és konferenciákat dokumentáló fotók egészítik ki. Szilágyi István tanulmánya Ernesto Che Guevara és Antonio Negri politikai munkásságát foglalja össze, míg Antonio Domingo Lilón III. Napóleon és a latin-amerikai népi demokrácia témáját választotta írása tárgyául.

Szilágyi Ágnes Juditnak, az ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszéke oktatójának – Anderle Ádám első doktoranduszának – tanulmánya a dél-amerikai magyar emigráns színészek életútjáról rajzol képet, s ezzel a témával szorosan kapcsolódik Anderle Ádám egyik fontos kutatási területéhez, mégpedig a latin-amerikai magyar emigráció történetéhez.

Az emlékkötet további szerzői mindannyian a Szegedi Tudományegyetem oktatói. A francia nyelvű blokkban kaptak helyet a Történeti Intézet munkatársainak az írásai. J. Nagy László *Találkozás a harmadik világgal*, Kövér Lajos pedig az *Üzenet egy képzeletbeli katedráról* című írásával emlékezik a nagyra becsült kollégáról és barátról. Ferwagner Péter Ákos *A víz geopolitikája Spanyolországban* címmel a spanyol nemzeti hidrológiai tervet mutatja be.

A következő hét tanulmány a Hispanisztika Tanszék oktatóinak tollából született. Dornbach Mária – aki Anderle Ádám mellett a tanszék 1993-as megalapításában is részt vett – *Istenek és diktátorok* címmel Fidel Castro 2016 novemberében bekövetkezett haláláról, a latin-amerikai diktátorokról és diktátorregényekről ír. Csikós Zsuzsanna a kötetet bevezető tanulmánya mellett egy műfordítástörténeti összefoglalót is írt. Ebben a spanyol próza-irodalom hetvenéves magyarországi jelenlétéről ad áttekintést. Berta Tibor – aki Anderle Ádám nyugdíjba vonulásakor, 2008-ban vette át és 2014-ig vitte a Hispanisztika Tanszék vezetését – a szegedi katalán tanulmányok történetét foglalja össze, amelynek előmozdításában a professzor úrnak is fontos szerepe volt.

Anderle Ádám egykori tanítványainak – ma már szintén a Hispanisztika Tanszék oktatóinak – az írásai zárják az emlékkötetet. Jancsó Katalin *Perui utakon. Anderle Ádám és Peru* címmel beszámol arról, hogy a történészprofesszor perui kutatásai hogyan ösztönözték a saját kutatásait is. Lénárt András a film és a történelem kapcsolatát vizsgálja *A dicső múlt, ahogy a francóista mozi látja* című tanulmányában. Zalai Anita cikke szintén a 20. századi spanyol történelem egyik sorsfordító pillanatával foglalkozik, mégpedig a második spanyol köztársaság kikiáltásával és annak magyarországi visszhangjával.

A két utolsó, személyesebb hangvételű tanulmányt szintén egykori tanítványok írták. Katona Eszter *Zamárdi levelek* címmel beszámol arról az útról, amit a történelemtől (a spanyol–olasz diplomáciai kapcsolatok kutatásától) az irodalomig (a polgárháború irodalmi vetületéig és az emlékezet színházáig) tett meg, és amely során mindig is számíthatott Anderle tanár úr támogatására. A kötetet Kökény Andreának, a Történeti Intézet oktatójának az írása zárja, amely a februári konferencián – magyar nyelven – zárószóként hangzott el. Az írás, melynek címe *Vándor, nincs út*, Antonio Machado egyik verssorát idézi, éppúgy, mint a kötet címe. Az idézet folytatása pedig így hangzik magyarul: *az út maga a vándorlás*. A spanyol költő a líra nyelvén fogalmazta meg azt a gondolatot, amit Anderle Ádám is magának vallott úttörőnek számító spanyol és latin-amerikai témájú kutatásai során: utakat úgy lehet építeni, ha mi magunk tapossuk ki azokat, ha elindulunk és végigmegyünk rajtuk.

A tanulmánykötetet egy harmincoldalas lista zárja, amely Anderle Ádám 1967 és 2016 között megjelent írásainak a bibliográfiai adatait adja közre. A több mint 400 tételes gyűjtemény idegen nyelvű kiadványban eddig még nem jelent meg így egybegyűjtve. Mostantól már külföldi kutatók számára is elérhetővé válik az Anderle Ádám rendkívül széles tudományos munkásságát bemutató bibliográfia.

Anderle professzor kiváló történész, fáradhatatlan oktató és kivételes mentor volt, aki a jelen kötet összes szerzőjének életpályáját valamilyen módon meghatározta. Személyiségére jellemző volt a példátlan munkabírási, az állandó segítőkészség, valamint az a könyvedség, amellyel bármilyen kérdést képes volt megvitatni, és határozott véleményével és tanáccsal tudott bármikor szolgálni kollégáknak és tanítványoknak egyaránt.

Az *Egy vándor hispán utakon* emlékkötet szerzői méltó módon fejezik ki tiszteletüket egy olyan ember előtt, aki – idézve Manuel José de Larra Ródenasnak a könyvbemutatón elhangzott szavait – „megtanított minket járni az ő hispán útjain”. Feladatunk, hogy a hatalmas szellemi örökséget ránk hagyó történészprofesszor által kitaposott utakon haladjunk tovább, mert mint Antonio Machado írja: *„Minden múlik és minden marad, de a mi dolgunk, hogy menjünk. Menjünk, haladjunk utakat vágva, utakat át a tengeren.”*

Katona Eszter*

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem BTK Hispanisztika Tanszék egyetemi adjunktusa (6722 Szeged, Petőfi S. sgt. 30–34.).

Forradalom az Antillákon¹

Földrengés, hurrikán és vudu: általában ez a három dolog jut eszébe annak, aki meghallja Haiti nevét. A napjaink aktuálpolitikai eseményeit rendszeresen követő személy is azt mondja a Karib-térségben fekvő szigetországról, hogy a világ egyik legszegényebb államáról van szó, ahol a mindennapi élet része a humanitárius válság, a bűnözés és a korrupció, illetve a politikai instabilitás. Sőt, Haiti nevének említésére még az Amerika-szakértők és a történészek is először olyan negatív dolgokra asszociálnak, mint a katonai diktatúrák, a puccsok, az amerikai megszállás vagy a „Papa Doc”-nak nevezett François Duvalier, aki a 20. század egyik legvéresebb, leginkább elnyomó és legbizarrabb, vagyis „feketemágiával működő” rezsimjét hozta létre. Ezért sok laikus számára úgy tűnhet, nem érdemes részletes kutatást végezni Haitivel kapcsolatban, elegendő az egykori francia gyarmat történelmének furcsa és kirívó időszakaira koncentrálni, mivel csak ezek emelik ki az országot a „bukott államok” – ma sajnos egyre inkább bővülő – csoportjából.

Ez azonban igencsak félrevezető és téves hozzáállás. A gyakran közhelybe illő megállapítások ugyanis nem adnak magyarázatot arra, hogy mi miatt lett a Hispaniola sziget nyugati felében fekvő, rendkívül gazdagnak számító egykori „Antillák gyöngyéből” mára „Amerika fekete báránya”. Hasonlóképpen látja a karibi országgal kapcsolatos attitűdöket J. Nagy László, a Szegedi Tudományegyetem történészprofesszora is, aki szintén azt konstataálta monográfiájában, hogy „Haiti nevét hallván a 2010-es, több mint százezer halálos áldozatot követelő földrengés jut az eszünkbe”. Ha a sorok között olvasunk, láthatjuk, hogy maga a szerző is elismeri, hogy a könyv megírásáig szintén hasonlóan vélekedett a szigetországról. Ebben semmi meglepő nincs: J. Nagy László elsősorban az észak-afrikai, Maghrebnek nevezett térség – különösen Algéria – történetéről végzett kutatásokat. A történészprofesszor tágabb kutatási területét pedig évtizedek óta az arab és a mediterrán térség, Franciaország 19–20. századi történelme, illetve az arab–magyar kapcsolatok képezték. Ezen témákkal kapcsolatos publikációinak száma már több százra tehető, miközben J. Nagy László rendszeresen ad elő hazai és nemzetközi (Franciaország, Egyiptom és Tunézia) konferenciákon is. Joggal merül fel a kérdés, hogy a Mediterráneum és a 20. század történelmének kutatásában kiemelkedő eredményeket elérő történész miért szánta el magát egy olyan monográfia megírására, amely mind időben, mind térben „kilóg a sorból”. Ugyanakkor ennek megvan a nyilvánvaló oka, és erről a felfedezéséről maga a szerző is meglepetten számol be a könyv oldalain. Csakhogy mielőtt a recenzió írója ezen a téren „lelőné a poént”, inkább a könyv felépítésére, megszületésének körülményeire és rövid tartalmi ismertetésére térne ki.

1 J. Nagy László: *Forradalom az Antillákon. Haiti 1789–1804*. Szeged, Universitas Szeged Kiadó, 2012. 144 p.

Először is fontos megjegyezni, hogy Haiti történelméről szóló önálló műnek egyszerűen nincs nyoma a hazai szakirodalomban. A Nagy-Antillák szigetcsoporthoz tartozó ország történelmére lényegében egy-két tanulmányban vagy Latin-Amerika történetéről szóló átfogó művekben tértek ki, akkor is csak pár oldal vagy fejezet erejéig. Ráadásul ezekben az esetekben is csupán egy-egy olyan korszakot vagy kérdést jártak körül – például a szocializmus időszakában előszeretettel vizsgált 1919 és 1934 közötti amerikai megszállást vagy a latin-amerikai függetlenségi mozgalmak felszabadító harcát –, amivel bizonyítani lehetett az „elnyomó nyugati imperializmus” létezését. Érdekes módon az angol nyelvű könyvek terén sem sokkal jobb a helyzet: bár vannak olyan jelentős művek, mint a legelőször 1938-ban kiadott és azóta már tucatnyi újabb kiadást megélt *The Black Jacobins*, Haiti 1789–1804 közötti történelméről szóló munka,² de a tudományos művek mennyisége lényegesen elmarad az útirajzokhoz vagy a vuduról szóló ezoterikus könyvekhez képest. Az angolszászal szemben a francia szakirodalomra már teljesen más a jellemző. Mivel Haiti egykoron francia gyarmat volt, és függetlenségi háborúját leginkább – de nem kizárólag – Franciaország ellen vívta, ezért franciául több történelmi munka áll rendelkezésre.

J. Nagy László kimagasló francia nyelvtudásának köszönhetően a monográfia irodalomjegyzékének több mint háromnegyedét francia nyelven írt tanulmányok és könyvek teszik ki. Sőt, ami igazán megnöveli a könyv minőségét, az a 18. század végi és 19. század eleji sajtóhírek és levéltári források felhasználása, amelyek már digitalizált formában és az interneten szabadon elérhetőek. Ugyanakkor a szerző megjegyzi, hogy még az adott korszakkal foglalkozó legtöbb mű is „militáns munka” vagy kizárólag az egyes haiti történelmi személyiségekről szóló írás. J. Nagy László arra is felhívta a figyelmet, hogy a franciául Saint-Domingue-nak nevezett Nyugat-Hispaniola történelmében vannak olyan fehér foltok, amelyekkel kapcsolatban egyetlen tudományos munka sem készült. Ilyen például a forradalmi időszak gazdaságtörténete. Továbbá az sem lényegtelen szempont, hogy az első monográfiák, többek közt a *The Black Jacobins*, szándékosan ideológiai keretekbe – legyen szó antiimperializmusról, radikális baloldarról vagy a francia nacionalizmusról – voltak beágyazva, és erősen érezhető rajtuk „a kor-szellem”, illetve a teljesen szubjektív hangvétel vagy látásmód. A francia nyelvű művekben különösen nagy hangsúlyt kap a rabszolgaság intézménye és a rabszolgák felszabadításának kérdése. Ez korántsem véletlen: a 18. században Haiti volt az Európába exportált cukor legfőbb származási helye, egyes időszakokban a franciák által fogyasztott cukor kétharmada Hispaniola szigetéről származott. Csakhogy az ilyen mértékű kereslet miatt a termeléshez rengeteg munkaerőre volt szükség, amit a francia monarchia közel 460 ezer elhurcolt rabszolgával oldott meg. A térség irányítása és a termelés felügyelete a körülbelül 40 ezer fő alkotta európai csoportok kezében összpontosult, amelyek néha megosztották a hatalmukat a *gens de couleur* (színes bőrű) kategóriába tartozókkal is (közel 30 ezer ember).

J. Nagy László hat fejezetre bontva vizsgálta meg Saint-Domingue történelmét, és monográfiája gerincét az 1789 és 1804 közötti időszak, vagyis a francia forradalom és a független Haiti kikiáltása közötti intervallum képezi. A szerző azonban nem kizárólag erre a korszakra koncentrált: az első fejezetben ismerteti az Antillák gyarmatosításáért folytatott versenyt, elsősorban Anglia, Franciaország és Spanyolország között, amihez csatlakoztak még a dánok és a hollandok is. A könyv elejének egyik alfejezete pedig igazi kuriózumnak számít a magyar szakirodalomban: a szerző Haiti példáján keresztül mutatott rá arra, hogy a francia gondolkodók, mint Montesquieu, miképp „ágyaztak meg a 19. századi európai fel-

2 James, Cyril L. R.: *The Black Jacobins: Toussaint L’ouverture and the San Domingo Revolution*. London–New York, 1938.

sőbbrendűség, erőteljes kolonizáció és rasszizmus kialakulásához”. (Bár a szerző név szerint nem említi, de sejteti, hogy a 20. században hatalomra kerülő, az alsóbbrendű emberi rasszok létezését hirdető szélsőséges rendszerek is átvették ezt a nézetet.)

A következő fejezetek a kutatott téma főbb időszakairól szólnak. Ezek a haiti forradalom kirobbanása, a rabszolgaság eltörlése, a függetlenségi háború, majd pedig Napóleon intervenciója. A szerző nem elégszik meg az események pusztá leírásával vagy a csaták elemzésével, hanem sok háttérinformációval és érdekes történettel egészíti ki a leírtakat. Például *A rabszolgafelkeléstől a rabszolgaság eltörléséig 1790–1794* címet viselő fejezetből kiderül, hogy a felkelést egy vudu szertartás előzte meg. Árnyalja azt a narratívát, miszerint a forradalmat kirobbantó feketék ugyanúgy egységesek lettek volna, mint az ott élő franciák. Az 1789-es nagy francia forradalom elérte a kis szigetet is, ahol igencsak ellentmondásosan vélekedtek az olyan „anyaországi” történekekről, mint a köztársaság kikiáltása vagy XVI. Lajos kivégzése, mivel ezek még inkább mélyítették a szakadékokat, és belharcok kialakulásához vezettek. A jakobinusok hatalomra kerülésével váratlan fordulat következett be: 1794. február 4-én eltörlték a rabszolgaságot Franciaországban és a gyarmatokon, de Sonthonax biztos – az „Antillák Robespierre-je” – már hónapokkal korábban proklamálta annak eltörlését, így lényegében Saint-Domingue-n a fő cél a szabadság kivívása maradt. Ez viszont nem volt könnyű feladat, mivel a helyieknek Párizson kívül még a britekkel és a spanyolokkal is meg kellett küzdeniük, akik kihasználva a zavaros állapotokat Franciaországban, elkezdtek elfoglalni a francia fennhatóság alá tartozó karibi szigeteket.

Ezek az intervenciók, majd pedig a polgárháborúk hozzájárultak a monográfia borítóján szereplő Toussaint Louverture felemelkedéséhez. Őt a mai napig a „fekete Napóleon-nak” tartják, akinek katonai tudása és politikai képessége tökéletesen megegyezett a kortársáival. Emiatt J. Nagy László úgy ítélte meg, hogy mindenképp érdemes egy külön fejezetet szentelni Louverture életének, akinek legnagyobb eredménye „a világtörténelem első – felszabadított vagy szabadságukat kivívó – rabszolgák által létrehozott független állama”. Miután sikeresen elűzték a brit és a spanyol csapatokat, illetve a rivális Sonthonax bíborost, Toussaint Louverture örökös kormányzóvá nevezte ki magát. Ám nem ez váltotta ki Párizs haragját: a francia elitnek nem tetszett, hogy Saint Domingue egyre inkább független államként kezdett el viselkedni, egyezményeket kötve Nagy-Britanniával vagy az akkoriban csak „pár éves” Egyesült Államokkal. Ezért a hatalomra kerülő Napóleon a „rendteremtés” feladatával bízta meg Leclerc tábornokot, aki húszezer fős expedíciós sereggel érkezett Hispaniola nyugati részére. Napóleon, bár 1802-ben visszaállította a rabszolgaságot, ellenezte az intervenció folytatását, és a katonai beavatkozásért leginkább az egyes csoportok (nacionalisták, ültetvényesek, kereskedők) „lobbítottak”. Noha kezdetben a franciák jelentős sikereket arattak, idővel egy általános felkeléssel találták szembe magukat. A szerző tárgyilagos hangnemben, nagyon sok személyes példán keresztül mutatja be mindkét oldal kegyetlenségeit, a megpróbáltatásokat és a tragédiákat. Saint Domingue 1804-ben kikiáltott függetlenségéig tizenöt év alatt több mint 80 ezer európai halhatott meg a szigeten, de a haiti áldozatok száma ennél jóval magasabbra tehető, amihez az olyan betegségek is hozzájárultak, mint a kolera vagy a sárgaláz. Nem véletlen, hogy a háború után Napóleon élete egyik legnagyobb örülségének nevezte a francia hadsereg Haitire való küldését.

J. Nagy László nem elégedett meg kizárólag az adott korszakkal, hanem *A független Haiti viszontagságai* című fejezetben a szigetszág későbbi, 19. századi történelméről is írt. Hangsúlyozta, hogy az egykori francia gyarmat szabadságharca sok tekintetben elrettenítő példaként szolgált a többi latin-amerikai függetlenségi mozgalom számára. „Isten mentsen, hogy ezek az országok [Mexikó, Chile stb.] olyanná váljanak, mint Saint-Domingue,

véráztatta, bűnökkel teli szintérré, azon ürügy alatt, hogy a szabadságot akarják megteremteni” – írta Francisco de Miranda az egyik barátjának.

Haiti a függetlenség kikiáltása után évtizedekig romokban hevert, és teljesen ki volt szolgáltatva a nemzetközi cukor- és kávépiacnak, egymást váltogatták a különböző diktátorok, miközben a szigetország folyamatosan harcolt a külföldi – a 19. század második felétől az egyre nagyobb amerikai – befolyás ellen. J. Nagy László szomorúan konstataálta, hogy 1804 után Haiti azért nem tudott szabadulni a múltjától, és azért van ma olyan szörnyű helyzetben, mert „az erőszak a politikai kultúra részévé vált”.

A recenzióban mindenképp szükséges még kitérni arra, hogy a monográfia végén egy jól áttekinthető és részletes kronológia várja az olvasókat, amely nemcsak a Haitin zajlott eseményeket mutatja be, hanem a legfontosabb franciaországi történeteket is. Emellett a mellékletben néhány korabeli festmény és kép is helyet kap, és az Antillákról készült térkép is segíti a tájékozódást. Igaz, ebben az esetben a Karib-szigetek „sűrűsége” és a sok szigetnév miatt előnyösebb lett volna egy egész oldalra kiterjedő térképet közreadni. Viszont a következő oldalon szereplő, Saint-Domingue-ról készült 18. századi, de magyarosított térkép már kárpótlást jelenthet az olyan földrajzosok számára, mint e recenzió szerzője.

Végül pedig – visszatérve a recenzió elejére – a *Forradalom az Antillákon* című műnek az igazi pikantiáját az adja, hogy J. Nagy László Mediterráneum-térségben végzett kutatásai, különösen a 20. századi Algériáról írt művei, nem hátráltatták, hanem pont ellenkezőleg: jelentősen elősegítették a könyv megszületését. A történészprofesszor már a bevezetőben megjegyezte, hogy Haiti esete a francia gyarmatbirodalomban korántsem volt egyedi, hanem sokkal inkább egy rendszerszintű hiba, ami más térségekben és korokban szintén megjelent. Algériát például hiába választotta el földrajzilag egy óceán Haititől, és tátong közel 150 évnyi időbeli szakadék a két országban zajló események között, kísértetiesen sok a hasonlóság. Mindkét esetben a francia elit egyáltalán nem akarta elengedni az általa uralt területeket, minden eszközzel fenn akarta tartani az ellenőrzést az ott lévő nyersanyag-kitermelés – Algériában az olaj és a földgáz, Haitin a cukor és a kávé – felett. A francia elit sem a karibi, sem az észak-afrikai ország esetében nem értette meg, miért is küzdenek azok a népek, és egy több évig tartó, rendkívül véres és értelmetlen háborút vállalt. Az a hasonlóság pedig még inkább szembeötlő, hogy a szabadságharc után mindkét országnak szinte ugyanolyan problémákkal kellett szembenéznie: gazdasági válságok, az újjáépítés nehézségei, politikai instabilitás, a hatalmi elit korrupszága és elnyomó jellege, katonai államcsínyek, polgárháborúk, valamint azzal, hogy Franciaország helyett más nagyhatalmak igyekeztek növelni a befolyásukat a függetlenné vált államokban (Haiti esetében az Egyesült Államok, Algéria viszonylatában a Szovjetunió).

Mindent összevetve: J. Nagy László a *Forradalom az Antillákon* című könyv megírásával nemcsak elkészítette az első magyar nyelvű szintézist a 18. század végi és 19. század eleji Haitiről, hanem a más térségekkel való összehasonlításával túl is lépte annak kereteit. A kutató a bevezetőjében azt írta, hogy az egész monográfia Wittman Tibor szegedi latin-amerikai történész előtti tisztelgés volt, mert neki jelentős szerepe volt abban, hogy J. Nagy László tudományos pályára lépett. A szerző szintén bízik abban, hogy az ő könyvét elolvasva mások ugyanúgy ihletet kapnak a téma iránt, mint ahogyan a pályájának kezdetén ő kapott a mentortól.

*Krajcsír Lukács**

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájának hallgatója (6722 Szeged, Egyetem u. 2.).

Kanada kora újkori és modern kori történetének vizsgálata nem tartozik a magyar történetírás által gazdagon kutatott területek közé. A történelemben jártas magyar olvasónak 1867 kapcsán szinte bizonyos, hogy nem az észak-amerikai kontinenshez kapcsolódó esemény jut rögtön eszébe, hanem a magyar és az európai történelemben mérőföldkönek számító ki-egyezés. Ugyanakkor Kanada történelmében is fordulópontot jelentett és jelent a mai napig is ez az évszám. Ugyanis ebben az évben július 1-jén lépett hatályba a brit parlament mindkét háza által korábban – március 29-én – elfogadott *British North America Act*, azaz a Brit Észak-Amerika-törvény, amely a föderatív Kanada „első” alkotmánya volt. Az alkotmány értelmében hivatalosan megszületett Új-Brunswick, Új-Skócia, Ontario és Québec tartomány egyesülésével Kanada Domínium, lényegében az alapja annak az országnak, amit ma Kanadának nevezünk.

A történészek mindig is szerették és szeretik az évfordulókat, mivel fontos történelmi események ilyenkor ismételtelen előtérbe kerülnek, és nagyobb figyelmet kapnak a közvélemény részéről. Kanada 2017 nyarán ünnepelte az államszövetség létrejöttének 150. évfordulóját, ami alkalmat adott a megemlékezésre nemcsak a tengerentúlon, hanem Magyarországon is (június 28-án például az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara a kanadai nagykövetséggel együttműködésben angol nyelvű nemzetközi szimpóziumot rendezett a kanadai államszövetség létrejöttének 150. évfordulója alkalmából). A most ismertetendő kötetnek köszönhetően először vehet kezébe hazánkban az olvasóközönség egy olyan magyar nyelvű összefoglalást, mely bemutatja az Amerikai Egyesült Államok északi szomszédjának minden tekintetben izgalmas, színes és fordulatokban gazdag történetét 1000 és 1867 között.

Molnár István János – „Kanada egyik régi barátja”, ahogyan Isabelle Poupard, Kanada Magyarországon akkreditált nagykövete a most megjelent kiadvány előszavában a szerzőt jellemzi – a kanadai alkotmányjog, valamint történelem elismert magyarországi szakértője. A kanadai jog-, államfejlődés és történelem mellett főbb vizsgálódási területei közé tartozik a nemzetközi szerződési jog, a kereskedelmi választott bírászkodás, illetve a vegyes jogrendszerek. Molnár István János számos Kanadával kapcsolatos tanulmányt és történelmi tárgyú cikket írt 1988 és 2017 között. Korábbi monográfiája a Québec alkotmányos státuszával kapcsolatban kialakult helyzetet mutatja be a kezdetektől a tartomány függetlenségéről tartott 1995. évi népszavazásig.²

1 Molnár István János: *Kanada története. A kezdetektől a konföderációig, 1000–1867*. Bp., Patrocinium, 2017. 544 p.

2 Molnár István János: *Kanada és a Québec-kérdés*. Bp., 1996.

Molnár olyan téma feldolgozására vállalkozott, amely a hazai kutatásban eddig egyértelműen fehér foltnak számított. Kanada történelmével kapcsolatban ugyanis a mai napig csupán egyetemi kiadványok egy-egy fejezete vagy alfejezete foglalkozott. A kötet irodalomjegyzéke 54 tételt tartalmaz. A szerző világosan megfogalmazza, hogy mondani-valója kifejtésekor elsősorban angol és francia nyelvű szakirodalomra támaszkodott, melynek gerincét az 1915–1916-ban megjelent és 2009-ben újra kiadott 32 kötetes *The Chronicles of Canada* című kiadvány vonatkozó részei alkotják.³ Ezek és a felhasznált irodalom többi része biztos alapot nyújtanak a kitűzött cél megvalósításához.

Molnár István János nem kevesebbre vállalkozott munkájában, mint hogy feldolgozza és összefoglalja Kanada történelmének nyolc évszázadnál is hosszabb politika- és kapcsolattörténetét. A hatalmas időbeli és térbeli keretet átívelő 544 oldalas munkáját egy bevezetőre (*A nyitány – A kanadai történelem kezdetei*) és döntően négy nagyobb tematikus részre, ezen belül is 11 fejezetre osztotta fel. A bevezető részben a szerző sorra veszi Kanada őslakosainak, az első európai felfedezők, különösen Jacques Cartier (1491–1557) utazásainak, valamint az Erzsébet-kori angol felfedezők tevékenységének történetét. Megtudjuk, hogy az európaiak, köszönhetően a vikingeknek, már jóval Kolumbusz előtt nemcsak hogy elérték Észak-Amerikát, hanem oda rendszeresen küldtek hajókat is. Az angol szolgálatban lévő Giovanni Caboto (1450 körül–1498 vagy 1500) 1497-ben szállt partra, majd 1534-ben Jacques Cartier I. Ferenc király (1515–1547) nevében birtokba vette a Szent Lőrinc-folyó vidékét. A „Kanada” elnevezés bizonyos vélemények szerint a huron *kannata*, azaz falu szóból származik. A franciák több expedíciót is küldtek az Újvilágba, azonban Kanada gyarmatosítása csak a 17. században valósult meg.

Az első tematikus részben megismerhetjük Új-Franciaország (*Nouvelle-France*) alapításának körülményeit, annak virágkorát és Akádia (a mai Új-Brunswick és Új-Skócia területe), valamint Newfoundland 1713-as angol birtokba kerülésének „szomorú” történetét. A franciák kanadai gyarmatának megalapítása Samuel de Champlain (1580 körül–1635) nevéhez köthető. Champlain IV. (Navarrai) Henrik (1589–1610) megbízásából először 1603-ban utazott Észak-Amerikába, majd öt évvel később 25 teleppel megalapította Québec városát. Champlain igyekezett jó viszonyt kialakítani az indiánokkal, különösen a huronokkal, akikhez a későbbiekben rekolektus, majd jezsuita missziók sora indult. A misszionáriusok ténykedésének hatalmas jelentősége volt Kanada gyarmatosításában. Az angol korona terjeszkedésének következtében 1629-ben került sor az első gyarmati összecsapásra, mely versengés végén, 1763-ban Új-Franciaország területe – kivéve Saint-Pierre és Miquelon szigeteit – az angolok kezére került. A hétéves háborút lezáró párizsi békét megelőzően több gyarmati háború – az angolszász irodalomban Anna királynő háborúja (spanyol örökösödési háború) és György király háborúja (osztrák örökösödési háború) – színtere volt Kanada. Molnár a nemzetközi történetírással összhangban megjegyzi, hogy „akkor került sor az akádiai exodusra, ami (...) a történelem egyik legbrutálisabban kikényszerített migrációja volt”.

A *Háborúk Észak-Amerikáért* című nagyobb tematikus egység részletesen ismerteti az angol–francia gyarmati rivalizálás történetét, valamint Kanadának a tizenhárom amerikai angol gyarmat függetlenségi háborújában betöltött szerepét. Ezt követően a második rész sorra veszi Kanada korai kapcsolatait a fiatal Egyesült Államokkal, különös tekintettel az 1812-es háborúra. A francia gyarmatosítás merőben más volt, mint a britek hasonló tevékenysége az Újvilágban. A franciákat elsősorban a prémek (különösen a kanadai hód kiváló

3 *The Chronicles of Canada*. 32 vols. Eds.: Wrong, George M.–Langton, H. H. Tucson, 2009.

minőségű szőrméje) érdekelték, és csak kereskedelmi bázisokat kívántak létrehozni – ahogyan a portugálok és a hollandok Ázsiában –, szemben az angolokkal, akik a gazdasági terjeszkedés mellett intenzív betelepítést folytattak (a 18. században csupán 55 ezer francia élt Észak-Amerikában, szemben az angolok kétmillió telepesével). A hétéves háború, amely az amerikai kontinens történetében francia és indián háború néven ismert, az Ohio völgyének birtoklása kapcsán robbant ki a nyugat felé terjeszkedő angol telepesek és a franciák között. „Miközben a franciák buzgón tálakat ásogattak el [a terület szimbolikus birtokba vételének jeleként], a brit gyarmatok sokkal gyakorlatiasabb lépéseket tettek” – írja Molnár. Például az Ohio Land Company vállalta, hogy hét éven belül 110 családot telepít le az Ohio völgyében. A háború kirobbanásában George Washington (1732–1799), a későbbi első amerikai elnök is nagy szerepet vállalt, aki ekkor huszonegy esztendősen milicista őrnagy volt. Az összecsapás több hadszíntéren folyt, melyben végül Québec 1759-es eleste hozott fordulatot. Molnár részletesen ismerteti a két szemben álló kiváló tábornok, az angol James Wolfe (1727–1759) és a francia Louis-Joseph de Montcalm-Gozon de Saint-Veran (1712–1759) párharcát, különös tekintettel Québec ostromára. A történelemben egyedülálló módon a kanadaiak mind a győztes, mind a vesztes hadvezért nemzeti hősként tisztelik, és szobraik ma is egymás mellett díszítik a québeci tartományi törvényhozás épületét.

Molnár a soron következő, harmadik részben Kanada északi és nyugati területeinek történetéről ad részletes áttekintést a konföderációt megelőzően. Az 1814-ben megkötött genti békének köszönhetően lehetőség nyílt nemcsak a belső stabilitás megteremtésére, hanem a kontinens belseje felé való terjeszkedésre is. Az 1812-es háború igazi nyertesei ugyanis a kanadaiak voltak, mivel Kanada nem vált az Egyesült Államok részévé, miközben a háború erőteljesen hozzájárult a kanadai identitás kifejlődéséhez. A szerző először részletesen ismerteti Rupert-föld történetét – a terület a Hudson-öböl Társaság első kormányzója, Rupert pfalzi herceg (1619–1682) után kapta nevét –, majd ezt követően a messzi észak felfedezéseivel ismerkedhetünk meg. John Franklin (1786–1847) tragikus véget ért utazásaira éppen az elmúlt években irányult rá újra a figyelem, amikor sikerült rátalálni az expedíció hajóinak, az *Erebus*nak és a *Terrornak* a roncsaira (2014-ben, illetve 2016-ban). A következő fejezet sorra veszi a csendes-óceáni partvidék felfedezőit – Francis Drake (1540 körül–1596), James Cook (1728–1779) és George Vancouver (1757–1798) útjait –, a „kanadai” aranyláz történetét, valamint Brit Columbia megalakulását. Különösen izgalmas, mozgalmas és a szerencse forgandóságát kitűnően illusztráló az utóbbi történetet bemutató fejezet. 1858-ban bevándorlók árasztották el a területet, a Fraser folyóban ugyanis aranyat találtak. A szerencsájüket kereső aranyásóknak nagy szerepük volt a legnyugatibb brit kanadai gyarmat kialakulásában és közvetett módon annak kihirdetésében 1858. november 19-én Langleyben.

A mű negyedik és egyben utolsó tematikus egysége a brit gyarmat alkotmányos fejlődéséről, a különböző reformmozgalmakról és a konföderáció létrejöttéről számol be. A 19. század elején több felkelés tört ki a gyarmati kormányzat ellen, melyek közül a William Lyon Mackenzie (1795–1861) által vezetett volt a legjelentősebb 1837-ben. A birodalmi kormányzat John George Lambton, Durham első earljét (1792–1840) küldte a forrongó gyarmatra, aki jelentésében javasolta Alsó- és Felső-Kanada egyesítését és egy felelős helyi kormányzat felállítását. Az előbbi cél 1840-ben, míg az utóbbi 1848-ban valósult meg. Tizenkilenc évvel később, további alkotmányos reformokat követően pedig létrejött a tartományok konföderációja, azaz Kanada Domínium.

Molnár a munkát epilógussal zárja, amelyben leszögezi, hogy az 1867-es esztendő fontos dátum Kanada Domínium létrehozásában, ugyanakkor egy hosszú folyamat kezdete is, melynek végén ténylegesen létrejött az egységes Kanada. A mű utolsó oldalain, az iroda-

lomjegyzékben a felhasznált munkákból tovább tájékozódhatunk a Kanada történetével kapcsolatban megjelent modern munkákról. Szintén itt található a 39 oldalas név- és tárgymutató, amely a könnyebb tájékozódást segíti.

A monográfia tartalmi erényei mellett mindenféleképpen ki kell emelni a formai következetességet és alaposságot, illetve a látványos illusztrációk, ábrák és térképek szerepeltetését. Molnár az illusztráláshoz összesen 123 fekete-fehér képet és 18, szintén fekete-fehér térképet használt fel, melyek kiválóan illeszkednek a főszöveghez és tovább „színesítik” az amúgy is módfelett olvasmányos munkát. Talán szerencsés lett volna a monográfia végén, az irodalomjegyzéket követően egy ábrák és térképek listáját is mellékelni, melyben pontosan meg lehetett volna adni a szemléltető anyag forrásainak helyét.

Érdemes néhány mondat erejéig kitérni a könyv nyomdai kivitelezésére és annak színvonalára. A kiadvány a 2009-ben létrejött Patrocinium Kiadó gondozásában jelent meg, melynek elsődleges célja, hogy a jogi oktatáshoz szükséges kiadványokkal lássa el a joghallgatókat. A kiadó ennél fogva a korábbi évek során a szerző több munkájának megjelentetésében is közreműködött. Jelen munka puha fedeles kialakítású, és szerkesztését – tördelés, betűtípus és betűméret stb. – tekintve igen színvonalas. A tehetséges fiatal grafikus, Főző Anna által tervezett borítón egyrészt az olvasóközönség által jól ismert, a kanadai nemzeti zászlón (Maple Leaf Flag) is szereplő stilizált, tizenegy csúcsú vörös juharlevél található. A másik kép beazonosítása már nem ilyen magától értetődő. A könyv 119. képének aláírása szerint a kép G. P. Roberts fotográfiája, ami az 1864-es charlottetowni konferencia küldöttét ábrázolja. Ezt az információt esetleg érdemes lett volna feltüntetni a címlapjában is.

Összegzésül elmondható, hogy Molnár István János monográfiája részletesen és olvasmányosan mutatja be Kanada történelmét a kezdetektől, különösen a Francia Királyság hajósainak és telepeseinek az észak-amerikai kontinensre történő érkezésétől, egészen Kanada Domínium 1867-es létrejöttéig. A munka egyértelműen hiánypótló és kiemelkedő jelentőségű nemcsak a nagyközönség, hanem a hazai történelemtudomány számára is. Mind tartalmi, mind formai erényeinek köszönhetően Molnár monográfiája az egyetemi oktatásban is felhasználható, a hallgatók haszonnal forgathatják Észak-Amerika újkori történelmének tanulmányozása során. Molnár Kanada történetének bemutatását az 1867. évvel zárta le, mindazonáltal a napjainkig terjedő 150 év hasonlóan bővelkedik fordulatokban gazdag és izgalmas eseményekben. Molnár István János érdeklődése és kutatása minden bizonnyal nem zárult le ezzel a dátummal, illetve remélhetőleg a jövőben több, hasonlóan színvonalas munka is meg fog jelenni tollából.

*Palotás Zsolt**

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem BTK Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszékének tudományos kutatója.

A szeretet köztársasága¹

Vajda Zoltán könyve egy irigylésre méltóan szisztematikus szakmai építkezés eredménye. A Szegedi Tudományegyetem Angol–Amerikai Intézete Amerikanisztikai Tanszéke habilitált docensének szakmai érdeklődése – pályakezdése néhány évtől eltekintve – a korai amerikai történelem, azon belül pedig a politikai esztétörténet kutatása felé irányult. A szegedi történész e tudományos törekvéseinek összegzését jelenti az alább bemutatandó kötet, amely a szerző 2014-ben megvédett habilitációs értekezésén alapszik.

Vajda Zoltán könyve kapcsán kétféle értelemben beszélhetünk összegzésről. Egyrészt tematikai tekintetben, amennyiben eddigi kutatási területeit foglalta össze a kötetben. Vajda munkája esetében azonban messzemenően nem az eddig általa vizsgált témák rutinszerű egymás mellé rendezéséről van szó, hanem arról, hogy azokat egységes megközelítéssel és egységes elméleti keretbe illesztve, a szintetizálás igényével mutatja be. Az egységes megközelítést a szentimentalizmus korai amerikai politikai gondolkodásra gyakorolt hatásának vizsgálata jelenti, az egységes elméleti keretet pedig Daniel Wickbergnek, illetve Fonna Forman-Brazilainak a szegedi történész által összekombinált teóriája szolgáltatja.

Amint arra Vajda Zoltán is rámutat, a korai amerikai politikai gondolkodás „szentimentális szemüvegen” keresztül történő olvasatára nem ő tette az első kísérletet, hanem ennek már kiterjedt hagyománya alakult ki az egyesült államokbeli politikai esztétörténet-írásban. A szegedi historikus könyvének újdonságát egyrészt az adja, hogy nem csupán egy rövidebb időszakra vagy egyetlen személyre vonatkoztatva alkalmazza a szentimentalizmus látásmódját, hanem munkájával nagyobb időtávot átfogva, az új szövetségi alkotmány kidolgozásától (1787) a 19. század közepéig tartó időszakot vizsgálja. Másrészt pedig ő az első, aki Daniel Wickberg, illetve Fonna Forman-Brazilai elméletei segítségével rendezte egységes elméleti keretbe ezt a meglehetősen szerteágazó anyagot.

Könyve bevezetésében műve szerkezeti felépítését vázolja fel a szerző, majd a második fejezetben a szentimentalizmus ó- és újvilágbeli elterjedését mutatja be. Ezzel igazolja annak a szentimentális kulturális háttérnek a létezését, amely a 18. század végi, 19. század eleji egyesült államokbeli politikai gondolkodásra is hatással volt, s amelynek jelenségeit a harmadik fejezetben bemutatott elméleti keretbe illesztve elemzi.

Vajda egyik elméleti ihletője, Daniel Wickberg két ellentétpár segítségével fejtette ki a szimpátia típusaira vonatkozó elméletét. Egyrészt a szimpátia premodern (organikus), illetve modern (látvány alapú) változatát különböztette meg. Az első esetében „az egymás-

¹ Vajda Zoltán: *A szeretet köztársasága. A szentimentalizmus hatása az Amerikai Egyesült Államok korai időszakának politikai gondolkodásában*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017. 210. p. (Amerika tegnap és ma.)

sal együttérző entitások közötti kötelékek nem akaratlagosak: az »együttérzés« a köztük lévő organikus kapcsolat révén automatikusan jön létre” (29. o.). A felvilágosodás hatására kezdett kialakulni a modern látvány alapú szimpátia, amikor „már nem a közös, organikus egy-séghez való tartozás az, ami a szimpátiát mint eleve adott affinitást generalja, hanem a per-cepció, vagyis a megfigyelő és a megfigyelt közötti vizuális vagy egyéb érzékeken alapuló kapcsolat létrejötte” (30. o.). Másrészt, a szimpátia partikuláris és univerzális változatait állí-totta szembe egymással Wickberg. Az előbbi szerint „szimpátia olyan személyek között jö-het létre, akik ugyanahhoz az identitáscsoporthoz tartoznak, és így elkülönülnek más iden-titástól”. Ugyanakkor „a univerzális szimpátia hatóköre túlnyúlik az egyes identitáscsoportok határain, és a különböző entitások közötti vonzalom és együttérzés lehetőségét hangsúlyoz-za” (31. o.). A texasi eszmetörténész a két ellentétpárt össze is kapcsolta egymással, mégpe-dig oly módon, hogy „a szimpátia partikuláris változata inkább a premodern verzióhoz áll közelebb, míg az univerzális a modern, percepcióra, tudatosságra és interszonalitásra épülő változathoz köthető” (31. o.).

Vajda Zoltán Wickberg „alapelméletét” Fonna Forman-Brazilai Adam Smith (1723–1790) szimpátiafelfogásának tipizálására kigondolt rendszerével egészítette ki. Az utóbb emlí-tett szakember szerint a skót gondolkodónál „a szimpátia három térbeli dimenziója figyelhető meg: a »fizikai«, az »affektív«, valamint a »történeti-kulturális« térhez köthetők a szimpátia megnyilvánulási formái, amelyek e három dimenzió eredőjeként jönnek létre” (32. o.). Vajda úgy találta, hogy Wickberg és Forman-Brazilai rendszerének „ötvözése lehetőséget nyújt an-nak megértésére, hogy a jelen munkában vizsgált gondolkodók politikai szentimentalizmusa miként viszonyult a szeretet differenciált felfogásához, illetve a proximitás mely változataira építve igyekeztek meghatározni az amerikai szeretetközösséget” (32. o.).

A szegedi eszmetörténész könyve negyedik fejezetében kezdett hozzá a fenti kombi-nált elméleti rendszer konkrét csoportokra, személyekre és irányzatokra történő alkalmazásá-hoz. Elsőként az 1787-ben kidolgozott szövetségi alkotmány ratifikálásának ellenzőit, az antiföderalistákat, illetve az alkotmány támogatóit, a föderalistákat vette górcső alá. Ami az első csoportot illeti, Vajda Zoltán arra a következtetésre jutott, hogy ők „a szimpátia és a sze-retet fizikai teréből kiindulva a partikuláris szimpátia erejét hangsúlyozták, és többek között ezért tekintették eszményi köztársaságnak az egyes államokat” (69. o.). Az antiföderalisták úgy gondolták, hogy a tagállamok feletti szövetségi kormányzatban a képviselők túlságosan távol kerülnének választóiktól, s ezt csak egy nagy létszámú, „minél teljesebb képviselet ellen-súlyozhatja” (69. o.). Szemléletükben azonban az univerzális és a történelmi-kulturális szim-pátia is fontos szerepet játszott, mivel ezek tették lehetővé számukra az egyes társadalmi csoportokat (szegények és középosztály) integráló szeretetközösség létrejöttét.

A föderalisták számára az egyik fő problémát az jelentette, hogy miként hidalják át a helyi szinten lévő választópolgárok és a tőlük szimbolikusan és a fizikai tér tekintetében is eltávolodott szövetségi kormányzat közötti szimpatikus távolságot. Úgy gondolták, hogy ezt a nehézséget nem az egész kormányzatot átfogó univerzális szimpátia felülről történő kiter-jesztésével kell leküzdeni, hanem úgy, hogy – a helyi szinten élő választópolgárok partikulá-ris szimpátiáit elismerve – a szövetségi kormányzatnak „a nép saját szimpatikus terébe kell belépni, így törekedvén elnyerni szeretetét és szimpátiáját” (95. o.).

Vajda Zoltán az ötödik fejezetben kerített sort Thomas Jefferson szimpátiafelfogásá-nak elemzésére. Ezen belül elsőként azt vette szemügyre, hogy a virginiai politikus szerint az őslakos amerikaiak közös szeretetközösségbe kerülhetnek-e az erényes amerikai köztársaság kebelén belül a fehér amerikaiakkal. Az Egyesült Államok harmadik elnöke úgy gondolta, hogy az indiánok asszimilálódhatnak a fehér társadalomba, ám ehhez néhány feltételnek meg kell

felelniük. Számára az egyik problémát az jelentette, hogy az önző indián férfiak barbár módon asszonyaikat kényszerítik a földművelő tevékenységre, amit civilizált társadalmakban a férfiak végeznek. Jefferson a skót felvilágosodás képviselői által kidolgozott fejlődési koncepciónak megfelelően úgy gondolta, hogy az őslakos amerikaiak csak akkor asszimilálódhatnak a fehér társadalomba és lehetnek annak egyenrangú tagjai, ha alacsonyabb rendű és barbár, főként vadászattal és halászattal jellemezhető gazdasági tevékenységükről áttérnek az erényes köztársaság viszonyaival leginkább összeegyeztethető földművelésre. Vagyis „az asszimiláció végső fázisában (...) az önző, barbár állapotból a szeretetre képes, földművelő fejlődési szakaszba jutott civilizált indián nők és férfiak házasság révén beolvadhatnak a fehér republikánus nemzetbe, a szeretet köztársaságába” (118. o.). Az önző, barbár indián férfiakra a szimpátia partikuláris verziója volt jellemző, ám „a mezőgazdasági életmódra való áttérés volt civilizációjuk záloga azzal, hogy asszonyaiknak nem kellett a barbaritás szeretetnélküliségében, az erő általi elnyomás alatt sínylődniük, hanem domesztikált tevékenységük révén, a férjeik által végzett földművelő tevékenységtől megkímélve, hasonlatossá válhattak az amerikai középosztálybeli fehér nők ideáltípusához” (119. o.). Így az indiánok – már a jeffersoni feltételeknek megfelelő körülmények között felnövekvő – ifjabb generációja alkalmassá válik arra, hogy fehér polgártársaival azonos szeretetközösségben éljen.

Más volt viszont a helyzet Jefferson felfogásában az afroamerikaiakkal. Róluk úgy vélte a virginiai politikus, hogy bizonyos – elsősorban észbeli – képességeiket tekintve nem vehetik fel a versenyt a fehérekkel, s számos fiziológiai tulajdonságuk tekintetében is jelentősen különböznek amazoktól. Ezen jellemzőik miatt „a feketék a rabszolgaság állapotából kikerülve nem tudták volna gyakorolni az univerzális szimpátia képességét a fehérek irányában”, s erre Jefferson csakis azt a megoldást látta, hogy a felszabaduló rabszolgákat ki kell telepíteni az Egyesült Államokból. A harmadik elnök elismerte, hogy a maguk körében, a fehérektől elkülönülve, a feketék képesek és jogosultak arra, hogy önálló nemzetté válva külön szeretetközösséget hozzanak létre, de „a virginiai rabszolgatartó a feketék társadalmát önálló nemzetként csak a jövőbeni generációk révén és távol a fehér szimpátia fizikai terétől tudta elképzelni” (136. o.).

Ami a függetlenné váló latin-amerikai országokat illeti, Jeffersonra nagy hatást gyakorolt az angolok és a brit származású amerikaiak önmeghatározásában is nagy szerepet játszó „fekete legenda” tézise, amely Amerika katolikus ibériai gyarmatosítóit „mohó, elvetemült és kapzsi, a hatalmukkal visszaélő, az indiánokkal kegyetlenkedő hódítókként” állította be (143. o.), szemben a szabad politikai berendezkedés keretei között élő protestáns, s ezért ilyen eszközöket kevésbé alkalmazó angolszászokkal. Ezt a terhes örökséget pedig még nem voltak képesek levetkezni a latin-amerikaiak, s ezért „Jefferson a spanyol-amerikaiakat egységesen olyan népek képzelte, amely a gyarmati uralom következtében egyelőre nem képes önmagát kormányozni, mivel nem érte el a politikai és kulturális fejlettségnek azt a fokát, ami erre alkalmassá tette volna” (143. o.). Latin-Amerika lakóinak tehát alaposan meg kellett változniuk ahhoz, hogy „egy olyan történelmi-kulturális szimpatikus térbe kerüljenek, amely összhangban állt azzal a berendezkedéssel, mely záloga volt annak, hogy a közös amerikai kontinensre jellemző adottságokat kihasználva, komoly lépést tegyenek a republikánus millennium megvalósítása felé” (152. o.).

Amint arra Vajda Zoltán rámutatott, „a szentimentális nemzetfelfogás jeffersoni modellje a 19. század első felében alapvető átalakuláson ment át, melynek lényege a rabszolgaság kérdésköre hatására polarizálódó amerikai társadalom és politika megosztottságtudatának kialakulása” (153. o.). E megosztottságtudat megjelenése és a szűkebb déli szeretetközösség megkülönböztetése már Jefferson gondolkodásában is helyet kapott, de

még jellegzetesebb megjelenítője az a John C. Calhoun (1782–1850) volt, akinek felfogását könyve hatodik fejezetében elemezte a szegedi történész. A dél-karolinai politikus pályáját két alapvető szakaszra osztotta Vajda Zoltán. Fiatalabb korában, „nacionalista időszakában” Calhoun azt szorgalmazta, hogy a szövetségi kormány támogassa a tagállamokon „átnyúló”, úgynevezett „belső fejlesztéseket”, vagyis a távolabbi, nyugati területeket elérhetővé tevő infrastruktúra létrehozását. Ekkoriban „a fizikai tér meghódítása számára egyben a szimpátia és szeretet kötelekeinek Unión belüli megerősítésének szükségét is jelentette”. Az 1830-as évek elejétől viszont „egyrészt a rabszolgaság problematikája éles választóvonalként jelentkezett a két szekció között, másrészt ennek a választóvonalnak a leküzdéséhez szükséges univerzális szimpátiát Calhoun csak a Dél részéről gondolta biztosíthatónak” a saját önző, partikuláris szimpátiája fogságába került, ám a szövetségi törvényhozásban egyre inkább többségi helyzetbe jutó Északkal szemben (188. o.). A dél-karolinai politikus továbbra is törekedett az Unió össznemzeti szeretetközösségének helyreállítására, s a megoldást olyan politikai eszközrendszer kialakításában látta, amely a többségi helyzetbe került Északot a kisebbségi Dél érdekeinek tiszteletben tartására készteti.

Vajda Zoltán átható érvelése meggyőzi az olvasót arról, hogy nem erőltetett a korai amerikai politikai gondolkodás szentimentalizmus látószögéből történő vizsgálata, s hogy az általa kialakított elméleti rendszer alkalmazása nem vezetett az elemzett gondolkodók és irányzatok nézeteinek „megerősökhöz”. Szilárdan áll megközelítése mellett úgyannyira, hogy azt a korai amerikai esztörténet legrangosabb képviselőinek felfogásával szemben is kész kifejtetni. Ugyanakkor, a szegedi történész saját nézőpontjának „mindenhatóságával” is teljes mértékben tisztában van, amennyiben egyértelmű számára, hogy a szentimentalizmus is csak az egyik lehetséges elemzési szempontot jelenti a korai amerikai esztörténet vizsgálatában. Vajda Zoltán a más megközelítési módokat, például a klasszikus republikanizmus vagy a skót felvilágosodás szempontrendszerét is jól ismeri, mi több, azokat be is építette vizsgálatába.

A szegedi történész hatalmas primer és szekunder forrásanyagot mozgatott meg. Könyvét imponáló, tizenöt oldalas irodalomjegyzék zárja, amelybe a tágabb és szűkebb szakirodalom legfontosabb elemei belekerültek. A magam részéről ezt csupán Jefferson közéleti és magánéleti szentimentalizmusának összekapcsolásával, illetve az erre vonatkozó szakirodalommal egészítettem volna ki, különös tekintettel a mulatt rabszolgánőjével fenn tartott szexuális kapcsolatára.²

A szakirodalommal kapcsolatban még egy megjegyzésem van. Egy magyar nyelven, magyar közönségnek írott munkában érdemes a magyarul megjelent szakirodalom kiadásaira hivatkozni, vagy azokat is megemlíteni. Vajda Zoltán az ilyen esetek többségében az angol nyelvű kiadásokat használta, ami szakmailag teljes mértékben elfogadható megoldás, viszont néhány esetben elmaradt a vonatkozó magyar szövegkiadások megemlézése, ami viszont a csak magyarul tájékozódó olvasók dolgát megkönnyítette volna. Ilyen például a *The Federalist Papers* magyar kiadása, vagy az a szöveggyűjtemény, amelyben több, Vajda által elemzett írás is helyet kapott.³ A kötet szövege jól gondozott, alig néhány elütés, hiba vagy szakmailag vitatható megállapítás maradt benne.

2 Gordon-Reed, Annette: *Thomas Jefferson and Sally Hemings. An American Controversy*. Charlottesville, 1997; Gordon-Reed, Annette: *The Hemingses of Monticello. An American Family*. New York, 2008.

3 Hamilton, Alexander–Madison, James–Jay, John: *A föderalista. Értekezések az amerikai alkotmányról*. A jegyzeteket kész.: Magyarics Tamás. Bp., 1998; illetve *Új rend egy új világban. Dokumentumok a korai amerikai politikai gondolkodás történetéhez*. Vál., ford., szerk. és a jegyzeteket kész.: Lévai Csaba. Debrecen, 1997.

Vajda Zoltán már eddig megjelent hazai és külföldi, magyar és angol nyelvű publikációival is kiemelkedő szerepet játszott a korai amerikai történelem és eszmetörténet művelőjeként és hazai megismertetőjeként. Egyetemi oktatóként, kutatóként és folyóirat-szerkesztőként is sokat tett azért, hogy ez a terület nagyobb figyelmet kapjon a hazai amerikanisztikai és egyetemes történeti képzésben és kutatásban. Most megjelent könyvével e tevékenységeit is magasabb szintre helyezte, s olyan munkát tett le az asztalra, amely még nagyon sokáig fog fontos szerepet játszani a korai amerikai eszmetörténet hazai megismertetésében és oktatásában.

*Lévai Csaba**

* A szerző a Debreceni Egyetem BTK Történelmi Intézet Egyetemes Történeti Tanszékének habilitált egyetemi docense (4010 Debrecen, Egyetem tér 1., levai.csaba@arts.unideb.hu).

A „háború utáni háború” 1919–1933¹

Fischer Ferenc, a Pécsi Tudományegyetem Modern Kori Történeti Tanszékének egyetemi tanára a modern kori egyetemes történelem nemzetközi szinten is elismert kutatója. A jelen ismertetőben tárgyalt monográfiája alapját a szerző 2003-ban megvédett akadémiai doktori disszertációja (*Az európai hatalmi versengés dél-amerikai dimenziója Németország és Chile haditengerészeti és légi kapcsolatai tükrében, 1919–1933*), valamint magyar és idegen nyelveken megtartott konferencia-előadásai, megjelentetett tanulmányai képezték, illetve olyan, a németországi kutatóútjai során feltárt levéltári források, melyeket korábban sem a német, sem a nemzetközi történetírás nem elemzett kellő mélységben.

Az elsőre talán furcsának ható címadására a második fejezetben, magyar fordítással közölt 1925-ös, két német repülőstiszt (Grauert kapitány és Jeschonnek hadnagy) spanyolországi útjáról szóló titkos beszámoló derít fényt. A „háború utáni háború” kifejezés a latin-amerikai országok feletti befolyásért vívott, az európai hatalmak (britek, franciák, németek) és az Egyesült Államok között folytatott nagyhatalmi vetélkedésre utal, mely az első világháborút követő időszakban új lendületet vett a térségben. Az „utolsó szabad kontinenssel” való együttműködésből származó előnyök minél jobb kihasználása Németország számára több szempontból is fontos cél volt. A németek a gazdaságban elsősorban ipari termékek számára kerestek piacot, a katonapolitika területén pedig az első világháború előtti időszakban megszerzett erős befolyásukat kívánták megőrizni és megerősíteni.

A mű szerkezetileg hét fejezetre tagolódik, melyekből az első öt egy-egy kiemelt téma köré épülve ismerteti meg minket azzal, milyen szerepet játszott a vizsgált térség a német kormány és hadsereg háború utáni talpra állásra tett kísérleteiben a weimari köztársaság időszakában (1919–1933). A hatodik fejezet egy kitekintést tartalmaz az 1933 és 1939 közötti évekre, és egyúttal bemutatja a két időszak közötti folyamatosságot. A záró, hetedik rész pedig a monográfia legfontosabb, a nemzetközi szakirodalomban is újdonságot jelentő eredményeit összegezi. Emellett a bőséges forrás- és irodalomjegyzéken és az idegen szavak feloldását segítő táblázaton kívül 77 fekete-fehér ábra és 32, a szerző által készített színes térkép segíti az olvasót az összefüggések megértésében.

Mivel egy alapos, átfogó monográfiáról beszélünk, bemutatásához három olyan témát emelnék ki, melyek mellett, hogy a történelemtudományt új kutatási eredményekkel gazdagítják, más diszciplínák számára is hasznos történeti ismeretanyagot jelenthetnek. Az első a hadtörténelemhez kapcsolódik: Latin-Amerikának a német cirkálóháborús doktrína két

¹ Fischer Ferenc: *A „háború utáni háború” 1919–1933. A versailles-i szerződés kijátszása. A weimari Németország haditengerészeti, légi és katonai aktivitása Ibero-Amerika országaiiban*. Bp.–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2014. 576 p. (Studia Historiae.)

világháború közötti kialakulásában, formálódásában betöltött szerepe. Az 1914 és 1918 között sikertelennek bizonyult defenzív stratégiát ugyanis egy sokkal offenzívabb szemlélet váltotta fel a vizsgált időszakban. Erich Raeder admirális – aki 1928 októberétől 1943 januárjáig volt a Reichsmarine (Birodalmi Haditengerészet) vezetője, vagyis személye a folytonosságot jelentette a weimari, valamint a nemzetiszocialista periódus között – felismerte, hogy új, nagyobb akciórádiuszú hajóegységek bevetésével, valamint az északi-tengeri „honi flotta” tevékenységét tehermentesítő, távoli tengeri területeken támadásokat végrehajtó „cirkáló flották” alkalmazásával sikeresebben lehet felvenni a küzdelmet az ellenséges erőkkel.

Latin-Amerika – és elsősorban a különösen jó kapcsolatok miatt Chile – szerepe ebben az elképzelésben két ponton került elő. Egyrészt a globális méretű támadásokhoz a hadihajókat ki kellett juttatni a nyílt óceánra az észak-atlanti medencéből a dél-atlanti térségbe, ehhez pedig a németek számára a francia atlanti partvidék mellett a norvégiai fjordvidékek jelentették a legegyszerűbb lehetőséget. Egy ilyen területen való hajózás jól képzett tengerészeket igényelt, akik viszont a szükséges tapasztalatot nem szerezhették meg a helyszínen. Ugyanakkor a dél-amerikai Chile patagóniai partvidékei hasonló adottságaik révén megfelelő terepet biztosítottak a szükséges tudás megszerzéséhez, melyhez tudtukon kívül a chilei haditengerészet által biztosított révkalauzok felbecsülhetetlen segítséget nyújtottak (ilyen volt például a Porvenir mérőhajó parancsnoka, Arroyo korvettkapitány, aki a Meteor kutatóhajó 1926-os útja során segítette a németeket a terület feltérképezésében). Az itt megszerzett tapasztalatot a második világháború során jól tudták kamatoztatni a németek. Másrészt a latin-amerikai kikötők fontos szerepet töltek be az angol és a francia szállítási útvonalakon, így a dél-atlanti térségben ellenük indított támadásokhoz a dél-chilei, dél-patagóniai és tűzföldi térség sziget- és csatornavilága kiváló búvóhelyet kínált a német flotta számára a javító munkálatok, valamint az üzemanyag-, élelmiszer- és lőszerutánpótlás biztosítására.

A második általam kiemelt téma a politika- és diplomáciatörténet területét érinti: a német–chilei katonai együttműködés szerepe a versailles-i békeszerződés kijátszásában. Az 1919-ben megkötött egyezmény 179. cikkelye ugyanis kimondta, hogy Németország beleegyezik abba, hogy nem akkreditál vagy küld egyetlen külföldi országba sem katonai, haditengerészeti vagy légi missziót. Ez igencsak megnehezítette, sőt majdnem lehetetlenné tette Németország számára a latin-amerikai országokkal korábban ápolta kiváló katonai együttműködés fenntartását, továbbfejlesztését. A tiltó rendelkezések kijátszására hosszú ideig kerülő utakat kellett alkalmazni. A haderőfejlesztésekben szerepet vállaló német tisztek hivatalosan elhagyták hazájuk katonai állományát és lemondtak állampolgárságukról. A megrendelt hadifelszerelést pedig különböző külföldi leányvállalatokon keresztül juttatták el a megrendelő félhez. Így például a Junkers Művek által a chilei kormány megrendelésére Dessauban előállított repülőket a svédországi Limhamban bejegyzett AB Flygindustri telephelyén alakították át katonai gépekké.

Németország legfontosabb együttműködő partnerének mindkét területen – a felszerelés és a szellemi tudás átvételében – a hagyományosan germanofil beállítottságú Chile bizonyult. Ebben két tényező játszott fontos szerepet. Egyrészt a dél-amerikai ország szárazföldi hadseregét porosz mintára szervezték meg, igen sok tisztnek volt lehetősége Németországban továbbképzésen részt venni (innen ered a „Dél-Amerika poroszai” ragadványnevük), sokuk szoros baráti kapcsolatot is ápolta német tisztekkel. Az 1920-as évek zavaros politikai küzdelmeiben a hadseregbe támaszkodva rendet teremtő Carlos Ibañez del Campo ezredes hatalomra kerülése további lehetőségeket nyitott meg a németek előtt.

Bár a két ország közötti együttműködés számos területet felölelt – gondoljunk csak olyan német szakértőknél, mint Walter Gräwellnek a statisztikai hivatal vagy Bernhard Hinst-

nek a vámszolgálat átszervezésében betöltött szerepére –, a mi szempontunkból a legérdekesebb kétségkívül a katonai vonulat. Ennek egyik legfontosabb eleme a németeknek a Cuerpo de Carabineros (a chilei csendőrség) 1927-es megszervezésében játszott szerepe volt. Közvetlenül hiedelem az, hogy az olasz carabinieri jelentették a legfőbb inspirációt ennek a testületnek a létrehozása során, azonban Fischer Ferenc rámutat, hogy a szakirodalmi vagy megemlékező kiadványok már utalnak a német és a chilei rendőrség együttműködésére. Sőt ahogyan az általa is idézett korabeli német források bizonyítják, Karl Pfeffer-Wildenbruch (aki Budapest utolsó városparancsnoka volt) és Paul Schmitz-Voigt rendőrségi specialisták jelentősebb és közvetlenebb hatást gyakoroltak olasz kollégáiknál. Ebben fontos szerepe volt Hans von Kiesling ezredesnek, aki Ibañez korábbi tanáraként személyesen jó kapcsolatot ápolt a felemelkedőben lévő – ekkor éppen hadügyminiszteri posztot betöltő – chilei vezetővel. Ezek már mutatták, hogy a versailles-i békeszerződés tiltó rendelkezései egyre kevésbé tarthatók be. Bár Kiesling a chilei hadügyminisztériummal 1925 áprilisában kötött alkalmazási szerződését még a francia tiltakozás nyomán felbontották, ez csak ideiglenes visszavonulást jelentett.

A német–chilei katonai kooperáció legkiemelkedőbb pillanatának – mely már egyértelműen az első világháborús békeszerződés vonatkozó részének megsértését, sőt lényegében hatályon kívül helyezését jelentette – a chilei hadsereg 1929. márciusi hadgyakorlatát tekinthetjük. Ezt Wilhelm Heye tábornok, a Reichswehr (Birodalmi Haderő) hadsereg-főparancsnoka és kísérete a helyszínen nézte meg. Fischer Ferenc érzékletesen szemlélteti, hogy a szervezők mintha a német igények kielégítésére törekedtek volna, tekintve hogy az itt gyakorolt, bunkerrendszerrel védett erőszakos folyóátkelésre Chilének egyetlen szomszédjával szemben sem volt lehetősége, mivel északon az Atacama-sivatag, keleten pedig az Andok magas hegyláncai ezt lehetetlenné tették. Ellenben Németország számos országgal szemben kerülhetett hasonló helyzetbe (Franciaország, Csehszlovákia, Lengyelország).

Ami azonban igazán kiemeli a hadgyakorlat jelentőségét, az az, hogy Heye, valamint kísérete német katonai egyenruhában tekinthette meg azt. Bár ez mind a brit, mind a francia fél részéről tiltakozást váltott ki, azok hatástalanok maradtak, ez pedig lényegében a versailles-i békeszerződés vonatkozó részének (179. cikkely) hatályon kívül helyezését jelentette. Ezt a pillanatot joggal tekinthetjük a német katonai befolyás betetőzésének is, mivel ekkor a németek Chile mellett Argentínában, Bolíviában, valamint Peruban is működtek katonai missziót, ami nemcsak a korábbi befolyásuk megőrzését, de Peru esetében egy hagyományosan Franciaország irányában elkötelezett fél – még ha csak átmenetinek is bizonyuló – „elhódítását” jelentette, miközben immáron hivatalossá válhattak a korábban kerülő utakon működő katonai missziók.

A harmadik, általam kiemelni fontosnak tartott téma a társadalomtörténések figyelmére tarthat igényt. Ez a chilei német közösség és az anyaország kapcsolatának a kérdése. A háború utáni sokkból talpra állni igyekvő weimari köztársaság számára a külföldi németiség gazdasági, pénzügyi ereje, vásárlóképessége és politikai befolyása rendkívül fontos volt a világkereskelemből való részesedés és az export gyors növelése érdekében. Azonban az anyaország és a külhoniak kapcsolatát az első perctől fogva megnehezítette egy alapvetően szimbolikus probléma: az úgynevezett „zászlókérdés”.

A latin-amerikai német közösség jelentős része számára az anyaországgal való kapcsolatot a „birodalmi zászló” és nem a köztársasági zászló testesítette meg, rendezvényeiken többségében ezt használták. A berlini külügyminisztérium utasítása szerint viszont a német diplomaták nem jelenhettek meg olyan rendezvényen, amelyen nem az új lobogót

helyezték el. Ez az első perctől rendkívül feszültté tette a kapcsolatokat és végül jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az 1930-as években egyre nagyobb szimpátiával fordultak az erősödő, majd a hatalmat megszerző, a régi birodalmi szimbolikát alkalmazó és nagyhatalmi tervek szövő nemzetiszocialisták felé a helyi német kolóniák.

Bár a monográfia legnagyobb értéke kétségtelenül az, hogy a történelem egy a történészek által sokat kutatott időszakának eddig nem feltárt viszonyainak jobb megértéséhez szolgáltat elsődleges forrásból származó igen bőséges, nemzetközi viszonylatban is újdonságot jelentő adatot és információt, úgy vélem, fontos eredményekkel szolgál más tudományágak számára is. Az általam kiemelt három téma joggal tarthat számot a stratégiai-védelmi kutatásokkal, a nemzetközi kapcsolatokkal és a történeti szociológiával foglalkozó tudósok figyelmére is.

*Bakó András**

* A szerző az Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájának hallgatója.

VARRÓ ORSOLYA*

Megállapodás Vilmos, Aquitania hercege és Hugó chiliarchus között

MŰHELY

Egy egyedülálló szöveg a 11. századi Franciaországból

A *Conventum inter Guillelmum Aquitanorum comitem et Hugonem chiliarchum* (röviden *Conventum*) egyedülálló dokumentum: a hűbéri viszonyt a hűbéres szemszögéből, erős érzelmi töltettel mutatja be, a klasszikustól igen távol álló latinsággal.¹ A történet szerint (Lusignani) Hugó, Vilmos „gróf” (V. Vilmos aquitaniai herceg, 995 k.–1030) hűséges vazallusa hűbérura állandó segítségére szorul ravasz és gátlástalan ellenfeleivel szemben, akik minden lehetséges módon ártani próbálnak neki. Vilmos vég nélkül hitegeti hűbéresét segítséggel és kárpótlással, de Hugó hiába teljesíti a „gróf” legmegalázóbb parancsait is, az utóbbi titokban mégis újra és újra lepaktál Lusignan urának ellenfeleivel.

A szöveg a 20. század második felében keltette fel a történettudomány figyelmét, és azóta is töretlen népszerűségnek örvend. Ez egyfelől annak köszönhető, hogy a hűbéri kapcsolatok működésére nézve más szövegekből nehezen vagy sehogy sem kinyerhető információkat tartalmaz, másfelől pedig annak, hogy szinte semmit nem lehet tudni róla. Nem ismerjük sem a szerző nevét, sem a megrendelőt, sem a keletkezés helyszínét, pontos idejét, okát, célját – még a címét is utólag kapta.

A *Conventum* szövege három középkori kéziratban maradt fenn. Az első kettő (A és B) a 11. század második felében (valószínűleg az 1060-as években),² legkésőbb a 12. század elején keletkezett, a harmadik másolat (C) ezek egyikéről készült a 15. században. Az A és a B kódex feltehetőleg az angoulême-i Saint-Cybard-apátság scriptoriumában készült, habár a dekoráció közeli rokonságot mutat a limoges-i Saint-Martial-apátság kódexeivel. Az A kódexbeli szöveget egy, a Chabannes-i Adémar *Krónikáját* követő oklevél és Einhard Nagy Károly-életrajza közé másolták. Ugyanez a sorrend a B és a C kódexben is, azzal a különbséggel, hogy azokban az oklevél nem található meg.³

A *Conventumot* a 17–18. század folyamán többször is kiadták. Jean Besly és Philippe Labbe egyaránt az A-t követték, a *Recueil des Historiens des Gaules et*

* A szerző az ELTE BTK hallgatója.

1 Köszönettel tartozom az elmúlt évek támogatásáért és a jelen munka elkészítésében nyújtott segítségért témavezetőmnek, Molnár Péternek.

2 Beech, 2002a. 63.

3 Beech, 1995. 10–11., 113–117.

de la France pedig a Besly által közölt szöveget vette át.⁴ Az utóbbi évtizedekben először a Jane Martindale-féle kritikai kiadás látott napvilágot (1969),⁵ ezt követte George Beech első fordítása (1989),⁶ majd az általa szerkesztett szövegkiadás, amely egy új angol és egy francia fordítás kíséretében jelent meg (1995),⁷ végül pedig Jane Martindale angol fordítása (1997).⁸ Nyomtatásban nem jelent meg az a fordítás, amelyet a Susan Reynolds vezette csoport készített 1988-ban, a világhálón azonban 1996 óta ez is elérhető.⁹

Mivel a szöveg említi V. Vilmos és VI. Sancho gascogne-i herceg 1028-as blaye-i találkozóját, annál előbb nem keletkezhett. A legtöbb kutató 1028–1030 körülre datálja a szöveget,¹⁰ kivéve Clément de Vasselot-t. Szerinte a *Conventum* az 1060-as években született az angoulême-i gróf környezetében, aki függetlenségre törekedett az anjou-i gróf befolyása alatt álló, önálló cselekvésre képtelen aquitaniai herceggel szemben.¹¹

Vasselot elmélete egyedülálló a *Conventum* eredeti célját illetően, noha számos elképzelés él a szöveg műfajával és rendeltetésével kapcsolatban. Ezeket alapvetően két csoportra oszthatjuk: míg bizonyos kutatók szerint a szöveg gyakorlati célból keletkezett, mások szerint elsősorban közönsége szórakoztatását szolgálta. Az előbbiek szerint egy szóbeli megegyezést hivatott rögzíteni a végleges megállapodás előtt,¹² vagy pedig Hugó utódainak érdekérvényesítését segíthette későbbi konfliktusok esetén, mintegy emlékeztetve a másik felet a korábban tett ígéretekre.¹³ A *Conventum* Jane Martindale szerint bizonyos hasonlóságot mutat a korszakban keletkezett *convenientiákkal* (a hűbérúr és a hűbéres közötti megállapodást rögzítő dokumentumokkal), igaz, azoknál jóval hosszabb.¹⁴ Valószínű, hogy az elbeszélés szerzője találkozott hasonló szövegekkel, mégis kizárható, hogy a *Conventum* *convenientia* lenne, egyrészt a jelentős terjedelmi különbségek, másrészt fontos formai eltérések – a tanúk hiánya, az eltérő bevezető és záró formula, a tényleges szerződés, vagyis az egymásnak tett ígéretek részletes leírásának mellőzése – miatt.¹⁵

Sidney Painter szerint a szöveg egyszerűen Lusignani Hugó tetteit hivatott megörökíteni,¹⁶ így tulajdonképpen történeti munkának tekinthetjük. Stephen White

4 Martindale, 1969. 540–541.; Beech, 1995. 11–12.

5 Martindale, 1969. 541–548.

6 Hugh of Lusignan, 1989. 405–410.

7 *Le Conventum*, 1995. Szövegkiadás: 123–138., Yves Chauvin és Georges Pon francia fordítása: 139–147., George T. Beech angol fordítása: 147–153.

8 Martindale, 1997a. 542a–548a.

9 *Agreement between Count William V and Hugh IV.* <https://sourcebooks.fordham.edu/source/agreement.asp>, letöltés 2017. nov. 24.

10 Martindale, 1997a. 531. – 1028 után; Beech, 1995. 104–105. – 1030 körül; Barthélemy, 2000. 447. – 1028 körül; White, 1993. 147.; White, 2005. 5. – az 1020-as évek vége.

11 Vasselot, 2015. 30–40. bekezdés.

12 Martindale, 1997a. 532.

13 Flach, 1893. 530.; Richard, 1903. 166.; Garaud, 1965. 560.; Poly-Bournazel, 1980. 68.; Barthélemy, 1999. 348.

14 Martindale, 1997a. 532.

15 Beech, 1995. 18–19.

16 Painter, 1957. 31.

úgy véli, a *Conventum* a tárgyalások során született megegyezések elbeszéléseinek gyűjteménye.¹⁷

George T. Beech a legkövetkezetesebb képviselője annak a nézetnek, amely szerint a *Conventum* irodalmi szövegnek tekinthető, és ebben a minőségében a későbbi *chanson de geste*-ek – talán piszkozatban maradt – előfutára. Szerinte ezt alátámasztja bizonyos elbeszélési technikák – mint például az ismétlések, a közvetlen, illetve függő beszéd közötti váltások – tudatos alkalmazása és a szöveg magas szintű belső koherenciája.¹⁸ Beech felveti annak lehetőségét is, hogy az egyik korai másolat átlagnál sűrűbb központosítása, kiemelései arra utalnak, hogy a szöveget eredetileg szóbeli előadásra szánták.¹⁹

Az összes hipotézis mellett és ellen is számos érv sorakoztatható fel. Mivel azonban a korszakban egyetlen dokumentum sem keletkezett, amely jelentős hasonlóságot mutatna a *Conventummal*, a szöveget lehetetlen besorolni bármelyik korabeli műfajba.

Éppilyen áthatolhatatlan akadályba ütközünk a szerző azonosítása során is. A szövegben semmi nem utal annak alkotójára, keletkezési helyére és körülményeire, de még a szerzők száma is kérdéses. Beech elmélete azt feltételezi, hogy a szöveg egyetlen szerző munkájaként született.²⁰ Ezzel ellentétes Dominique Barthélemy véleménye, aki szerint több szerző vagy szerkesztő munkájára utal a szókinccs változása a 91. sor után.²¹ Ezt alátámasztja, hogy a szöveg épp ezen a ponton bontható két önálló történetre.

Mivel a forrás nélkülöz mindenfajta egyházi szemléletmódot (ennek legékebb példája Roho angoulême-i püspök kézcsókja a hercegnek rögtön a történet elején), nemcsak az kétséges, hogy az író melyik egyházi intézményhez tartozott, hanem az is, hogy egyáltalán egyházi személy volt-e.²² Míg egyesek szerint a *Conventumot* eredeti formájában egy bírósági jegyző fogalmazhatta,²³ mások szerint egy – vagy több – Hugóhoz közel álló egyházi személy, vagy esetleg maga Hugó keze alól került ki.²⁴ Ezek az elképzelések a szöveg erős köznyelvi jellege alapján alacsony műveltséggel rendelkező szerzőt feltételeznek. George Beech ellenben a szerkesztés fejlettsége és a feltételezett – bizonyos esetekben kétségbe vonható – bibliai és kortárs irodalmi utalások, hasonlóságok miatt éppen ennek ellenkezője mellett érvel, és szerinte a szerző talán a poitiers-i Saint-Hilaire kanonokja lehetett.²⁵

Ezek a feltevések nem adnak választ arra, hogyan került a szöveg az angoulême-i Saint-Cybard-apátságba, ahonnan a legkorábbi kéziratok származnak.

17 White, 2005b. 6.

18 Beech, 1995. 29–103.; Beech, 2002b. 44–56.

19 Beech, 1995. 80–82.; Beech, 2002a. 67–78.

20 Beech, 1995. 35.

21 Barthélemy, 2000. 466.

22 Martindale, 1997a. 531–532.; Martindale, 1997b. 9–10.

23 Flach, 1893. 530.; Garaud, 1965. 560. – Garaud elfogadja Flach elképzelését.

24 Painter, 1957. 28.; Hackett, 1969. 14.; Poly-Bournazel, 1980. 68.; Barthélemy, 1999. 348.

25 Beech 1995. 105–107.; Favreau, 1960. 473–478. – A Saint-Hilaire iskolája a korszakban fontos kulturális központnak számított. Beech, 2002a. 65. – Beech felvetette annak a lehetőségét is, hogy a szerző az angoulême-i Saint-Cybard-kolostor szerzetese volt.

Jane Martindale az angoulême-i gróf és püspök említése, illetve a fennmaradás helye miatt gondolja úgy, hogy a szöveg a két személy valamelyike révén kerülhetett Angoulême-be, vagy esetleg ott keletkezett, de figyelmeztet arra, hogy a legkorábbi kézirat keletkezése, vagyis a 11. század második fele előtt valójában semmit nem tudunk a szövegről.²⁶ Ez a körülmény hitelt adhatna Clément de Vasselot már említett elméletének is, az azonban ellene szól, hogy az angoulême-i gróf hívei sokkal egyértelműbben is hangot adhattak volna véleményüknek – például egy olyan elbeszélés megalkotásával, amelynek maga a gróf (vagy egyik felmenője) a főhőse.

A szöveg jelentősége

Néhány korábbi említés²⁷ után a szöveg iránti érdeklődés a „feudális forradalom” (vagy átalakulás) elméletének megjelenése után nőtt meg robbanásszerűen. Georges Duby 1953-ban megjelent disszertációjában arra a következtetésre jutott, hogy az első ezredforduló környékén, nagyjából 980 és 1030 között a francia társadalom gyökeres változáson ment keresztül: miután a királyi hatalom jelentősen visszaszorult Capet Hugó trónra kerülése után, a tartományokon belül a központi hatalom tovább erodálódott, míg végül a helyi várbirtokosok kényük-kedvük szerint, gyakran fizikai erőszak alkalmazásával járhattak el saját ügyeikben, ami a régi közrend teljes felbomlásához és politikai káoszhoz vezetett.²⁸ A *Conventum* első pillantásra kiválóan illeszkedik ebbe a narratívába: gátlástalan feltörekvő birtokosok háborúiról, fosztogatásról, a veszteséssel szembeni kegyetlenkedésekről olvasunk, és ha mindez önmagában nem lenne elég, a főhős végül még hűbérurának, a hercegnek is hadat üzen, ami jól jelzi a tartományúri hatalom megkérdőjeleződését.

Az 1990-es évek elején számos bírálat érte a „feudális átalakulás” elméletét. Georges Duby és követői szerint az első ezredforduló táján az addig tovább élő, Karoling-eredetű közhatalom helyére a várurak magánhatalma lépett, bírálóik szerint azonban a köz-, illetve magánhatalom világos elkülönítése az első ezredforduló környékén éppúgy anakronisztikus, mint a Karoling-korban, amelyre Duby iskolája a modern állam képét, az azzal kapcsolatos elvárásokat vetítette vissza.²⁹

Vita alakult ki a források értelmezése kapcsán is. Dominique Barthélemy arra hívta fel a figyelmet, hogy a – fennmaradt – források számának ezredforduló utáni gyarapodása és az azok által a társadalom leírására használt szókincs mennyiségi növekedése önmagában nem feltétlenül bizonyítja a társadalom minőségének forradalmi változását.³⁰ Stephen White azzal magyarázza az erőszak gyakori említését, hogy elsősorban retorikai eszközről van szó, ezért minden forrás esetében egyedi értékelésre és kontextualizálásra van szükség.³¹ Timothy Reuter arra hívta fel

26 Martindale, 1997b. 31–32.

27 Flach, 1893. 530–533.; Richard, 1903. 157–166.

28 Duby, 1953. 155–229.

29 Barthélemy, 1996. 196–197.; Wickham, 1997. 197.; White, 2005a. 6–8.

30 Barthélemy, 1996. 200–201.

31 White, 1996. 205–209.

a figyelmet, hogy a magánjog és a büntetőjog modern megkülönböztetése befolyásolja azt, ahogy az erőszakra mint egy-egy jogi vita szerves részére tekintünk.³²

Az első ezredfordulón zajló társadalmi folyamatok ártértékelése magával hozta a *Conventum* újraértelmezését is. Jane Martindale a szöveg jogi vonatkozásait vizsgálva megállapította, hogy az abban megörökített számos erőszakos cselekmény ellenére szó sincs anarchiáról, mivel a konfliktusok valójában rendkívül szabályozott keretek között zajlottak.³³ Dominique Barthélemy arra hívta fel a figyelmet, hogy valójában nem is Vilmos és Hugó az igazi ellenfelek: mindketten a velük egyenrangúakkal folytatnak küzdelmet – Vilmos Fulco Nerrával, Anjou grófjával, Hugó pedig a thouars-i algrófokkal és Rancon uraival. „Ha a *Conventum* előjele valaminek – írja –, az nem egy társadalmi vihar, hanem Anjou győzelme az 1030-as években (...).”³⁴

Stephen White többek között azt vizsgálta, hogyan köszön vissza az elbeszélésben a hűbértartók örökölhetőségének problémája, illetve a hűbéri viszony különböző értelmezési lehetőségei. Mivel a jó hűbérúr egyik ismérve a nagylelkű adakozás volt, a rendelkezésére álló birtokokból azonban nem juthatott mindenkinek, a nagyúrnak ahhoz, hogy egyik hívének adhasson, egy másiktól kellett elvennie, ügyelve közben a birtokosok közötti hatalmi egyensúly fenntartására is. White – mások mellett – hangsúlyozta, hogy az első ezredforduló táján még nem beszélhetünk hűbéri jogrendszerrel, csak bizonyos általános elvekről, amelyeket az egyedi konfliktusokhoz idomítva alkalmaztak. Így például amíg a hűbérúr úgy vélte, szabadon rendelkezik elhunyt vazallusai hűbértartói felett, a halott birtokos rokonai ezeket öröklődő családi vagyonnak tartották. Az új, illetve a régi birtokos rokonai rendre szembekerültek egymással és közös hűbérurukkal, így életük háborúk és megegyezések állandó körforgásában zajlott.³⁵

White tipológiája szerint a hűbéri viszony alapvetően három modell szerint működött: a „politikai” modell értelmében a hűbéres az adományozott földdel szolgálatot vásárolt, a „familiáris” modell a kapcsolat barátságra emlékeztető aspektusára helyezi a hangsúlyt, míg az „üzleti” modell jól meghatározott cserét tett lehetővé.³⁶ A *Conventum* cselekményében rendszeresen előfordul, hogy egy-egy konfliktus során a felek valamelyik (vagy több) modell alkalmazásával próbálják elérni céljukat. Ahhoz, hogy a *Conventum* jelentőségéről és jellegzetességeiről valóban átfogó képet alkothassunk, elengedhetetlen a helyi viszonyok ismerete és az elbeszélés fő pontjainak áttekintése.

32 Reuter, 1997. 181–182.

33 Martindale, 1997b. passim.

34 „Si le Récit des Pactes est le signe avant-coureur de quelque chose, ce n'est pas d'une tempête sociale, mais c'est de la victoire angevine des années 1030 (...).” Barthélemy, 2000. 467–468.

35 White, 2005c. 8.; White, 2005b. 12.

36 White, 2005b. 10–11.

Poitou és La Marche az első ezredfordulón – a történet szereplői

A *Conventum* főleg Poitouban és délkeleti szomszédjában, La Marche-ban játszódik. Poitou az aquitaniai herceg birtokának magját képezte. Poitou grófjai a 10. század közepén szerezték meg az aquitaniai hercegi címet, miután az azt viselő auvergne-i grófi család kihalt.³⁷ La Marche – mint arra neve is utal – ekkor még Poitou határvidéke volt, amely a limoges-i algrófságtól választotta el. Ez utóbbi az angoulême-i és a périgueux-i grófsággal együtt az aquitaniai herceg hűbérurasa alá tartozott, csakúgy, mint a korábbi saintes-i grófság (vagy annak egy része), amely 866-ban gróf nélkül maradt.³⁸

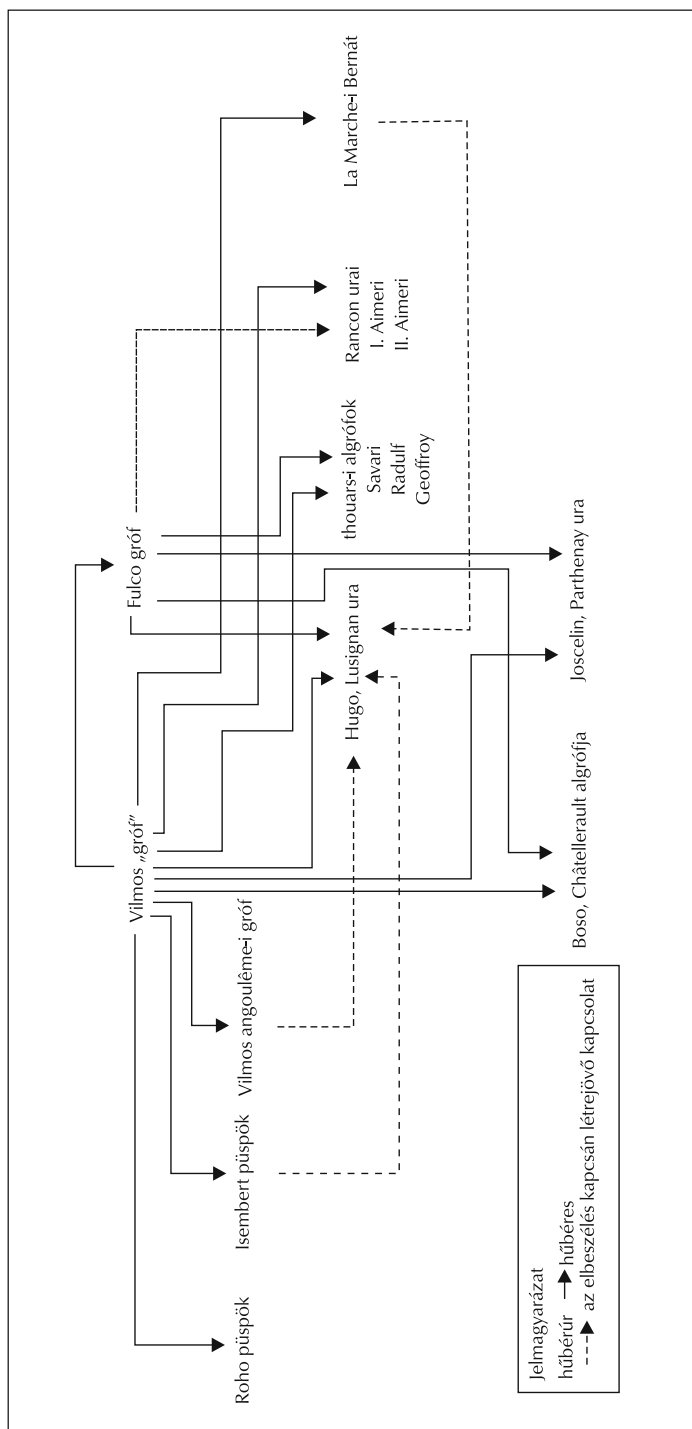
Aquitania az ezredfordulón³⁹

37 Barthélemy, 1999. 611.; Mazel, 2014. 731. – Dominique Barthélemy szerint III. Vilmos (†963) volt az első, aki a hercegi címet viselte (955-től), míg Florian Mazel szerint már Ébles Manzer (†934/5) is aquitaniai herceg volt. Auvergne grófjairól lásd: Mazel, 2014. 720.

38 Debord, 1984. 63.; Bachrach, 1985b. 26.

39 Forrás: *Atlas de la France de l'an mil*. Sous la direction de Michel Parisse. Paris, 1994. 61., 69.

Hűbéri viszonyok a Conventum fontosabb szereplői között

I. (Öreg) Boso családját a 10. század közepére La Marche legjelentősebb birtokosaivá tette, ráadásul felesége révén a périgueux-i grófi címet is sikerült megszereznie.⁴⁰ Sikereinek hátterében Robert-Henri Bautier szerint az állt, hogy – a családban előforduló nevek alapján – talán Boso nyugati frank ellenkirály (879–887) leszármazottja volt.⁴¹ A család pozícióját tovább erősítette Boso egyik fiának, Aldebertnek Fulco Nerra anjou gróf (987–1040) egyik unokatestvérével, Almodisszal kötött házassága, amely szövetségessé tette a két családot. Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy mekkora veszélyt jelent ez az aquitaniai herceg hatalmára. Amikor a 990-es évek végén Anjou grófja és a herceg között háború tört ki, La Marche ura, Aldebert az előbbi mellé állt, és a harapófogóba szorított herceg – több taktikai hiba elkövetése után⁴² – 999-ben elvesztette a háborút.⁴³

Vilmosnak ugyan számos poitou-i és saintonge-i birtokról le kellett mondania Fulco javára, de feleségül vehette Aldebert özvegyét, így az utóbbi fia, Bernát gyámja lett.⁴⁴ 1003-ban elhunyt II. Boso, Aldebert testvére, a család utolsó nagykorú tagja. Vilmos, aki így már az egész család felett gyámságot élvezett, felosztotta a birtokokat Bernát és II. Boso kiskorú gyermekei között. Míg az utóbbiak megtarthatták a périgueux-i grófságot, Bernát örökölte a család La Marche-i birtokait, amelyhez Vilmos grófi címet társított.⁴⁵ La Marche így névleg elszakadt Poitoutól, de mivel a gróf még kiskorú volt, gyakorlatban az 1010-es évekig a herceg kormányozta.

A La Marche-i grófság végleges kialakulásának időpontja vitatott. Robert-Henri Bautier szerint Bernát csak 1028 után kezdte használni grófi címét.⁴⁶ Az 1028 után keletkezett *Conventum* valóban grófi címe nélkül emlegeti Bernátot, ennek oka viszont az, hogy az elbeszélő egyenrangú félnek tekinti a frissen gróffá vált Bernátot és a főhőst, Hugót. Georges Thomas 1927-es tanulmánya függelékében közli azt az oklevelet, amely Bernát grófi címének legkorábbi fennmaradt említését tartalmazza.⁴⁷ A keletkezés *terminus post quem*-je 1011, így Bernát akár már az 1010-es években grófi címet használhatott, és tekintve hogy legkésőbb 997-ben születhetett, nagykorúvá válásának jóval 1028 előtt be kellett következnie.

Ezt megerősíti Chabannes-i Adémar *Krónikája*, amely hosszasan tárgyalja a grófság igazgatását Bernát kiskorúsága alatt (részben a szerző személyes érintettsége miatt).⁴⁸ Vilmos egy helyi várúr két fiát, Mortemart-i Pétert, a Le Dorat-i társaskáptalan világi apátját és Umbertet bízta meg La Marche ideiglenes kormányzásával. Miután Umberto elhunyt, Péter más segítőket választott maga mellé egy helyi birtokos családból, ám ők az évek során mind meghaltak, ráadásul időközben Bernát is felnőtt, így az apát kezében összpontosuló hatalom teherré vált a herceg és

40 Bautier, 1979. 11–14.; Barthélemy, 1999. 278.

41 Bautier, 1979. 13.

42 Bachrach, 1979. 12.

43 A családfát lásd: Bachrach, 1993. 265., 268.; Bachrach, 1976. 116–119.

44 Ademar Cabannensis, 1999. 156.

45 Uo. 164.

46 Bautier, 1979. 17.

47 Thomas, 1925–1927. 625.

48 Ademar Cabannensis, 1999. 164–165. – Chabannes-i Adémar apja egyike volt az alább említett Mortemart-i Péter segítőinek.

gyámfia számára. Egy öröklési viszályt kihasználva⁴⁹ Vilmos és Bernát elűzték Pétert, ekkor vehette kezdetét La Marche grófjának önálló pályafutása.⁵⁰

A herceg legfontosabb poitou és La Marche-i hűbéresei közé tartozott a poitiers-i püspök,⁵¹ a Poitiers-től északra fekvő Thouars algrófja (Poitou legjelentősebb birtokosa a herceg-gróf után),⁵² Parthenay ura,⁵³ a hercegi székvárostól délre található Lusignan ura,⁵⁴ Rancon ura La Marche-ban⁵⁵ és természetesen Anjou grófja, aki az előbb említett világi birtokosok hűbéruraságán osztozott Vilmostal, habár – elméletileg – neki alávetve. Fulco Nerra ezenfelül olyan kulcsfontosságú poitou erődtímenyek felett rendelkezett (névlegesen szintén Vilmos herceg hűbéreseként), mint Loudun és Gençay.⁵⁶ Ez roppant kellemetlen helyzetbe hozta a herceget, azok a hűbéresei ugyanis, akik nem voltak megelégedve egy-egy birtokügyben hozott döntésével, az anjoui grófhhoz folyamodhattak támogatásért, ami egyszerre ártott a herceg tárgyalási pozíciójának és reputációjának, mint ahogy azt később a Gençay vára körüli egyezkedések során láthatjuk.

A *Conventum* szereplői többnyire a fent említett birtokosok közül kerülnek ki. Rajtuk kívül felbukkan IV. Vilmos, Angoulême grófja (988–1028), aki – hűen a Chabannes-i Adémar által megörökölt ideális hűbéri viszonyhoz, sőt barátságához – egy ízben a herceg nevében jár el,⁵⁷ Géraud, Limoges püspöke (1014/15–1023), aki Lusignani Hugónak segít várat építeni La Marche-i Bernát ellen,⁵⁸ és Roho, Angoulême püspöke (1018–20 – 1029–36), aki Vilmos és Hugó egyik megállapodása során tanúskodik.⁵⁹

49 Uo. – Adémar a következőket közli: Mortemart várát Péter és Umberto apja építette Aldebert gróf hozzájárulásával; Umberto még Péter életében meghalt; Péter később felgyújtotta „saját várát”, Mortemart-t. Ez valószínűleg a család más tagjaival folytatott jogvitája egyik állomása lehetett.

50 Uo.

51 Duguet, 1971. 163., 167–172., 185. – A poitiers-i püspöki cím egy helyi birtokos családban öröklődött a 10. század közepe óta. Pétertől (963–975) unokaöccse, Gislebert (975–1022) örökölte a püspöki címet, amely az ő unokaöccsére, Isembert-re (1023/4–1047) szállt. Őt unokaöccse követte a sorban.

52 BnF Département des Manuscrits, Ms. latin 4892. Maillezais-i Péter: *Relatio*. 247. fol. v.; Bachrach, 1985a. 54–55. 74. jegyz. – Az aquitaniai hercegek és a thouars-i algrófi család hűvös viszonyt tartottak fenn egymással a 10. század második fele óta. Maillezais-i Péter a 11. század közepén írt *Relatio*jában taglalja IV. Vilmos és az akkori algróf, II. Aimeri feleségének viszonyát, ez a történet azonban inkább következménye, mint előzménye lehetett a két birtokos elhidegülésének. Maillezais-i Péter: *Relatio*. 246. fol. v., 247. fol. v., 249. fol. v. – Maillezais-i Péter nem igazán megbízható forrás az ezredforduló és az azt megelőző időszak eseményeivel kapcsolatban. Szereplői nevét nem mindig helyesen adja meg. Aldebert gróf özvegyét, Almodist pedig boszorkányszerűként ábrázolja. Bachrach, 1976. 113. – Az anjoui grófok igyekeztek minél szorosabbra vonni kapcsolatukat a thouars-i algrófokkal.

53 Bachrach, 1976. 119–120.

54 A család felemelkedéséről, birtokairól, terjeszkedési kísérleteiről lásd: Painter, 1957. 27–32.

55 Fouché, 1969. 95–97.

56 Adémarus Cabannensis, 1999. 162.; *Le Conventum*, 1995. 132–133.; Bachrach, 1993. 163.

57 *Le Conventum*, 1995. 133.; Vasselot, 2015. 31. bekezdés. – Vasselot szerint a gróf az egyetlen szereplő, akit a *Conventum* semleges színben mutat be. Tekintve azonban, hogy a gróf szerepe mindössze annyi, hogy követi a gyáván megfutamodó herceg utasítását és fogadja Hugó hűségesküjét, így passzivitása révén a herceg cinkosa lesz, és hozzájárul Hugó megkárosításához, inkább enyhén negatív figurának tűnik.

58 *Le Conventum*, 1995. 131.

59 Uo. 123.

Vitatott, hogy az Aimeri „tribunus” néven szereplő birtokos és fia vajon Rancon (és Taillebourg) vagy Rancogne urai voltak-e,⁶⁰ mivel a két településnév írásmódja a korszakban rendkívül következetlen.⁶¹ Rancogne birtokosainak szereplése mégis kizárható, mivel a várat birtokló Mussidani Aimerinek nem volt vele azonos nevű örököse.⁶² A *Conventum* I. Aimerijét viszont azonosíthatjuk azzal a vele egyező nevet viselő személlyel, aki 1024-ben az angoulême-i gróf engedélye nélkül épített vára, Fractabotum védelmében lelte halálát.⁶³

A *Conventum*-ban rövid epizódszerepet kapnak olyan csekély politikai befolyással rendelkező személyek is, mint például Chizé várnagya, Péter vagy Lusignani Hugó mouzeuil-i lovas katonái. Az elbeszélő valószínűleg – közel – azonos társadalmi szintre helyezi Châtellerault algrófját, Parthenay urát és a már említett chizéi várnagyot. Az ő esetükben vélhetőleg státusjelölő szerepe van annak, hogy névvel szerepelnek (ellentétben például a gençay-i várnaggal, akiről nem esik szó), de hűbértokait a szerző nem családi örökségnek, hanem szabadon eladományozható földnek tekinti. Velük szemben azonban Lusignani Hugónak és Rancon urának öröklési jogát nem kérdőjelezi meg, mintegy betagozva őket a címmel rendelkező arisztokraták körébe (és nyilvánvalóan a valódi titulus hiányát pótlandó látja el őket a fiktív *chiliarcusi* és *tribunusi* címmel).⁶⁴

A Conventum egy lehetséges értelmezése

A történet két hasonló felépítésű részből áll, amelyek dramaturgiai szerkezete nagyrészt hasonló: Vilmos birtokot ígér Hugónak, aki ismételten bizonyítja hűségét a herceg előtt, mégsem kap semmit, sőt Vilmos az előbbi ellenfelével köt megegyezést és őt kárpótolja Hugó helyett. Végül Hugó is megkapja a jussát, de mindkét esetben olyan birtokhoz jut hozzá, amelyet egyébként is jogos örökségének tart.

Az első rész Hugó és a thouars-i algrófok konfliktusait dolgozza fel, középpontjában a néhai châtellerault-i algróf egyik birtoka áll, amelyet Vilmos herceg Hugónak adott, a thouars-i algróf, Savari azonban „eloroztta” tőle. A herceg nem mutat különösebb hajlandóságot Hugó kárpótlására, ami érthető, tekintve hogy a thouars-i algrófi család komolyan fenyegeti Észak-Poitouban a herceg fennhatóságát. Hugó – látva, hogy hűbérura segítségére nem számíthat – magával az ellenféllel, Thouars-i Radulffal (az időközben elhunyt Savari öccsével és örökösével) próbál megegyezni a herceg háta mögött, aki – tudomást szerezve erről – azzal fenyegeti

60 Rancogne-i Aimeriként említi: Poly-Bournazel, 1980. 140.; White, 2005c. 8.

61 Ademar Cabannensis, 1999. 158., 181. – Adémar *Krónikájának* β változata az angoulême-i püspök adományai között említi egy *villa Ranconia* nevű helyet, az engedély nélkül épített Fractabotum ostromában megölt birtokost *princeps Ronconiensis*-nek nevezi. A γ éppen fordítva használja a két nevet (*villa Ronconia, princeps Ranconiensis*). Az okleveles anyagban is számos példát találunk erre a jelenségre.

62 Bachrach, 1985b. 35.

63 Ademar Cabannensis, 1999. 181.

64 Chabannes-i Adémar *Krónikájában* a címmel nem rendelkező, de jelentős hatalmú birtokosok *princeps*-ként szerepelnek. – Ademar Cabannensis, 1999. 167., 170., 176., 177., 178., 180., 181., 184., 185., 189.

Radulfot, hogy Parthenay várát és előző birtokosának özvegyét Hugónak adja. Lusignan urainak birtokai így körülzárták volna Thouars-t. Ez azonban csak üres fenyegetés, Parthenay felett valójában Fulco Nerra rendelkezett, aki az elhunyt birtokos fiát jelölte meg örökösként.⁶⁵ A *Conventum* ezt nem említi, az elbeszélés szerzője így tudja fenntartani a látszatot, hogy Hugó kizárólag a herceg esküszegése miatt nem kapja meg Parthenay-t.

Radulf és Vilmos viszálya hamarosan háborúba torkollik, és bár Radulf jutalommal kecsegteti Hugót, ha mellé áll, az utóbbi természetesen hűbérura pártját fogja. Az új thouars-i algróf, Geoffroy (az időközben elhunyt Radulf unokaöccse) elfoglalja Mouzeuil-t, Hugó várát, és megcsonkíttatja Hugó lovas katonáit. A szöveg indokolatlan kegyetlenkedésként számol be erről, de az incidens akár egy félresikerült megállapodás eredménye is lehetett. Akár Hugó nem tudta kifizetni a váltságdíjukat, akár Vilmos parancsolt rá Geoffroy-ra, hogy engedje el a foglyokat, a thouars-i algróf mindkét esetben csak akkor húzhatott hasznot a helyzetből, ha harcképtelenné téve engedi szabadon a katonákat. Ezt büntetlenül megtehetette, mivel abban a kiváltságos helyzetben volt, hogy Vilmos és Fulco versengtek a szövetségéért.

Hugó a legjobb thouars-i lovasok foglyul ejtésével válaszol – az értük követelt váltságdíjból új katonákat fogadhatott volna fel. Vilmos közbeavatkozása ismét megakadályozza, hogy két hűbérese a háta mögött üzleteljen, és egyúttal annak is elejét veszi, hogy Hugó bosszúból megcsonkítsa a thouars-i lovasokat, ami miatt Geoffroy Fulcóhoz fordulhatott volna igazságtételt követelve. Hugó végül kénytelen átadni a thouars-i lovasokat Vilmosnak, aki pedig szabadon engedi őket.

A tárgyalások során a hűbéri viszony mindhárom modellje megjelenik. Hugó valószínűleg az „üzleti” modellt követve ejtette túszul a lovasokat, hogy a váltságdíjuktól fedezze az őt ért károkat. Vilmos Hugóval egyezkedve erre és a két másik modellre is utal. Először a „politikai” modellt követve, brutálisnak tűsző túlzásba esve arra hivatkozik, hogy Hugó az ő hűbéreseként köteles a parancsait teljesíteni („az enyém vagy, hogy akaratom szerint cselekedj”), majd a kijelentés élét először az „üzleti”, azután a „familiáris” modell alkalmazásával igyekszik tompítani: méltányos ellenszolgáltatást ígér Hugónak, ha átadja a túszokat, egyúttal felszólítja hűbéresét arra, hogy – valódi biztosíték híján – bízson adott szavában és jóindulatában. Az egyértelműen parodisztikus jelenet csattanója, hogy Hugó mindenképpen vesztesként kerül ki a helyzetből. Hűségesküje arra kötelezi, hogy a herceg hitelére hagyatkozzon, a túszok átadásával viszont saját magát fosztja meg az egyetlen eszköztől, amellyel számára kedvező üzletet csikarhatott volna ki a megegyezés során.

Hugó hiába teljesíti a herceg összes parancsát, a châtelerault-i algróf birtokára támasztott igényét Vilmos vele ellentétben valószínűleg alaptalannak tekinti. Hugó végül nagybátyja hagyatékából kap kárpótlást. Vilmos szerint ez nagylelkű adomány, a Hugó által képviselt felfogás szerint viszont jogos örökség (arról nem is beszélve, hogy a várbirtoknak csak egy részét kapja meg, és azt is a poitiers-i püspök hűbéreseként).

65 Bachrach, 1976. 120.; Bachrach, 1993. 138.

A második rész témája Hugó és Rancon urainak konfliktusa és Hugó Chizé-re támasztott jogigénye. Ez a hosszú történet három kisebb szakaszból áll. Az elsőben kibontakozik Hugó és Rancon I. Aimeri viszálya, miközben először merül fel Hugó „joga” Chizé várára. A másodikban a cselekmény Gençay vára körül összpontosul, amelynek elfoglalásával Hugó próbál javítani tárgyalási pozícióján, a harmadikban pedig a konfliktus eléri csúcspontját, Hugó nyíltan szakít Vilmostal, hogy végül számára elfogadható módon békülhessenek ki.

A második rész első epizódjának elején a Hugó, Rancon Aimeri és La Marche-i Bernát között fennálló (feltételezett) hatalmi egyensúlyt Aimeri borítja fel Bernát vára, Civray elfoglalásával. Vilmos – hogy szövetségest szerezzen Bernátnak – hosszasan gyözködi Hugót, hogy fogadjon hűséget La Marche urának a vár negyedéért, amelyhez csak úgy juthat hozzá, ha a várat sikerül visszafoglalni. Hugó számára több szempontból is sértő az ajánlat. A vár egy része korábban valamilyen jogcímen az apjáé volt, ezért Lusignan ura úgy vélhette, megalázó lenne jogos örökségéhez jutalomként hozzájutni. Bernátot a jelek szerint egyébként is egyenrangúnak tartja saját magával, ezért különösen sértette volna az önértéket, ha hűbéresköt kell neki tennie.

Mivel a hadiszerencse eleinte Aimerinek kedvez, Vilmos elkezd építeni Couhé várát Hugó számára. A herceg azonban hamarosan békét köt Aimerivel, ezért az építkezés félbemarad. Hugó így sem Civray-t, sem Couhét nem kapja meg. Vilmos már két ígérete teljesítésével is adósa Hugónak, amikor a helyzet tovább bonyolódik. Aimeri elfoglalja Chizé várát, amely közvetlenül a herceg fennhatósága alatt állt. Mint ahogy az a későbbiekben kiderül, Hugó erősen érdekelt Chizé visszafoglalásában, mivel az egykor nagybátyjáé volt. Vilmos és Hugó azonban hiába aratnak győzelmet Mallevault-nál, Aimeri váránál, a herceg – ahelyett, hogy megjutalmazná hűséges vazallusát – inkább újra békét köt Rancon urával, és megengedi neki, hogy újjáépítse a várat, noha korábban azt ígérte Hugónak, hogy az ő beleegyezése nélkül nem fog így tenni.

A *Conventum* szerint Hugó Aimeri halála előtt semmit nem kapott meg a már említett birtokok közül – igaz, a szöveg nem tér ki arra, hogy mi az, amit ezután *békés úton* szerzett meg Rancon urának hagyatékából. Valószínű, hogy ekkor kapta meg Civray várát Bernát hűbéreseként, és az így megszerzett földek miatt keveredett háborúba I. Aimeri fiával, II. Aimerivel. Az elbeszélés ugyanis kicsivel később már Hugót említi Civray uraként. Ekkorra azonban a kiindulási helyzethez képest Bernát pozíciói jelentősen gyengültek Rancon urával és Hugóval szemben, akik mindketten birtokgyarapodást könyvelhettek el: I. Aimeri két várat szerzett, amelyek közül az egyiket fia örökölte, a másikat, Civray-t pedig Hugó kapta meg, így Bernát elvesztette a vár feletti közvetlen irányítást. Eppen ezért Vilmos II. Aimeri és Hugó háborúja alatt „Bernát tanácsára” befejezi a korábban félbehagyott couhéi vár munkálatait, majd miután Hugó valóban megkapta új várát, a civray-beliek viszájátsszák a várat korábbi uruk, Bernát kezére.

A *Conventum* retorikája szerint ekkor Hugó a teljes anyagi csőd szélén állt, a birtokokkal kapcsolatban közölt információk szerint viszont éppen ekkor kezdtek megközelíteni az erőviszonyok a kiindulási helyzetet: Civray visszakért Bernáthoz,

Aimeri és Hugó pedig egy-egy várat szereztek (Chizét és Couhét). Ha valakinek oka lehetett volna panaszsra, az Vilmos volt: nemcsak elvesztett egy várat közvetlen irányítása alól, de még egy új vár építési költségeit is állnia kellett, amely ráadásul Hugó kezére került. A gyanútlan olvasót ellenben a Hugó által elszenvedett károk állandó ismétlése és a többiek veszteségeinek elhallgatása arról győzheti meg, hogy Lusignan urát kivéve mindenki jól járt.

A második rész következő epizódja, a Gençay vára körüli tárgyalások leírása ismét a hűbéri viszony és a hűbéresi köteleességek különböző értelmezési lehetőségeit mutatja. Mint arra a szöveg egy későbbi ponton utal, Gençay-t Ranconi II. Aimeri igazgatja Fulco Nerra hűbéreseként, amikor Hugó elpusztítja a várat, majd engedélyt kap annak legfőbb birtokosától, Vilmostól az újjáépítésre. Terveik szerint Vilmos megvásárolta vagy kiváltotta volna a várat Anjou grófjától, majd osztott volna rajta Hugóval, azzal azonban nem számoltak, hogy Fulco nemet mond az ajánlatra. Vilmos – figyelembe véve az erőviszonyokat – eláll korábbi döntésétől, és megpróbálja rábeszélni Hugót, hogy szolgáltatassa vissza a várat Anjou grófjának (aki valószínűleg azon nyomban visszaadta volna korábbi birtokosának, vagyis Hugó ellenségének). Lusignan ura nem akarja, hogy Aimeri visszakapja Gençay-t, ezért feltételeket szab Vilmosnak. Abban az esetben, ha Rancon ura újra a vár birtokába jut (ami nagyon is valószínű volt), Hugónak meg kellett volna kapnia Melle-t vagy Chizét. Az első kérés teljesíthetetlen volt (a melle-i algrófság az angoulême-i gróf birtoka volt, és nyilvánvalóan az algróf és családja sem támogatta volna a döntést), mellette viszont Hugó valódi célja, Chizé megszerzése méltányos alkunak tűnhetett.

Vilmos, aki idegenkedett attól, hogy ezen ajánlatok bármelyikét elfogadja, találkozóra hívja Hugót, ahol hűbéresétől bizalmat kér a maga számára, segítséget ígérve arra az esetre, ha bántódása esne. Hugó – okulva a korábban történelemből – a hercegtől kapott hűbérbirtokát kéri biztosíték gyanánt és azt, hogy a herceg esküszegése az ő neki tett hűségesküjét is érvénytelenítse. Vilmos ebbe beleegyezik, és a megállapodás elnyeri végső formáját: Hugó átadja Gençay-t Vilmosnak, de amennyiben a vár az ő beleegyezése nélkül (amelyet nyilvánvalóan soha nem adott volna meg) Aimeri kezére kerül, Hugó többé nem tartozik hűséggel a hercegnek. A vár természetesen rövid úton visszakerül Rancon urához, Hugó viszont a herceg elleni, bosszúból indított háború lezárásaként kicsikarja magának Chizét, így végül minden fél megkapja, amit akart.

Hugó és Vilmos elmérgesedő konfliktusa közepette figyelemre méltó, hogy Lusignan ura a hadüzenetben sértetlenséget ígér a herceg városának és személyének. George Beech ezt azzal magyarázza, hogy Hugó csak az őt és Vilmost összekötő hűbéri köteléket szakította meg, míg a régi „közhatalmi” kapcsolat révén továbbra is Vilmos alattvalója maradt.⁶⁶ Ez a magyarázat problematikus, ugyanis egy olyan elvont, személytelen Karoling-államszervezetet feltételez, amely valójában sosem létezett. Dominique Barthélemy szerint az említett biztosíték egyszerűen csak a birtokosok közötti konfliktusrendezés jellegzetessége: habár a vita a két bir-

66 Beech, 1998. 11–12.

tokos személyes ügye, érdekük, hogy egymásban ne tegyenek kárt, így végül hűbéreseik, katonáik és a parasztok járnak pórul.⁶⁷

További magyarázatai is léteznek a herceget és városát illető kivételnek. Lusignan ura eleve a számára kedvező megállapodásban reménykedve indította a háborút, ezért azzal számolt, hogy hamarosan újra Vilmos hűbérese lesz. A gesztusnak ezenfelül egy igen prózai oka is lehetett: mivel Hugó a herceg udvarában jelentette be hadüzenetét, meglehetősen nagy elővigyázatlanlanság lett volna részéről szemtől szemben megfenyegetni a herceget és székvárosa lakóit.

A *Conventum* a két főhős tárgyalásával és megegyezésével ér véget. Habár a mérleg pozitív, hiszen Vilmos visszakapta hűbéresét, Hugó pedig megszerezte nagybátyja „örökségét” (igaz, cserében az apja által bírt földekre támasztott jogigényéről le kellett mondania), az elbeszélés vége mégis nyugtalanító: Hugó tisztaban van azal, hogy Vilmos újra megteheti vele mindazt, amit az elbeszélés során újra és újra elkövetett ellene, mégsem hajlandó biztosítékot elfogadni hűbérurától, aki pedig kivételesen önként ajánlja fel neki. Ugyan „vége a megállapodásoknak a gróf és Hugó között”, az ismeretlen szerző meg sem próbálja abba a hitbe ringatni olvasóját, hogy a hűbéri viszony és a társadalom működésében bármilyen változás történt.

Összegzés

A történet végére érve érdemes levonnunk néhány következtetést. A *Conventum* számos szempontból kiegészíti a kortárs források nézőpontját és módosítja a képet, amelyet ezek alapján alkothatunk Poitou és La Marche birtokos társadalmáról és általában véve a nagybirtokos hűbérurak és a vazallusok kapcsolatáról az első ezredfordulón. Míg Chabannes-i Adémar, a korszak másik legfontosabb helyi érdekeltiségű elbeszélő forrásának szerzője tudatosan arra törekszik, hogy Vilmos herceget Aquitania megkérdőjelezhetetlen hatalmú uraként és Karoling-ihletettségű kváziuralkodói szerepben tüntesse fel, ennek érdekében pedig mellőzi kapcsolatai és stratégiája komplex leírását, addig a *Conventum* rálátást ad ezekre. Éric Bournazel a következőképpen vázolta fel a herceg legfontosabb taktikai lépéseit: a hűbértartásokat igyekezett szétszórtnak kiosztani, hogy ne alakuljanak ki hatalmas összefüggő birtoktestek, ezen birtokok körül egészséges versengést szított hűbéresei között, amit tovább fokozott, hogy igyekezett birtoktöredékekhez juttatni őket teljes birtokok helyett (így kapta meg Hugó Civray negyedét és Vivonne felét), ezenkívül más birtokosokat is beiktatott a hűbéri láncba. Így ő maradt a legfelsőbb hűbérúr, és elkerülte, hogy hűbéresei minduntalan vele kerüljenek konfliktusba egyes birtokokra támasztott igényeik miatt.⁶⁸

A *Conventum* nézőpontjának fontos jellegzetessége, hogy a társadalmat kizárólag a hűbéri kapcsolatok és az erőviszonyok alapján írja le, nem különítve el például az egyházat a világi szférától (az elbeszélésben szereplő püspökök mind

⁶⁷ Barthélemy, 2012. 137.

⁶⁸ Poly-Bournazel, 1980. 69.

hűbérúrként, hűbéresként vagy nagyurak világi szövetségeseiként tűnnek fel) és azonos szintre helyezve Vilmost és Fulcót – nem véletlenül nevezi Vilmost is következetesen grófnak. Ennek következménye a szerző ellenséges hozzáállása Vilmos minden megnyilvánulásához, amikor engedelmességet követel hűbéreseitől, miközben a herceg számára legfőbb tartományúri hatalma megőrzése érdekében kulcsfontosságú volt, hogy a birtokviszonyokat saját igényei szerint alakítsa, ehhez pedig szüksége lett volna hűbéresei együttműködésére.⁶⁹

A szövegből kirajzolódó kép ilyen módon – habár annak fókuszában éppen a hűbéri viszony működése áll – szögesen ellentétes azzal a társadalomszemlélettel, amelyet Fulbert chartres-i püspök híres levele képvisel. Ebben az 1020-ban keletkezett levélben Fulbert püspök Vilmos herceg kérésére vette számba a hűbéres kötelességeit (lásd a II. forrásközlést). A levél tanúsága szerint Fulbert a tartományúr abszolút hatalmának koncepcióját tekintette irányadónak: a hűbéri hálózat csúcán álló herceg az egész tartományért felel, a levélben felsorolt kötelezettségek pedig a tartomány békéjének fenntartására irányulnak. A püspök fontosnak tartotta hangsúlyozni az ideális hűbéres passzivitását olyan ügyekben, amelyekben a *Conventum* Hugó és sorstársai tevékenységét, sőt önállóságát tekinti követendőnek, mivel Hugó máskülönben nem tudná megvédeni saját „jogait”, identitásának alapját hozzá hasonlóan elszánt ellenfeleivel szemben.

Ha Vilmos vazallusai eleget tettek volna a püspök által felsorolt hat passzív köteletségnek (sértetlenség, biztonság, becsületesség, hasznosság, könnyűség, lehetségeség), nem került volna sor birtokháborúkra. A levélben tehát a konfliktusmentes együttélés a hűbéres felelősségeként jelenik meg, amit Vilmos elsőbbsége követel meg, míg a *Conventum* közvetlen bizonyíték arra, hogy valójában éppen ennek fordítottja volt a helyzet: Vilmos elsőbbsége és így Fulco Nerrával szembeni helyzete függött a tartomány békéjétől, vagy legalábbis attól, hogy képes legyen ellenőrizni hűbéresei konfliktusait.

A *Conventum*ban szereplő kisebb arisztokratáknak érdekük volt fenntartani a Vilmos és Fulco közötti versengést, mivel ez lehetőséget kínált pozíciójuk erősítésére, arra, hogy előrébb lépjenek az arisztokrácia ekkor még képlékeny hierarchiájában. Fontos azonban megjegyezni, hogy ebből a helyzetből csak azok húzhattak hasznát, akik már eleve abban a helyzetben voltak, hogy a herceg és Anjou grófja számára fontos legyen a velük ápolt szövetség, míg a jelentéktelen személyeknek továbbra is be kellett érniük korábbi szerepükkel.

Az elbeszélést övező számos rejtélyre valószínűleg soha nem fog fény derülni. Ezzel együtt a szöveg felbecsülhetetlen értéket képvisel: történeti vonatkozásai mellett értékes kritikát fogalmaz meg a 11. század eleji poitou-i és La Marche-i birtokos társadalom működésével kapcsolatban, és a korszak gyakorlati politikai gondolkodásának gazdagságáról tanúskodik.

69 Ennek legrészletesebb tárgyalása: Varró, 2017. 36–41.

Mellékletek

I.

Megállapodás Vilmos, Aquitania grófja és Hugó chiliarchus között

Aquitania grófja, Vilmos⁷⁰ megállapodott Hugó⁷¹ chiliarchusszal,⁷² hogy ha Boso algrófot⁷³ eléri a vég, birtokát Hugóra bízza. Roho püspök⁷⁴ pedig látta és hallotta ezt, és kezet csókolt a grófnak. Savari algróf⁷⁵ ellenben elvette Hugó földjét, amelyet Vilmos gróftól birtokolt. Az algróf halála után a gróf megígérte Hugónak, hogy Radulffal,⁷⁶ az elhunyt testvérével nem köt sem megállapodást, sem békét, amíg a föld nincs felszabadítva. Ezt mondta mindenki előtt, de később alattomban mégis neki [Radulfnak – V. O.] adta.

Ezt vagy egy nagyobb földet, vagy más dolgokat illetően Hugó megállapodott Radulffal, hogy feleségül veszi a lányát. Amint a gróf meghallotta ezt, nagyon dühös lett, alázattal⁷⁷ sietett Hugóhoz, és így szólt hozzá: „Ne vedd feleségül Radulff lányát, megadok neked bármit, amit kérsz, és fiamon⁷⁸ kívül mindenkinél inkább barátom leszel.” Hugó megtette, amit a gróf parancsolt neki, és az iránta érzett szeretetből és hűségből titokban elküldte az asszonyt.

Ebben az időben történt, hogy meghalt Joscelin⁷⁹ Parthenay várából. A gróf azt mondta, hogy birtokát és feleségét Hugónak adja, ha pedig nem akarja elfogadni, a legkevésbé sem fog megbízni benne. Hugó nem sürgette és nem kérte a gróftól ebben az ügyben sem a maga, sem más javára. Megfontolta a dolgot, és így szólt a grófhhoz: „Mindent megteszek, amit parancsolsz.”

A gróf mindeközben megállapodást kötött Fulco gróffal,⁸⁰ és megígérte neki, hogy ad az előbbinek [Hugónak] saját birtokából. Fulco megígérte, hogy a sajátjából ad Hugónak. Ugyanezen találkozó közben a gróf Radulffért küldetett, és közölte vele: „Hugó semmit nem fog megtartani az egyezségetekből, mert megtiltom neki. Ellenben én és Fulco megállapodtunk, hogy neki adjuk Joscelin birtokát

70 V. (Nagy) Vilmos, Poitou grófja, Aquitania hercege (990-es évek közepe – 1030).

71 IV. (Barna) Hugó, Lusignan ura (?–1032 k.).

72 *Chiliarchus* (gör. χιλιάρχος): ezredes, a *tribunus* megfelelője. Beech, 2004. 254–266. – Beech a szó használatára alapján arra jutott, hogy mélyebb kapcsolat van a *Conventum* és Dávid király története között, és a szerző tudatosan arra törekedett, hogy Hugót Dávid alakjára formálja. (Dávidot Saul teszi ezredessé a filiszteusok felett aratott győzelme után: 1Sám 18,13.) Beech elméletére azonban semmiféle közvetlen bizonyíték nincs, és ő maga is elismerte a hipotézis gyenge pontjait.

73 I. Boso, Châtelleraut algrófja (995 k. – 1020 k.).

74 Roho, Angoulême püspöke (1018–20 – 1029–36).

75 Savari, Thouars algrófja (990 k. – 1003/12 k.).

76 I. Radulff, Thouars algrófja (1012/13 k. – 1015–19).

77 Alázattal (*cum humilitate*): a formula a korabeli kérvényezés bevett szófordulata volt. Koziol, 1992. 36–37., 59–60. Azzal, hogy szövegünkben az erősebb fél járul a gyengébb elé (akinek parancsot is adhatna, mint arra később több példát is látunk), a szerző talán azt az álláspontját kívánta alátámasztani, hogy a konfliktusrendezés abnormális utakon zajlik, de azért is szerepelhet a szövegben, hogy Vilmos ravaszságát és megátalkodottságát bizonyítsa, ha arról van szó, hogy elérje a célját.

78 VI. (Kövé) Vilmos, Poitou grófja, Aquitania hercege (1030–1038).

79 Joscelin, Parthenay ura (†1003–1012 között).

80 Fulco Nerra, Anjou grófja (987–1040).

és feleségét, ezt pedig azért tesszük, hogy rád ijesszünk, mert nem vagy hűséges hozzám.” Radulfnak nagyon fájt hallani ezt, és így szólt a grófhhoz: „Az Istenért, ne tedd ezt!” A gróf pedig ezt mondta: „Ígérd meg hitedre, hogy nem adod hozzá a lányodat és nem leszel tekintettel az egyezésre, én akkor hasonlóképpen úgy intézem, hogy se Joscelyn birtoka, se a felesége ne legyen az övé.” Így hát elrendezték, hogy se egyik, se másik [ne legyen] Hugóé.

Radulf Vilmos grófhhoz tartott, aki Montreuil várában⁸¹ volt, de közben üzent Hugónak, hogy főzzenek ki valamit. Így is lett. Radulf ezt mondta Hugónak: „Hűséggel fordulok hozzád, hogy ne hagyj cserben. Adj nekem zálogot, hogy megsegítesz Vilmos gróf ellen, én pedig betartom, amiben megállapodtunk, és mindenki ellen segíteni foglak.” Hugó mindezt elutasította a gróf iránti szeretetből. Hugó és Radulf haraggal váltak el.

Radulf hadakozni kezdett Vilmos gróffal, Hugó pedig a gróf iránti szeretetből vezérelve Radulffal. Hugó sok kárt szenvedett, Radulf halála után tehát kérte a gróft, hogy adja vissza neki a földet, amelyet Radulf vett el tőle. A gróf pedig ezt mondta Hugónak: „Nem kötök békét Geoffroy algróffal,⁸² Radulf unokaöccsével, sem pedig a Thouars-beliekkel, amíg vissza nem adtam a földedet.” De nem így tett, hanem elment és békét kötött Geoffroy-val és a Thouars-beliekkel, Hugónak kedvező megegyezést pedig nem kötött, és Hugó nem kapta meg a földjét.

A károkrét, amelyeket Hugó a grófért okozott, Geoffroy háborúzni kezdett Hugóval, felgyújtotta Mouzeuil várát, elfogta Hugó lovasait, levágta a kezüket, és sok más is tett. A gróf viszont egyáltalán nem segített Hugónak, előnyös békét sem kötött köztük, hanem Hugó még a földjét is elvesztette, és más, békében uralt földet is elveszített a gróf miatt.

Amikor látta Hugó, hogy nem lehet övé a föld, elfogott a legjobb thouars-i lovasok közül negyvenhármát. Békére lelhetett volna, szilárdan birtokolhatta volna földjeit, és igazságot nyert volna a gonosztettekért, ha pedig váltságdíjat akart volna elfogadni, negyvenezer *solidust* kaphatott volna. Amikor azonban a gróf meghallotta ezt, habár örülnie kellett volna, mégis komor volt, Hugóért küldött és ezt mondta neki: „Add vissza nekem az embereket!” Hugó így felelt neki: „Miért [kéred] ezt tőlem, uram? Csak azért veszítek, mert hűséges vagyok hozzád.” A gróf pedig ezt mondta: „Nem azért kérem őket tőled, mert rosszat akarok neked, hanem mert az enyém vagy, hogy akaratom szerint cselekedj; és tudja meg mindenki, hogy azzal a feltétellel fogadom el tőled az embereket, hogy vagy békét kötök neked, és így földjeidet megszilárdítom és kárpótollak az elszenvedett bajokért, vagy pedig visszaadom neked azokat az embereket. Anélkül tedd ezt, hogy ígéretemben és hűségemben kételkednél, és ha rossz történik veled, tudni fogod, hogy én árultalak el.” Hugó Istenre és a grófra bízta magát, és átadta neki az embereket ezen feltétel szerint. Később Hugó sem azt nem kapta meg, ami megillette volna, sem az embereket, és elvesztette a földjét.

81 Bachrach, 1993. 198. – Montreuil-Bellay: Fulco vára Poitou északi részén.

82 II. Geoffroy, Thouars algrófja (1015–19 – 1055).

Poitou grófja, Gislebert püspök⁸³ és Joscelin,⁸⁴ Hugó nagybátyja megállapodtak egymás között. Eldöntötték a Vivonne-nak nevezett várról, hogy Gislebert püspök halála után Josceliné lesz, és a püspök még életében rábízta a várbelieket és átadta neki a tornyot. Az ő haláluk után a gróf megállapodást kötött Isembert püspök⁸⁵ és Hugó között, hogy a vár fele és az uradalom fele, továbbá két hűbéri telek Hugóé lesz.⁸⁶ Ezekért a gróf Isembert püspök vazallusává tette Hugót. Röviddel ezután azonban elvette tőlük a jobb birtokrészt.⁸⁷

Egy bizonyos Aimeri nevű *tribunus*⁸⁸ elragadta ura, Bernát⁸⁹ Civray nevű várát, amely jog szerint Hugóé volt, ahogy azelőtt az ő apjáé. Vilmos gróf Aimeri ellen táplált haragja miatt sürgette Hugót, hogy legyen a fent említett Bernát embere a várnak azon részéért, amely apjáé volt, és hogy mindketten kezdjenek hadakozni Aimerivel. Hugónak viszont ellenére volt, hogy Bernát embere legyen, ezért nem volt hajlandó [ezt] megtenni.

A gróf egy éven keresztül intette erre, és minél jobban haragudott, annál inkább sürgette Hugót, hogy legyen Bernát hűbérese. Az év elteltével a gróf elment Hugóhoz, és szinte haraggal mondta neki: „Miért nem egyezel meg Bernáttal? Anyyira függsz tőlem, hogy ha azt mondanám, egy parasztot tegyél meg uraddá, meg kellene tenned. Tégy, ahogy mondom, és ha rossz történik veled, fordulj hozzám!”

Hugó hitt neki, és Bernát hűbérese lett a fent említett vár negyedrészéért. Bernát pedig a grófot tette kezesévé, és négy túszt adott Hugónak. A gróf ezt mondta Hugónak: „Add át nekem ezeket a túszoikat azzal a feltétellel, hogy ha Bernát nem lesz hű a veled kötött megállapodáshoz, visszaküldöm őket, hogy a foglyaid legyenek, és hűséges segítőid leszek.” Olyan erősen ígérte ezt a gróf Hugónak, hogy amaz már elhitte neki.

Hugó ura ígéretére bízta magát, erősen küzdeni kezdett a fent említett várért, és nagy kárt szenvedett emberekben és sok más dologban. A gróf elkezdte

83 Gislebert, Poitiers püspöke (975 – 1019–21).

84 Személyére más forrásokban egyetlen biztos utalást találunk. A poitiers-i Saint-Cyprien-apátság *cartularium*-ában maradt fenn az az 1004–1015 között keletkezett adománylevél, amelyben egy kisbirtokos (töb-
bek között) Vivonne-tól nem messze levő birtokát ruházza az apátságra. A tanúsorban elsőként egy bizonyos Gauscelinus és felesége, Rosca szerepelnek. Gyermekükre nem utal az oklevél, aláírta azonban Joscelin unokaöccse, Hugó. Az adományt Gislebert püspök és Radulf algróf is szentesítették. Lásd: *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Cyprien*, 1874. 269.

85 I. Isembert, Poitiers püspöke (1019–21 – 1043 u.).

86 *Pars media de castro*: a vár fele. *Medietasque de causa dominicata*: a közvetlen földesúri földek fele. *Due partes de fevos vassalorum*: a vár hűbérurasága alá tartozó telkek közül kettő. Ez megegyezik George Beech értelmezésével, lásd: *Le Conventum*, 1995. 148. Chauvin és Pon szerint nem két hűbéri telekről, hanem a hűbéri telkek kétharmadáról van szó. *Le Conventum*, 1995. 141. – Martindale szerint a felsorolt birtokrészek a vivonne-i birtok egészét alkotják, a két hűbéri telek tehát egy-egy negyed, további egy-egy negyed pedig a vár és az uradalom. Martindale, 1997a. 543a. – Susan Reynolds és társai interpretációja megegyezik a francia fordításával, lásd: *Agreement between Count William and Hugh IV*.

87 Debord, 1984. 110. – Vivonne és Lusignan a Poitiers-be vezető régi római út két oldalán álltak, a két vár együttes birtoklása tehát előnyös lett volna Hugónak, míg Vilmos érthető módon idegenkedett ettől. A leírásból nem derül ki, ténylegesen mekkora hatalmat nyert Hugó, illetve Vilmos Vivonne felett.

88 I. Aimeri, Rancon és Taillebourg ura (†1024). A *tribunus*i címről lásd: Ademar Cabannensis, 1999; Poly-Bourmazel, 1980; illetve 72. jegyzet.

89 Bernát, La Marche grófja (1010-es évek közepe – 1047).

építeni a várat, amelyet Couhénak hívnak, de nem fejezte be, hanem beszélt Aimerivel és félbehagyta a várat, és semmiben nem segített Hugónak. Később a gróf és Aimeri között nagyon ellenségesé vált a viszony Chizé vára miatt, amelyet Aimeri elfoglalt tőle. A gróf és Hugó együtt küzdöttek ellene.

[A gróf] megostromolta a Mallevault-nak nevezett várat, elfoglalta, Hugó pedig segített neki, amennyire csak tudott. Mielőtt Hugó elvált volna tőle, a gróf megígérte neki – ahogy azt egy hűbérúrnak jog szerint kötelessége megígérni hűbéresének –, hogy sem békét, sem szövetséget nem köt Aimerivel Hugó nélkül, és Mallevault-t sem építik fel az ő hozzájárulása nélkül. Ameddig Aimeri élt, a fent említett dolgokból semmi nem lett Hugóé.

Aimeri halála után nagy viszály kerekedett fia, Aimeri⁹⁰ és Hugó között. Ekkoriban Hugó a grófhhoz járult és ezt mondta neki: „Rosszul megy a sorom, uram, mert a birtokból, amelyet nekem ígértél, semmit nem kaptam meg.” A gróf így felelt neki: „Tanácskozom velük, hogy a legjobbat tegyék, ha pedig így lesz, akkor jól van. Más különben befejezem a váradat, amelyet elkezdtem.”⁹¹ A vár pedig Bernát hozzájárulásával készült el, aki addig Hugót segítette a viszályban. A civray-beliek ellenben – amikor látták, hogy Hugó elnyomja őket, nem akarván eltérni ezt – megállapodtak Bernáttal, és visszaadták neki a várat, amelyet ő Hugó hozzájárulása nélkül fogadott el.

Bernát és Aimeri együtt vonultak harcba Hugó ellen, ő pedig egyedül volt ellenük. Hugó a grófhhoz járult és ezt mondta neki: „Uram, nagyon nagy baj ért, mert akit tanácsodra hűbérurammá tettem, elveszi a birtokomat. Kérlek és sürgetlek a hűségre hivatkozva, amellyel az úr segíteni tartozik emberét, hogy vagy jó megegyezést, vagy a birtokomat biztosítsd nekem, ahogy megígérted, vagy pedig a túszoikat add vissza nekem, akiket rád bízta, és emellett segíts, ahogy megfogadtad.” A gróf viszont egyáltalán nem segített, békét sem kötött neki, túszeit pedig nem adta vissza, hanem szabadon engedte és visszaadta őket Bernátnak.

Ezután pedig viszály kerekedett Bernát, Aimeri és Hugó között. Hugó, amikor látta, hogy a gróf egyáltalán nem segít neki, felkerekedett, hogy Géraud limoges-i püspök⁹² tanácsát kérje. Bernát ellen vonultak a mezsgyére⁹³ és várat építettek. A gróf pedig – akinek segítenie kellett volna Hugót – elvette tőle a várat, és felgyújtotta. Fiával együtt megparancsolta összes emberének, hogy senki nem segíthet Hugónak, hacsak nem akar meghalni.

Bernát megfogadta hűbéresei tanácsát, hogy a gróf tanácsára hadat viseljenek Hugó ellen. Tizenöt napos határidőt fogadtak el. Ez alatt a tizenöt nap alatt a gróf fegyverszünetet rendelt el Bernát és Hugó között. A fegyverszünet harmadik napja után a gróf hadjáratra vitte Hugót Âpremont várához, ahol azon nyomban

90 II. Aimeri, Rancon és Taillebourg ura.

91 *Chartes de l'abbaye de Nouaillé*, 1936. 178–179. – Couhé vára 1025-ben már biztosan állt, Hugó ekkor alapította a couhéi Saint-Martin-perjelséget.

92 Géraud, Limoges püspöke (1014/15–1023), Gui limoges-i algróf fia.

93 *In marcha*: La Marche az 1995-ös kiadás szerint ekkor még nem feltétlenül tulajdonnév. A szöveg keletkezésekor mindössze néhány évtizede grófság, és valóban köznévként szerepelhet a szövegben, de talán inkább azért, mert a *Conventum* Bernátot sem hajlandó grófnak nevezni.

törvénytartottak. A gróf innen Blaye-be vonult, mert tanácskoznia kellett Sancho gróffal,⁹⁴ és azt mondta Hugónak, hogy menjen vele. Hugó így felelt: „Uram, hogyan kérheted, hogy veled menjek? Te magad is tudod, hogy fogytán a fegyverszünet köztem és Bernát között, amaz pedig fenyeget, hogy kárt okoz nekem.” A gróf ezt mondta neki: „Ne félj, amíg velem vagy, hogy bármit tesznek ellened!” A gróf erővel, akarata ellenére magával vitte.

Amíg a tanácskozáson időztek, Hugó emberei hallották, hogy Bernát ellenük vonul, és megüzenték Hugónak, hogy jöjjön. Hugó pedig így szólt a grófhhoz: „Bernát ellenem vonul”, mire a gróf ezt mondta: „Ne félj attól, hogy ellened vonulnának! Ha pedig már tényleg úgy állna a dolog, hogy jönnének, szétkergetem őket és megsegitélek.” A gróf még abban az órában üzent embereivel, előre küldte Hugót és követte őt. Amíg Hugó Lusignanban időzött, Bernát Confolens váránál volt, elfoglalta a vár alatti falut és annak kerítéseit, mindent felgyújtott, zsákmányt szerzett, foglyokat ejtett és egyéb gonoszságokat is tett. Követ sietett Hugóhoz és ezt mondta neki: „Bernát ostrom alá vette feleséged a régi várban, amely még ellenáll a tűznek.” Hugó a grófhhoz járult és így szólt hozzá: „Uram, most segíts meg engem, mert ostrom alatt tartják a feleségemet.” A gróf pedig sem segítséget, sem tanácsot nem nyújtott neki. Bernát és az övéi visszavonultak, és annyi szerencsétlenséget okoztak Hugónak és az övéinek, amennyit azok alig tudtak elviselni, ötvenezer solidus értékben. Mindezt a kárt Hugó a fegyverszünet alatt szenvedte el, amelyet a gróf szerzett neki Blaye-ben.

Nem sokkal később Hugó Gençay várához⁹⁵ ment, felgyújtotta, férfiakat és nőket ejtett foglyul, és mindent magával vitt. A gróf elé járult és ezt mondta: „Uram, engedd meg, hogy felépítem a várat, amelyet felégettem.” A gróf erre ezt mondta neki: „De hiszen Fulco vazallusa vagy, hogyan építhetnéd fel a várat? El fogja kérni tőled, és te csak akkor tarthatod meg, ha átadod neki.” Hugó így szólt: „Uram, amikor Fulco embere lettem, azt mondtam, jogom van arra, amit az emberei elvettek tőlem, és ha képes leszek visszaszerezni, meg is teszem, ameddig az ő hűségében kívánom azt megtartani, én pedig így akarok tenni. Fulco erre ezt mondta nekem: »Ha tőlük el is veszel bármit, ne vedd el tőlem!«” Amikor a gróf hallotta, milyen egyezséget kötött Fulco és Hugó, tetszett neki a dolog, és így szólt Hugóhoz: „Csináld meg a várat azzal a feltétellel, hogy ha meg tudok egyezni Fulcóval a kettőnk váltságáról, [a vár] egyik része a tiéd lesz, a másik az enyém.”

Így hát Hugó felépítette a várat. Fulco elkérte a gróftól. A gróf így felelt neki: „Hugótól kérd!” Fulco pedig így tett. Hugó így felelt neki: „Amikor a hűbéresed lettem, azt mondtam neked, hogy ha el tudnék venni várakat az ellenségeimtől, el-

94 A találkozó célja az volt, hogy Vilmos és VI. Sancho gascogne-i herceg (1009–1032) közösen döntsenek a következő bordeaux-i érsék személyéről. – Ademar Cabannensis, 1999. 189.

95 Gençay vára Poitiers-től délkeletre, stratégiai szempontból fontos helyen állt. V. Vilmos és Fulco Nerra 995–997-es háborújában kétszer is elpusztult. Ekkor még La Marche uraie volt, a *Conventum* által tárgyalt időszakban, mintegy harminc évvel később pedig már Fulco Nerra vára, amelyet a gróf Rancon urainak adott hűbérebe. Lásd: Ademar Cabannensis, 1999. 156.; Thomas, 1925–1927. 578–579.; Fouché, 1969. 95–96. – „By the settlement of 999 William recognized Fulc as holding the castrum of Loudun and several other strongholds in the Poitou. These probably included Gençay, Parthenay, and Mirebeau.” Bachrach, 1979. 12–13.

veszem, de a te hűségedben fogom megtartani azokat; én pedig éppen így akarok tenni, mert ez a vár, amelyet te most kérsz, rokonaimé volt, és több jogom van rá, mint azoknak, akiknek a kezén volt.” Fulco így szólt: „Te, aki az én hűbéresem vagy, hogyan tarthatnád meg ellenemre azt, amit nem adtam neked?”

Hugó a gróf tanácsát kérte. A gróf pedig ezt mondta neki: „Ha hitére fogadj, hogy a vár nem lesz az ellenségeidé, nem tarthatod meg. Máskülönbent tartsd meg, mert nem vádolhat téged.” Hugó túsokat kért Fulcótól, de amaz nem adott neki, hanem így szólt: „A gróftól fogom elkérni [a várat], és neki adom a túsokat, ő pedig majd ad neked az övéi közül.” A tanácskozás haraggal zárult.

Fulco a gróftól kérte Hugó várát. „Nem adom – mondta Hugó – biztosíték nélkül.” A gróf ezt mondta neki: „Adok biztosítékot, mondd meg, mi legyen az.” Hugó így szólt: „Fogadj el Fulco gróftól, amit csak akarsz, és add meg nekem, amit kérek! Add nekem hűbéresnek azt, aki a melle-i tornyot⁹⁶ őrzi; ha Aimerié lenne a vár az én hozzájárulásom nélkül, az az ember átadja nekem a tornyot.” A gróf ezt mondta neki: „Ezt nem teszem, mert nem tehetem.” Hugó ezt mondta: „Ha ezzel a toronnyal nem akarod megtenni, tedd meg a chizéivel az említett feltételek szerint.” A gróf viszont sem egyiket, sem másikat nem akarta megtenni. Nyilvánvalóvá vált Hugó és az övéi számára, hogy rosszul bántak vele a gróf. Haraggal váltak szét.

Hugó minden szükségeset a várba vitetett, és hajlandó volt mindenki ellenében megtartani, ha nem adnának neki biztosítékot. A gróf elhagyta a várost,⁹⁷ megparancsolta Hugónak, hogy jöjjön hozzá, és Vilmos angoulême-i grófon⁹⁸ keresztül meghagyta neki, hogy bízta magát az ő [Angoulême-i Vilmos] kegyelmére, mert nem változtathatott azon, hogy ne kelljen segítenie Fulciónak, és félt, hogy vagy Fulcót veszíti el, vagy Hugót.⁹⁹

Hugó hűbérura, a gróf szavára és barátságára bízta magát az iránta érzett szeretetből, mert ő maga biztos volt benne, hogy Fulco nem fog rosszat tenni vele. A gróf pedig így szólt: „Hugó tegye meg nekem ezt, és én hűséget tanúsítok majd iránta, ahogy azt a hűbérúr kötelessége megtenni hűbéresének. Ha pedig rossz történne vele, tudja meg, hogy elárultam, és többé ne bízson bennem.” Hugó pedig így szólt: „Sok mindenről mondott hasonlókat az én uram, és így vezetett félre.” Nem volt ember, aki azt tanácsolta volna Hugónak, hogy bízta magát a gróf szavára. A gróf emlékeztette Hugót minden jóra, amit érte tett, elhalmozva őt szeretetével, könyörgésével és esküdözésével; [Hugó] pedig ezt mondta neki: „Teljesen az ígéretedre bízom magam, de ügyelj arra, hogy ne gyötörj, mert ha így teszel, én nem leszek többé a híved, nem szolgállok, és nem tartozom neked hűséggel, ha-

96 A melle-i algrófság az angoulême-i gróf hűbérbirtoka volt (lásd: Ademar Cabannensis, 1999. 163.) a Karoling-kor óta működő pénzverdével.

97 Poitiers-t.

98 IV. Vilmos (988–1028), Angoulême grófja.

99 Vilmost köti a fontosabb birtokossal, Fulcóval kialakított egyezség, és mivel az utóbbi tőle kérte a vár átadását, nem utasíthatja vissza. Vilmos az angoulême-i grófon keresztül ad új birtokot Hugónak, hogy kárpótolja Gençay-ért, így ha valami nem az utóbbi várakozásai szerint alakul (például Aimeri valóban visszakapja a várat), a herceg nem veszít el olyan birtokot, amely felett közvetlenül rendelkezne. Ezenfelül ha az új birtok körül is konfliktus alakul ki, azt már nem az ő kötelessége megoldani. Hugó szemében ez viszont nem számít *igazi* biztosítéknak, hiszen nem közvetlenül a hercegtől kapta.

nem elválok tőled, és ha nem tudsz zálogot adni, azt akarom, hogy a hűbértokomat add nekem zálogul, hogy ne kelljen téged szolgálnom, és oldozz fel a szent eskü alól, amelyet neked tettem.” A gróf így szólt: „Szívesen.”

Hugó emberei akarata ellenére átadta a várat a grófnak azzal a feltétellel, hogy Aimeri nem kapja meg, ha ő nem járul hozzá, őt pedig nem éri baj. A gróf ellenben visszaadta a várat Hugó hozzájárulása nélkül, pénzt és birtokot kapott érte. [Hugót] baj érte, minthogy embereit megölték, házakat gyújtottak fel, prédáltak, előzőnlőtték a földeket és megszámlálhatatlan rosszat tettek vele.

Ennek végeztével a gróf Hugóra fordította figyelmét és birtokot ígért neki, vagy abból, ami megilleti, vagy valami másból, ami megfelel neki. A kiszabott idő lejártáig azonban semmit nem tett, hanem megüzente neki: „Ne várd, hogy bármit tegyek érted. Ha az egész világ az enyém lenne, akkor sem adnék neked ebben az ügyben még annyit sem, amennyit egy ujjamon megtarthatok.” Amikor ezt meghallotta Hugó, a gróf udvarába ment és számon kérte a jogait, de semmit nem ért el. Hugó erre haragos lett és mindenki színe előtt hadat üzent a grófnak, csak városának és személyének ígérve sértetlenséget.

Még mielőtt Hugó és övei bármi rosszat tettek volna, a gróf emberei elvették Hugó embereinek jószágait a háború címén. Amikor Hugó ezt látta, Chizé várához sietett – amely a nagybátyjáé volt, amelyet Péter jogtalanul tartott a kezén, és ahonnan Hugót csak kár érte –, bevette a tornyot és kidobta Péter embereit. Ezt azért tette, mert úgy gondolta, hogy joga van rá [a várral], mert apjáé vagy más rokonaié volt, amelyet elvesztett.

Amikor a gróf meghallotta ezt, nagyon megharagudott Hugóra, és megüzente neki, hogy adja vissza a tornyot, amelyet elvett Pétertől. Hugó erre azt üzent a grófnak, hogy adja vissza apja hűbértokát és azokat, amelyek rokonaié voltak, és amelyekre jogot formál, és akkor [Hugó] visszaadja a tornyot és mindent, amelyet azon belül elvett, illetve Joscelin teljes birtokát, amelyet a gróf korábban neki adott.

A gróf megfontolta ezt, és tanácskozást tartottak. A gróf ezt mondta Hugónak: „Nem adom át neked a hűbértokokat, amelyeket kérsz, csak azt, amely a nagybátyádé volt. A várat, a tornyot és a teljes birtokot neked adom azzal a feltétellel, hogy ezentúl nem kéred tőlem apád hűbértokát, sem a többi rokonodét, sem más dolgokat, amelyeket saját jogodon követelsz.” Amikor ezt hallotta Hugó, nagyon kételkedett a grófban, mert korábban már többször félrevezette rossz szándéktól vezérelve, és ezt mondta a grófnak: „Nem merek így tenni, mert félek, hogy rosszat forralsz ellenem, mint ahogy már sok más ügyben tetted.” A gróf ezt mondta Hugónak: „Olyan biztosítékot adok neked, hogy ezentúl már hinni fogsz nekem.” Hugó ezt mondta: „Milyet?” A gróf ezt mondta: „Úgy teszek tanúbizonyságot neked, hogy egy szolga veszi magára az istenítéletet,¹⁰⁰ bizonyítandó, hogy nem kell kételkedned abban, hogy a béke, amelyet kötünk, jó és szilárd, és hogy az ügyek, amelyekben korábban kárt szenvedtél, többé nem fordulnak elő, és így biz-

100 „Pro uno servo tibi ostendam ut portet tibi iuditium...” – *Le Conventum*, 1995. 137.; Martindale, 1997a. 552. 38. jegyz. – Korabeli analógiák és a mondat szerkezete alapján megállapítható, hogy Vilmos egy szolgát akar alávetni a tüzesvas-próbának, nem pedig szolga módjára megalázkodni, ahogy az Beech, Chauvin és Pon fordításaiban szerepel. Vö. *Le Conventum*, 1995. 146., illetve 153.

tos megegyezést kötünk mindenfajta csalárdság nélkül.” Amikor hallotta Hugó, hogy a gróf ezt mondja, így szólt: „Az uram vagy, nem fogadhatok el tőled biztosítékot, hanem inkább Isten irgalmára és a te kegyelmedre bízom magam.” A gróf ezt mondta Hugónak: „Vonj vissza minden korábbi panaszt, amellyel hozzám fordultál, esküdj hűséget nekem és fiamnak, és neked adom nagybátyád hűbértartását vagy cserébe bármit, amit azzal egyenértékűnek tartasz.” Hugó ezt mondta: „Uram, az Istenre kérek és a szent keresztre, amelyen Krisztus látható, hogy ne tévedj el velem, csak ha előbb te és fiad [esküsztek meg], hogy nem akartok gonosz szándékkal üldözni.” A gróf így szólt: „Hűséggel, gonosz szándék nélkül teszünk így, én és a fiam.” Így szólt Hugó: „Mi lesz akkor, ha amint hűséget esküdtem, elkéred tőlem Chizé várát; ha pedig nem adom vissza, te azt mondd, hogy nincs jogom megtartani a régi várat, amelyet tőled kaptam hűbérbe; ha pedig visszaadom, te és a fiad elveszitek tőlem, mert nem adtatok egyéb biztosítékot, mint Isten irgalmát és a ti kegyelmeteket?” Így szólt a gróf: „Nem teszünk így. Ha pedig visszakérnénk tőled, ne add vissza nekünk!” Az egyezés értelmében megállapodtak a békében, hogy a gróf és fia gonosz szándék nélkül hűségesek lesznek Hugóhoz, és hogy bizalommal fogadják vissza Hugót hűbéresükké. Hugóval visszavonatták minden korábbi igényét, ő hűséget fogadott nekik, ők pedig nekiadták nagybátyja, Joscelin hűbértartását, ahogyan azt a halála előtti évben birtokolta.

VÉGE A MEGÁLLAPODÁSOKNAK A GRÓF ÉS HUGÓ KÖZÖTT.

II.

Fulbert chartres-i püspök levele V. Vilmos aquitaniai hercegnek, 1020¹⁰¹

Aquitania dicsőséges hercegének, Vilmosnak Fulbert püspök az imádság segedelmével.

Mivel arra buzdítottál, hogy írjak néhány dolgot a hűbéri esküről, röviden a következőket jegyeztem fel nektek bizonyos könyvek tekintélyére hagyatkozva.¹⁰² Aki urának hűséget esküszik, annak ezt a hat dolgot kell mindig emlékeztetésben tartania: sértetlen, biztonságos, becsületes, hasznos, könnyű, lehetséges. Sértetlen (*incolume*): tudniillik ne okozzon testi sérelmet urának. Biztonságos (*tutum*): ne árulja el ura titkait, és ne tegyen kárt a várakban, melyek révén biztonságban lehet. Becsületes (*honestum*): ne akadályozza az igazságszolgáltatásban, sem azokban az ügyekben, amelyek az ő becsületére tartoznak. Hasznos (*utile*): ne tegyen kárt ura tulajdonában. Könnyű (*facile*), illetve lehetséges (*possibile*): ne nehezítse meg ura számára, amit az könnyedén megtehet, és ne tegye lehetetlenné, ami urának lehetséges.

Igazságos, hogy a hűbéres mindezen ártalmaktól óvakodjék, de ezzel a hűbértartást (*casamentum*) még nem érdemelte ki. Nem elég ugyanis tartózkodni

101 A fordítás a következő kiadást követi: Chartres-i Fulbert, 1976. 90., 92. Korábbi magyar fordítása megtalálható: Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény, 1999. 195–196. Az új fordítás elkészítését az indokolta, hogy a szöveggyűjteményben található változatból a levél egyes kulcsfontosságú mondatai hiányoznak.

102 Chartres-i Fulbert, 1976. 90. – Fulbert püspök közvetlen forrásai nem azonosíthatók.

a rossztól, hanem jót is kell cselekedni. A fent említett hat dolgon felül szükséges még, hogy urának hűségesen, tanáccsal és segítséggel (*consilium et auxilium*) álljon rendelkezésére, ha a hűbértokra (*beneficium*) rá akar szolgálni, és ha meg akarja tartani a hűséget, amelyet esküdött.

Az úr pedig mindezeket viszonzni tartozik hűbéresének. Ha nem így cselekedne, rászolgálna arra, hogy becstelennek tartsák, éppúgy, ahogy amaszt¹⁰³ hűtlennek és esküszegőnek, ha azon érik, hogy hitszegésben tevőleg részt vesz vagy ahhoz beleegyezését adja.

Bővebben írtam volna nektek, ha nem lennék sok egyébvel elfoglalva, úgy mint városunk és egyházunk újjáépítésével, melyet nemrég szörnyű tűzvész emésztett el. Jóllehet a károk okozta gyötrelemtől még egy darabig nem szabadulunk, Isten és a ti vigasztalásotok reményében mégis fellélegezhetünk.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

Maillezais-i Péter: *Relatio*. Bibliothèque nationale de France (BnF), Département des Manuscrits, Latin 4892. 246r–255v.

2. Kiadott források

Ademarus Cabannensis

1999 *Ademari Cabannensis Chronicon*. Cura et studio Bourgain, Pascale, iuvamen praestantibus Landes, Richard Allen–Pon, Georges. Turnhout, 1999. (Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis, 129.; Ademari Cabannensis Opera omnia, 1.)

Agreement between Count William V and Hugh IV

é. n. Agreement between Count William V of Aquitaine and Hugh IV of Lusignan. In: *Internet Medieval Sourcebook*. Ed.: Halsall, Paul. New York Fordham University. <https://sourcebooks.fordham.edu/source/agreement.asp> (a letöltés ideje: 2017. nov. 24.).

Cartulaire de l'abbaye artulaire de l'abbaye de Saint-Cyprien

1874 *Cartulaire de l'abbaye artulaire de l'abbaye de Saint-Cyprien de Poitiers 931–1155*. Publ. par Rédet, Louis. Poitiers, 1874. (Archives historiques du Poitou, 3.)

Chartes de l'abbaye de Nouaillé

1936 *Chartes de l'abbaye de Nouaillé de 678 à 1200*. Publ. par Monsabert, Pierre de. Poitiers, 1936. (Archives historiques du Poitou, 49.)

Chartres-i Fulbert

1976 *The Letters and Poems of Fulbert of Chartres*. Ed. and transl.: Behrends, Frederick. Oxford, 1976. (Oxford Medieval Texts.)

103 Vagyis a hűbérest.

Hugh of Lusignan

1989 Hugh of Lusignan: Agreement between Lord and Vassal. In: *Readings in Medieval History*. Ed.: Geary, Patrick J. Peterborough, 1989. 405–410.

Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény

1999 Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. *Európa és a Közel-Kelet, IV–XV. század*. Szerk.: Sz. Jónás Ilona. Bp., 1999.

Le Conventum

1995 *Le Conventum (vers 1030). Un précurseur aquitain des premières épopées*. Éd. par Beech, Georges T., trad. par Chauvin, Yves–Pon, Georges–Beech, George T. Genève, 1995. (Publications romanes et françaises, 212.)

3. Szakirodalom

Bachrach

1976 Bachrach, Bernard S.: A Study in Feudal Politics: Relations between Fulk Nerra and William the Great, 995–1030. In: *Viator*, 7. (1976) 111–122.

1979 Bachrach, Bernard S.: Toward a Reappraisal of William the Great of Aquitaine (995–1030). In: *Journal of Medieval History*, 5. (1979) 1. sz. 11–21.

1985a Bachrach, Bernard S.: Geoffrey Grey mantle, Count of the Angevins, 960–987: A Study in French Politics. In: *Studies in Medieval and Renaissance History*, 17. (1985) 1–67.

1985b Bachrach, Bernard S.: King Henry II and Angevin Claims to the Saintonge. In: *Medieval Prosopography*, 6. (1985) 1. sz. 23–45.

1993 Bachrach, Bernard S.: *Fulk Nerra the Neo-Roman Consul 987–1040. A Political Biography of the Angevin Count*. Berkeley, 1993.

Barthélemy

1996 Barthélemy, Dominique: Debate. The „Feudal Revolution” I. In: *Past & Present*, 152. (1996) 1. sz. 197–205.

1999 Barthélemy, Dominique: *L’an mil et la paix de Dieu. La France chrétienne et féodale, 980–1060*. Paris, 1999.

2000 Barthélemy, Dominique: Autour d’un récit de pactes (« Conventum Hugonis »): la seigneurie châtelaine et le féodalisme, en France au XIe siècle. In: *Il feudalesimo nell’Alto Medioevo*. I–II. Spoleto, 2000. vol. I. 447–495. (Settimane di Studio del Centro italiano di studi sull’Alto Medioevo, 47.)

2012 Barthélemy, Dominique: *La chevalerie. De la Germanie antique à la France du XIIe siècle*. Paris, 2012. (Collection Tempus, 446.)

Bautier

1979 Bautier, Robert-Henri: Les origines du comté de la Marche. In: *Mélanges d’archéologie et d’histoire offerts à M. Henri Hemmer par ses collègues et ses amis*. Guéret, 1979. 10–19.

Beech

1995 Beech, George T.: Introduction. In: *Le Conventum (vers 1030). Un précurseur aquitain des premières épopées*. Éd. par Beech, Georges T., trad. par Chauvin, Yves–Pon, Georges–Beech, George T. Genève, 1995. 9–122. (Publications romanes et françaises, 212.)

1998 Beech, George T.: The Lord/Dependant (Vassal) Relationship: A Case Study from Aquitaine c. 1030. In: *Journal of Medieval History*, 24. (1998) 1–30.

2002a Beech, George T.: The Contribution of Diplomatics to the Identification of an Early-Eleventh Century Aquitanian Narrative. In: *Charters, Cartularies, and Archives: The Preservation and Transmission of Documents in the Medieval West*. Eds.: Kosto, Adam J.–Winroth, Anders. Turnhout, 2002. 61–80.

2002b Beech, George T.: Narrative Structures and Techniques in the Conventum of Aquitaine ca. 1030. In: *Latin Culture in the Eleventh Century: Proceedings of the Third International Conference on Medieval Latin Studies Cambridge, 9–12 September 1998*. Eds.: Herren, Michael W.–McDonough, Christopher James–Arthur, Ross Gilbert. Turnhout, 2002. 39–56.

2004 Beech, Georges T.: The Biblical David as Role Model in the Early 11th Century Latin Narrative the Conventum of Aquitaine. In: *Foi chrétienne et Églises dans la société politique de l'Occident du Haut Moyen Âge (IVe–XIIe siècles)*. Éd.: Hoareau-Dodinau, Jacqueline–Texier, Pascal. Limoges, 2004. 253–270.

Debord

1984 Debord, André: *La société laïque dans les pays de la Charente, X^e–XIIe siècles*. Paris, 1984.

Duby

1953 Duby, Georges: *La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise*. Paris, 1953.

Duguet

1971 Duguet, Jacques: La famille des Isembert, évêques de Poitiers, et ses relations (X^e–XIe siècles). In: *Bulletin de la Société des Antiquaires de l'Ouest*, Série 4. 11. (1971) 163–186.

Favreau

1960 Favreau, Robert: Les écoles et la culture à Saint-Hilaire-le-Grand des origines au début du XIIe siècle. In: *Cahiers de Civilisation médiévale*, 3. (1960) 473–478.

Flach

1893 Flach, Jacques: *Les origines de l'ancienne France (X^e et XIe siècles)*. Vol. II. *Les origines communales, la féodalité et la chevalerie*. Paris, 1893.

Fouché

1969 Fouché, Marcel: Chronologie des seigneurs de Gençay. In: *Bulletin de la Société des Antiquaires de l'Ouest et des Musées de Poitiers*, Série 4., 10. (1969) 2. sz. 95–118.

Garaud

1965 Garaud, Marcel: Un problème d'histoire: à propos d'une lettre de Fulbert de Chartres à Guillaume le Grand, comte de Poitou et duc d'Aquitaine. In: *Études d'histoire du droit dédiées à Gabriel le Bras*. I–II. Paris, 1965. vol. I. 559–562.

Hackett

1969 Hackett, W. Mary: Aspects de la langue vulgaire du Poitou d'après un document latin du XIe siècle. In: *Mélanges offerts à Rita Lejeune*. Vol. I. Gembloux, 1969. 13–22.

Koziol

1992 Koziol, Geoffrey: *Begging Pardon and Favor. Ritual and Political Order in Early Medieval France*. Ithaca, 1992.

Martindale

1969 Martindale, Jane: Conventum inter Guillelmum Aquitanorum comitem et Hugonem Chiliarchum. In: *English Historical Review*, 74. (1969) 528–548.

1997a Martindale, Jane: Conventum inter Guillelmum Aquitanorum comitem et Hugonem Chiliarchum. In: Martindale, Jane: *Status, Authority and Regional Power. Aquitaine and France, 9th to 12th centuries*. Aldershot, 1997. 528–553. (Variorum collected studies series, 488.)

1997b Martindale, Jane: Dispute, settlement and orality in the „Conventum inter Guillelmum Aquitanorum comitem et Hugonem Chiliarchum”: a postscript to the edition of 1969. In: Martindale, Jane: *Status, Authority and Regional Power. Aquitaine and France, 9th to 12th centuries*. Aldershot, 1997. 1–36. (Variorum collected studies series, 488.)

Mazel

2014 Mazel, Florian: *Féodalités, 888–1180*. Paris, 2014.

Painter

1957 Painter, Sidney: The Lords of Lusignan in the Eleventh and Twelfth Centuries. In: *Speculum*, 32. (1957) 1. sz. 27–47.

Poly-Bournazel

1980 Poly, Jean Pierre-Bournazel, Éric: *La mutation féodale. X^e–XIIe siècles*. Paris, 1980.

Reuter

1997 Reuter, Timothy: Debate. The „Feudal revolution” III. In: *Past & Present*, 155. (1997) 1. sz. 177–195.

Richard

1903 Richard, Alfred: *Histoire des comtes de Poitou, 778–1204*. Vol. I. 774–1126. Paris, 1903.

Thomas

1925–1927 Thomas, Georges: Les comtes de la Marche de la maison de Charroux (Xe siècle – 1177). In: *Mémoires de la Société des Sciences Naturelles et Archéologiques de la Creuse*, 23. (1925–1927) 561–700.

Vasselot

2015 Vasselot, Clément de: Les relations féodales dans le Poitou au début du XIe siècle. De l’élaboration du *Conventum* à sa fonction. In: *Annales de Jauna*, 3. (2015). <http://Annales-dejanua.edel.univ-poitiers.fr/index.php?id=879>. (a letöltés ideje: 2017. máj. 18.).

Varró

2017 Varró, Orsolya: *Using and Abusing Power in Early 11th-Century Poitou*. Bp., 2017. http://www.etd.ceu.edu/2017/varro_orsolya.pdf.

White

1993 White, Stephen D.: Stratégie rhétorique dans la Convention de Hugues de Lusignan. In: *Histoire et société. Mélanges offerts à Georges Duby*. Vol. II. Aix-en-Provence 1993. 147–157.

1996 White, Stephen D.: Debate. The „Feudal Revolution” II. In: *Past & Present*, 152. (1996) 1. sz. 205–223.

2005a White, Stephen D.: A Crisis of Fidelity in c. 1000? In: White, Stephen D.: *Re-Thinking Kinship and Feudalism in Early Medieval Europe*. Aldershot, 2005. VIII/1–24. (Variorum collected studies series, 823.)

2005b White, Stephen D.: The Politics of Exchange: Gifts, Fiefs, and Feudalism. In: White, Stephen D.: *Re-Thinking Kinship and Feudalism in Early Medieval Europe*. Aldershot, 2005. X/1–17. (Variorum collected studies series, 823.)

2005c White, Stephen D.: The politics of fidelity in early eleventh-century France: Fulbert of Chartres, William of Aquitaine, and Hugh of Lusignan. In: White, Stephen D.: *Re-Thinking Kinship and Feudalism in Early Medieval Europe*. Aldershot, 2005. VIII/1–9. (Variorum collected studies series, 823.)

Wickham

1997 Wickham, Chris: Debate. The „Feudal Revolution” IV. In: *Past & Present*, 155. (1997) 1. sz. 196–208.

ORSOLYA VARRÓ

AGREEMENT BETWEEN WILLIAM, DUKE OF AQUITAINE, AND HUGH THE CHILIARCH

A UNIQUE TEXT FROM 11-CENTURY FRANCE

The *Conventum inter Guillelmum Aquitanorum comitem et Hugonem Chiliarchum* is a 342 lines long, anonymously written source narrating the relationship of Hugh IV, lord of Lusignan, and William V, duke of Aquitaine, from the former's viewpoint in a Latin which shows strong vernacular influence. It has been frequently commented on in the debate on the „feudal transformation” of French society around the year 1000, due to the circumstances that it shows little resemblance to contemporary sources in its topic, as well as in its form and language. Its depiction of vassality is radically different from the model drawn by educated authors as Fulbert of Chartres or Ademar of Chabannes, and offers an alternative notion of authority and of the inner dynamics of feudal society, namely that of the lower stratum of the political elite (represented in the narrative by Hugh and his adversaries). As such, it is a unique source on medieval political thinking, and while it has multiple English and French translations, no Hungarian translation has been previously made. This paper aims to fill this gap, and it also contains a new translation of Fulbert of Chartres' letter on vassality.

A konfliktuskezelés módszerei 9–11. századi francia területeken

Jelen tanulmány¹ tárgya a konfliktuskezelés módszereinek vizsgálata a 9–11. századi francia területeken. Fő kérdésünk, hogy a Karoling Birodalomban – annak is elsősorban a magterületein – a szakirodalom által általánosnak tekintett konfliktuskezelési szokások eltérőek-e a 10–11. századiaktól, és ha igen, milyen mértékben. A nyugat-európai történetírásban mind a mai napig erősen vitatott kérdés a tárgyalat időszak igazságszolgáltatása.

A 20. század első felének történészei, akik elsősorban *capitulárekat* vizsgáltak, mellett foglaltak állást, hogy a 9. századi ítélezés írott törvények szerint folyt, és bár a bíróságokon gyakran alkalmaztak rituális elemeket, istenítéleteket, alapvetően előre meghatározott keretek között működő rendszerről beszélhetünk. Az ezredforduló környékének igazságszolgáltatása viszont – álláspontjuk szerint – ezzel ellentétben minden kontrollt nélkülözve zajlott, és a legjellemzőbb konfliktuskezelési eszköz a magánháború (*feud*) volt.² A 20. század második felében azonban egyre több kutató vélte úgy, hogy nem lehet ilyen éles, politikai eseményhez kapcsolható határvonalat húzni a Karoling-kor és az ezt követő időszak igazságszolgáltatási gyakorlata között. Úgy gondolták – elsősorban a későbbi Francia Királyság területén fennmaradt oklevelek és más források alapján –, hogy a viták lezárásának gyakorlatát a vizsgált korszak egészében a pillanatnyi politikai helyzet határozta meg.³

Ez a nyugat-európai historiográfiában igen jelentős vita vázlatos bemutatása képezi a tanulmány első részét, mivel mind ez idáig a kérdés a magyar történeti kutatásban csekély visszhangot kapott.⁴ Jelen tanulmány keretei között nem térünk ki az Isten békéje és a *treuga Dei* mozgalmakra, noha ezeknek a kezdeményezéseknek is jelentős szakirodalma van, ugyanakkor a terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé en-

* A szerző a Közép-európai Egyetem hallgatója.

1 Hálával és köszönettel tartozom témavezetőmnek, Vadas Andrásnak, aki tanácsaival és észrevételeivel munkámat és jelen tanulmány elkészítését segítette.

2 Bloch, 2002.; Van Caenegem, 1965. 691–753.; Ganshof, 1962. 91–127.; Ganshof, 1963. 63–96.; Ganshof, 1965. 47–62.

3 Cheyette, 1970. 287–299.; Geary, 1994. 125–162.; Nelson, 1996. 51–74.; White, 1978. 281–308.; White, 1986. 195–263.; White, 2005. 89–121.

4 A témáról általában: Bárány, 1999.

nek tárgyalását e cikkben belül.⁵ A dolgozat ezt követő részében – figyelembe véve, hogy a 9–10. századból jelen tudásunk szerint nem maradt fenn hasonló szöveg – egy 11. századi forrást megvizsgálva mutatjuk be a historiográfiai részben ismertetett igazságszolgáltatási módszerek párhuzamos megjelenését és a konfliktusok kezelésének komplex rendszerét. Ezt követően elemzésünk eredményeit összevetjük Janet Nelsonnak a Karoling-kori konfliktuskezelésre vonatkozó megállapításaival, hogy megkíséreljünk választ adni fő kérdésünkre: a konfliktuskezelés 9. századi módszerei valóban jelentősen eltértek-e a 10–11. századi gyakorlattól?

A Karoling-kor bíróságai a modern historiográfiában

A 9. századi bíróságokról született tanulmányok bemutatása során Marc Bloch kutatásait említhetjük elsőként. Bloch álláspontja szerint I. (Nagy) Károly, bevezetve a két-szintű igazságszolgáltatást, bírósági reformokat hajtott végre. A magasabb szintű ítélkezés a gróf hatáskörébe tartozott, míg a kevésbé súlyos ügyek tárgyalása alárendeltjére, a századbíróra (*centarius*) hárult. A grófi törvényt napokra az új rendelkezések szerint egy évben háromszor került sor, melyeken a megjelenés mindenki számára kötelező volt. A századbíróságok szűkebb körben azonban gyakrabban üléseztek, ilyenkor a pereskedő felek mellett csak az esküdteknek és a századbírónak kellett megjelenniük. Az esküdteket a századbíró, illetve a gróf nevezte ki, élethossziglan. A bíróságok általában megegyezéseket javasoltak, vagy erre kötelezték a feleket, illetve pénzbeli jóvátételeket szabtak ki. A grófi bíróságoknak ezenfelül joguk volt a vádlottat halálra ítélni vagy rabszolgasorba taszítani, bár Bloch véleménye szerint ez nem volt jellemző.⁶

François-Louis Ganshof, Bloch megállapításait kiegészítve, úgy vélte, Nagy Károly felelősséget érzett alattvalóiért és az általa kinevezett, a hatalmat képviselő emberek tetteiért, ezért egy a helyi hatalmasságoktól független, állami igazságszolgáltatási rendszer létrehozására törekedett, melyben nagy szerepet kapott a szegény és védtelen alattvalók védelme. Károly egyik legfontosabb újítása Ganshof szerint az volt, hogy a grófi bíróságok (*mallus*) Meroving-kori ülnöki testületét, a *rachimburgiit* átszervezve létrehozta a *scabinit*. Az új testület tagjai megbízatásukat élethossziglan viselték, szemben a korábbi gyakorlattal. A *scabini* tagjait a tárgyaláson elnöklő bíró nevezte ki a század tekintélyes és jó hírű embereinek köréből. A bíró szerepe általában a gróf gyakori távollétei miatt valamely megbízottjára hárult, de előfordult, hogy a gróf személyesen elnökölt. A pert lezáró ítéletet a *scabini* hozta meg, így tagjainak járatosnak kellett lenniük a szokásjogban. Mellettük a körzet jó hírű, befolyásos emberei segédkeztek a döntéshozatalban. Ha éppen a körzetben tartózkodott, a *scabini* munkáját és az ítélkezés tisztaságát a *missus dominici* felügyelte.⁷

5 Többek között Vauchez, 1994; Barthélemy, 1999; Landes, 1992; Paxton, 1992. Az Isten békéje mozgalomról magyarul: Györkös, 2000.

6 Bloch, 2002. 389–393.

7 Levillain egyik tanulmányában már korábban felhívta a figyelmet arra egy 796-os per kapcsán, hogy a *missus* lehetett a helyi gróf is. Véleménye szerint azonban ez nem befolyásolta a bírósági döntéseket, mivel a *scabini* ítélkezett és örködött a jog betartása felett. Levillain, 1937. 350–351.

E tisztviselők már a Meroving-kor óta a királyi hatalom képviselői voltak, de Ganshof szerint csak Nagy Károly uralkodása alatt jutottak jelentős szerephez. Véleménye szerint valószínűnek látszik, hogy a helyi hatalmasságok gyakran befolyásolták a bírósági ítéleteket, Ganshof ugyanakkor rámutatott arra is, hogy ezt Nagy Károly igyekezett megakadályozni. Ganshof szerint a Karoling-kori bizonyítási eljárások legtöbb esetben az istenítéletekre korlátozódtak, és ezek alapján döntöttek a bíróságokon (Ganshof ezeket irracionális eljárásoknak tekintette).⁸ Népszerű volt a forróvíz- és a tüzesvas-próba, az eskütétel, valamint a párbaj. Ezen ítélkezési formák mellett a tulajdont vagy a személyi szabadságot érintő perekben lehetőség kínálkozott írott dokumentumok bemutatására, illetve tanúk meghallgatására. Az okmányok önmagukban azonban nem minősültek elégséges bizonyítéknak, tanúkra ez esetben is szükség volt.

Nagy Károly reformjai Ganshof szerint nem bizonyultak sikeresnek, mivel a központi hatalom nem volt elég erős ahhoz, hogy a helyi hatalmasságokat minden esetben korlátozza saját érdekeik érvényesítésében. A gróf, noha körzetében a királyi hatalmat képviselte, gyakran a terület autonóm uraként lépett fel. Ennek fényében Ganshof úgy gondolta, hogy Nagy Károlynak a bíróságon kívüli egyezkedéseket sem sikerült visszaszorítania, a magánbosszúk és a peren kívüli fogott bírák segítségével zajló megegyezések Károly uralkodása alatt végig nagy népszerűségnek örvendtek.⁹

A korábbi vélekedésektől elszakadva Janet Nelson az 1980-as évektől egészen új szempontból vizsgálta a Karoling-kori bíróságok működését: nem a kiadott *capitulárek*, hanem a fennmaradt bírósági perek alapján foglalt állást. Nelson számos ponton rámutatott Bloch és Ganshof megállapításainak tarthatatlanságára, s úgy vélte, hogy a Karoling-kori igazságszolgáltatás működésében a politikai és a társadalmi környezet volt a meghatározó. Emellett arra is utalt, hogy az uralkodók intézkedései és reformjai mögött politikai érdekek húzódtak meg. Az általa vizsgált nyugatfrancia területekről származó dokumentumok alapján arra a következtetésre jutott, hogy olyan perekben, melyek tárgya egy-egy föld birtoklása volt, tanúkat hallgattak meg a bíróságokon, és írott bizonyítékokat is felhasználtak az ítélelhozatal során, míg istenítéleteket szinte egyáltalán nem alkalmaztak. Az ítélkezés folyamata azonban befolyásolható volt, amint arra Nelson rámutatott, a per nagyobb hatalmú résztvevője meghatározhatta a bíróság döntését. Ennek egyik módja lehetett, hogy megfélemlítette azokat, akik az ügyben tanúskodhattak volna.¹⁰

Nelson – Bloch álláspontjától eltérően – úgy vélte, hogy a Karoling-kormányzat bizonyos területeken alapjában véve a fennálló viszonyokat erősítette meg, törvényes kereteket adva hatalomgyakorlásának, és nem csupán a területet felügyelő földesurak hűségét kívánta biztosítani. Az uralkodó ugyanis csak ilyen módon kísérélhette meg, hogy beleszóljon a viták helyi szintű alakulásába és ellenőrizze valamelyest a konfliktusok rendezését. Az ítélkezés gyakorlatában ez egy-

⁸ Ganshof, 1962. 101–105.

⁹ Ganshof, 1962. 101–105.

¹⁰ Lásd: Nelson, 1996. 51–74.

részt az alkalmazott elvekben jelent meg. Nelson ugyan elismerte, hogy néhány, az Alpoktól északra eső területet felügyelő grófnak lehettek másolatai törvénykönyvekből, amelyeket akár el is tudtak olvasni, ám álláspontja szerint e törvénykönyvek birtoklásának inkább presztízssértéke lehetett. Az egységes igazságszolgáltatás alapját a birodalom területén inkább az azonos társadalmi berendezkedés és a mindegyik jelen lévő germán, valamint római hagyományok alkották, mint a törvényekkel és a létező szokásjogok írásba foglalásával megkísérelt egységesítés. Másrészt a Karoling uralkodók fentebb említett törekvése érhető tetten a *missus*ok kinevezésében is. Ahogyan arra Levillain már jóval Nelson előtt rámutatott, a *missus* lehetett egyben az adott terület grófja is,¹¹ mely kinevezéssel az uralkodó ismét a helyi hatalmasság autoritását ismerte el. Nelson ezek alapján amellet foglalt állást, hogy a Karoling-kori grófok és feudális uraságok hatalomgyakorlásukat illetően valójában csak a kormányzattal fenntartott kapcsolatukban különböztek.¹²

A 10–11. század bíróságai a modern historiográfiában

Egyes történészek, mint például Bloch, markánsan eltérőnek vélték a 10–11. századi bíróságok szerepét a konfliktuskezelésben a Karoling-korhoz képest. Mások viszont egy a társadalom tagjai által elfogadott és hosszú időn át fennálló komplex rendszerként tekintettek rá. Az 1000. év körüli igazságszolgáltatás legfőbb jellemzőiként Bloch a bírói hatalom nagymértékű felaprózódását és a bíróságok gyengeségét jelöli meg a tekintetben, hogy alig tudták döntéseiket betartatni. Ezen anomáliákból kifolyólag Bloch szerint gyakoriak voltak a hivatalos igazságszolgáltatási fórumokon kívüli megállapodások, amelyeket a fogott bírák, a felek által választott bírók közreműködésével értek el. A pereskedők megegyezhettek, akár egy-egy bírósági döntés meghozatala után is, ha a vesztes képtelen volt megbékélni az ítélettel.

A bíróságok gyenge hatékonyságuk ellenére is működtek. A kétszintű igazságszolgáltatási rendszer Bloch szerint megmaradt azokon a területeken, melyek egykor a Karoling Birodalom részét képezték, de az illetékességi körök megváltoztak, ami a rendszer szétesésének legfőbb tényezőjét jelentette. Továbbá még egy, a 10. században megjelenő igazságszolgáltatási fórum megjelenéséről tett említést: a feudális törvényszékekről, ahol a hűbérúr vazallusai ítéleztek más hűbéresek ügyeiben. A kétszintű bírósági rendszer mellett a kollektív ítélezés is megmaradt egyes területeken, habár különféle változatokban: egyes hűbérurak élethosszig nevezték ki segédeiket, mások csak az ítélethozatal idejére. Egyéb területeken azonban a hűbérúr egyedül mondott ítéletet. Azokon a területeken, ahol a jogot írásba foglalták, kívülről megtanulták azt, vagy felolvastatták maguknak az ítélezés során. Másutt elég volt a szokások között némileg eligazodni. Az ítélezés nem volt bizonytalan: az írott dokumentumok, valamint a tanúk állításainak hitelességét a bírák

¹¹ Levillain, 1937. 350–351.

¹² Nelson, 1996. 51–70.

nak el kellett fogadni, ám ritkán került sor ezek bemutatására. A legtöbb esetben igazságszító párbaj alapján döntöttek el a vitákat, és a párbaj eredményének megállapítására is a bíróság volt jogosult.¹³

Georges Duby a dél-burgundiai igazságszolgáltatás átalakulását vizsgálta a Karoling Birodalom összeomlása után. Elsőként ő fogalmazta meg, hogy a bíróságok rendszere a társadalmi változások hatására alakult át. A 10. századi bíróságok még híven tükrözték a Karoling-kori berendezkedést, de a kis és a nagy ügyeket nem természetükénél fogva, hanem a pereskedők személye szerint különböztették meg, ami azt eredményezte, hogy a befolyásos emberek a grófi bírósághoz, a kevésbé jelesek pedig a századbírósághoz fordultak. Jelentéktelenné válásuk után a lovagokat, akik korábban a grófi bíróságon intézték ügyeiket, csak az erkölcsi normákkal, valamint a velük egyenrangúak hatalmával lehetett korlátok közé szorítani.¹⁴

Fredrick L. Cheyette Blochhoz hasonlóan úgy vélte, hogy a 12. század közepe előtt a bíráskodás kétszintű volt. Az urak oklevelek alapján bűnügyekben és polgári perekben nem ítéleztek, csak dependenseik kisebb ügyeiben. A felsőbb társadalmi réteg azonban a 13. század előtt tulajdonvitáit a bíróságokon kívül oldotta meg, sokszor háborúk és fogott bírák segítségével, mely gyakorlatra a későbbiekben visszatérünk. Cheyette rámutatott, hogy nem állnak rendelkezésre források azzal kapcsolatban, hogy az uralkodó osztály tagjai mikortól, hogyan és milyen törvények vagy normák alapján ítéleztek alattvalóik felett, valamint arra is felhívta a figyelmet, hogy az alacsonyabb státuszú néprétegek konfliktuskezelési szokásairól nem maradtak ránc források.¹⁵

Duby kutatásaiból kiindulva, az igazságszolgáltatás más módszerei mellett az ezredforduló idejének bíróságait is vizsgálta Patrick J. Geary. Véleménye szerint a működő bíróságok ítéletek alapján ítéleztek vagy tanúvallomásokra támaszkodtak azokon a területeken, ahol élt a római hagyomány, azaz az egykori Karoling Birodalom déli–délnyugati területein. E bíróságok nem annyira a rendfenntartást, mint inkább a bevételek növelését és a társadalom ellenőrzését szolgálták. Elődeikhez hasonlóan Geary úgy vélte, hogy a bíróságok általában nem voltak hatékonyak, kivéve ha egy különlegesen erős gróf került hatalomra, de halála után általában ismét visszatértek a korábbi állapotok.¹⁶

A korábbi kutatások alapján a bíróságok működéséről megállapíthatjuk, hogy a 9. században a központi hatalom által többé-kevésbé szabályozott módtól sok tekintetben eltérő, a helyi szokások és hatalmasságok által befolyásolt rendszer alakult ki. Az ítékezés nem nélkülözte a racionális alapokat, de nem volt független, a befolyásosabb felek a maguk javára dönthették el a vitás kérdéseket. A Karoling Birodalom összeomlását követően sem változott a helyzet számottevően. A 10–11. században sem volt a bíróságok működése hatékornak mondható, ítéleteik nem az igazságszolgáltatást, hanem a földesurak hatalmának kiterjesztését szolgálták.

13 Bloch, 2002. 387–389., 392–398.

14 Duby, 1977. 55–58.

15 Cheyette, 1970.

16 Geary, 1994.

A társadalom felsőbb rétegének tagjai nem a bíróságokon intézték vitás ügyeiket, a bíróságok leginkább a függő státuszúak peres fórumai voltak. A nemesség más, bíróságon kívüli egyezkedésekkel és magánháborúkkal rendezte el konfliktusait. Ezen módszerek historiográfiai megítélésének bemutatása előtt azonban az istenítéletek tárgyalására térünk rá, melyekről több történész úgy vélte a 20. század elején, hogy számottevő szerepük volt a bíróságokon. Az újabb kutatások azt is felvetik emellett, hogy ha egyáltalán alkalmazták őket, milyen céllal tették ezt, valóban hittek az eredményeknek, vagy inkább a politikai manipuláció eszközei voltak?

Az istenítéletek alkalmazása a konfliktuskezelésben: historiográfiai áttekintés

A történészek többsége ma már nem babonás eljárásként, hanem inkább irányított folyamatként tekint az istenítéletekre, melyek jó szolgálatot tettek a vitázó feleknek és a közösségnek.¹⁷ Már a 20. század elején felvetődött a kérdés, vajon valóban megcáfolhatatlan eredménnyel kecsegtető eljárásoknak számítottak-e az általunk vizsgált korszak ítélkezésében az istenítéleti próbák.¹⁸ Richard W. Southern úgy vélte, hogy a középkori gondolkodás az istenítéleteket tiszta és megcáfolhatatlan bizonyítási eljárásnak tartotta a 12. századig.¹⁹ Peter Brown ezzel szemben nagy ívű tanulmányában azt igyekezett bizonyítani, hogy a próbák kimenetelét az érdekelt felek tudatosan befolyásolták. Brown, aki a vallás és a társadalom kapcsolatát kutatta, az istenítéletek vizsgálata során szociológiai szempontokat is figyelembe véve „ellenőrzött csoda”-ként írta le e bizonyítási módszereket. Úgy vélte, hogy az ítéletben érintett csoportok és a közösség érdekeinek megfelelő bizonyíték született egy-egy próba végén, így tulajdonképpen egyfajta kollektív ítélkezés valósult meg. Az eljárás során viszonylag gyorsan ítélet született anélkül, hogy az érintett felek megalázkodónak érezték volna a helyzetet, annak köszönhetően, hogy Istent is bevonták a folyamatba, s így elkerülhető volt a további ellenségeskedés.²⁰

Brown nézeteit vitatta Charles M. Radding amerikai kultúrtörténész. Véleménye szerint a legnépszerűbb próbák, például a párbaj vagy az eskütétel folyamata nem volt kellő mértékben befolyásolható. Nem értett egyet azokkal az elképzelésekkel sem, melyek szerint az istenítéleteket tudatosan használták volna a konfliktusok lezárására. Amellett érvelt, hogy a próbák alkalmassága a konfliktusok lezárására a kora középkori gondolkodás világképében gyökerezett, amely a világ jelenségeire a vallásban keresett magyarázatot. Radding szerint az istenítéletek rítusokhoz kötődtek, és a résztvevők azt remélték, hogy megidézhetnek egy felsőbb hatalmat, amely ítéletet

17 Az istenítéletekről magyarul: Tóth, 2001; Solymosi, 2009; Uhrin 2013; legutóbb pedig Uhrin, 2016 és Balogh, 2016.

18 Elsőként: Torvillo, 1939. 850–853.

19 Southern, 1968. 97.

20 Brown, 1975. 137–143.

mond. Így istenítéletnek tekintették a mindennapi szerencsétlen baleseteket és a katasztrófákat is, például az éhínséget. E gondolkodásmód abban gyökerezett, hogy az emberek úgy hitték, hogy semmi sem történik véletlenül, és a csapásokat isteni büntetésként értelmezték, mivel Isten a kor embereinek nézete szerint véletlenül ke-
resztül avatkozott be a közösségek mindennapjaiba.²¹

A kora középkori konfliktuskezelésnek számos tanulmányt szentelő Stephen D. White mellett érvelt, hogy az istenítélet nem az ítélkezés egyik formája volt, hanem a megegyezések elősegítésének egyik eszköze. Kilátásba helyezésével elsősorban az ellenfélre kívántak nyomást gyakorolni. Ezt bizonyítja, hogy a vizsgált perek során a felek legtöbbször nem vállalták a próbát, helyette inkább bírósági döntés vagy kétoldali megegyezés született. A visszalépés fő oka a próbatétel bizonytalan kimenetele lehetett, mivel a folyamat rendkívül befolyásolható volt, az eredményt pedig sokféleképpen lehetett értelmezni. Az istenítéletek elrendelésére azok kényszerítő ereje miatt mindig egy bírósági tárgyalás (*placitum*) keretein belül került sor, melynek megtartására általában csak akkor került sor, ha az egyéb békéltetési formák már kudarcot vallottak. A kitűzött próbától várták ugyanis, hogy elősegítse a megbékélés folyamatát. Amennyiben mégsem futamodott meg a vádlott, és a próba bejelentése után sem sikerült megegyezni a feleknek, még mindig lehetőség volt a folyamat befolyásolására a résztvevők által. Ha ítélet született, az csak akkor vált véglegessé, ha a felek nem vitatták azt, ellenkező esetben ugyanis újabb egyezkedések kezdődtek, elkerülendő az elégedetlenségből fakadó újabb konfliktusokat. Brownnal ellentétben azonban White úgy vélte, az istenítélet nem volt képes minden esetben megnyugtatóan lezárni egy-egy konfliktust, előfordulhatott, hogy inkább a bizonytalanságot táplálta.²²

Mindezt figyelembe véve valószínűbbnek látszik, hogy ezen eljárások is eszközök voltak a korszak ítélkezésében. Nem jelenthetjük ki azonban, hogy ha alkalmazták is a próbákat az ítélelhozatal során, eredményeik megcáfolhatatlan bizonyítékoknak számítottak. Rugalmas szabályaiknak és az eredmények tág értelmezési lehetőségének köszönhetően alkalmasak voltak arra, hogy segítségükkel a vitát egyik vagy másik fél javára döntsék el. Ebből a bizonytalanságból kifolyólag megfelelőnek bizonyultak arra is, hogy kilátásba helyezésükkel az ellenfelet tárgyalásra kényszerítsék.

A fogott bírák a 9–11. században

A bíróságok működése és az istenítéletek 20. századi megítélésének áttekintése után áttérünk a konfliktusok kezelésének más módjaira, melyek a történészek szerint nemcsak a Karoling Birodalom felbomlása után voltak népszerűek, hanem előtte is. Ezen módszerek konkrét megjelenésére ugyanakkor a 9. századi forrásokban

²¹ Radding, 1979. 949., 952., 955–956., 958.

²² White, 2005. 90–96.

nemigen találhatunk példát.²³ Ezek közül elsőként a fogott bírói intézményről folytatott kutatások eredményeit ismertetjük, főként Fredrick Cheyette, Stephen White és Patrick Geary tanulmányai alapján.

Fredrick Cheyette kutatásai szerint a 13. század közepe előtt a felsőbb társadalmi csoportok köreiben mindkét fél igényeit kielégítő egyezségek vagy magánháborúk vetettek véget a konfliktusoknak. Az általa vizsgált délfancia területeken a fő szempont az volt, hogy senki ne menjen el üres kézzel, a konfliktusoknak ne legyenek egyértelmű vesztesei. E norma szerint nem az igazságszolgáltatás volt a lényeg, hanem a hosszú távú béke megteremtése, amit a felek személyes érzelmeinek figyelembevételével kívántak elérni.

A Cheyette által vizsgált oklevelekben, főképp a conques-i apátság kartuláriumában, a tulajdonjogi vitákat a felek közötti kompromisszumos megegyezés zárta le, amely megkötésében fogott bírák segítettek. A fogott bírák nem viseltek hivatalos tisztségeket, a közösség megbecsült tagjai voltak, s társadalmi rangjuk lehetőséget nyújtott arra, hogy a közösség tagjaira nyomást gyakoroljanak. Mai értelemben nem volt követelmény a pártatlanság, lehettek a vitázó felek rokonai, barátai vagy éppen hűbérurai is. A közösségben elfoglalt helyzetük mellett e kötődésnek köszönhetően váltak alkalmassá feladatuk ellátására. A szemben állókat rábírták a megegyezésre, ítéletük elfogadására vagy annak belátására, hogy igényeik alaptalanok. Ritka esetekben döntéseik alapját képezhette oklevél, esetleg helyi nemesek ítélete, legtöbbször azonban a vitás földrészt felosztotta az egyik csoport, és a másiknak felajánlotta a választás lehetőségét. Néha azonban elegendőnek bizonyult valamely hatalmas személy jó tanácsa is, amelynek köszönhetően a tekintély csorbulása és sértettség nélkül megegyezhettek a felek, így elkerülve az erőszakot.²⁴

Stephen D. White a nyugatfrancia területeken fennmaradt oklevelek alapján, amelyek a marmoutier-i apátság és a világi felek közötti vitákat örökítik meg, Cheyette-hez hasonlóan arra a következtetésre jutott, hogy az ügyek bíróságon kívüli, kompromisszummal történő lezárása e területen is elterjedt volt, noha ez csak a dokumentumok alapos vizsgálata után derül ki, mert e tekintetben csak homályos utalásokat tartalmaznak a források. White megjegyzi, hogy eltérően a Cheyette által vizsgált régiótól, a nyugati területeken működtek bíróságok is, amelyek egyértelmű döntéseket hoztak, de ezek kevésbé voltak népszerűek a társadalom felsőbb rétegeihez tartozók körében. A bíróságok nem lehettek kellően hatékonyak, tekintve hogy egyes esetekben még az eljárás lezárása előtt, magánúton megegyeztek a felek, illetve ugyanígy egy-egy bírósági döntést utólag módosítottak. Ezen egyezkedéseket fogott bírák, mediátorok irányították, az így született megegyezéseket pedig később bírósági tagok erősítették meg. A megegyezések fő jellemzője a szertartásosság volt: a megbékélést bizonyos gesztusok tették egyértelművé a közösség számára; ezek közé tartozott a közös ebéd vagy a csók.

²³ Nelson, 1996. 70.

²⁴ Cheyette, 1970. 287–298.

Stephen D. White szerint több okból lehetett népszerű megoldás a bíróságon kívüli megegyezés. Mindkét fél nyert valamit: pénzbeli kárpótlást és új társadalmi kapcsolatot, amelynek segítségével a térségben betöltött politikai szerepét megerősíthette. Ennek kapcsán mutatott rá White, hogy nem feltétlenül sértés váltotta ki a vitákat, a konfliktusokat, melyek tárgya a White által vizsgált esetekben egy-egy vitatott földterület volt, inkább a társadalmi kapcsolatokban jelen lévő, mélyebb ellentétek idézték elő. Éppen emiatt lehetett fontos szerepe az olyan szimbolikus aktusoknak és ajándékoknak²⁵ a tárgyalások során, melyek mindenki számára világos jelentést hordoztak, s amelyek egyértelművé tették a közösség előtt az új, pozitív kapcsolat létrejöttét. White ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a vitázó felek köthettek egyezséget fogott bírák nélkül is, tehát nem volt szükségszerű, hogy valaki vezesse ezeket a tárgyalásokat.²⁶

A felek a tárgyalásoknak köszönhetően megaláztatás nélkül vethettek véget egy-egy konfliktusnak, még akkor is, ha esetleg az eredetileg vágyott birtokot vagy egyéb elégtételt mégsem kapták meg. Miután nyilvánosan megkövették az apátságot, megbocsátást nyertek ugyanis, és ismét a közösség tagjai lettek. Ha pedig az egyik fél mégis felújította volna a békétlenséget, a megegyezést olyan személyek tanúsították, akik a közösségen belül hatékonyabban tudták a döntést érvényre juttatni, mint esetleg egy távolabb bíráskodó gróf, tehát tartósabb békére lehetett számítani. Ezen előnyök mellett említi még White, hogy az ilyen megegyezéseket igazságosabbnak vélhették, mint a formális, bírósági határozatokat, mivel a megállapodások figyelembe vették a közösségeken belül fennálló helyzetet.

Patrick Geary szerint a konfliktusok a középkorban kulcsszerepet játszottak a társadalmakban abban a tekintetben, hogy segítettek meghatározni a közösségekben a hierarchiát. Geary a fogott bírák közreműködésével folytatott tárgyalásokat egy délfrancia területen zajlott vita kapcsán vizsgálta, amely a chorges-i apátság és laikusok között zajlott. A fogott bíró, megállapításai szerint, nem egyedül vezette a tárgyalásokat, munkáját tanácsaikkal vazallusai segítették, akik a közösség véleményét képviselték. A vizsgált eset tanúsága szerint ezeken a gyűléseken az egymással szemben álló csoportok számára nem volt kötelező a megjelenés. Szintén ezen ügy alapján Geary úgy vélte, hogy a bírók bizonyos körülmények között az ellenoldali felek támogatói közül kezeseket választhattak, akik esküt tettek, vagy egy bizonyos összeget kellett befizetniük, ha nem járnak sikerrel. Feladatuk pedig az egyezségek elfogadásának garantálása volt, illetve rábeszéléssel segítettek a bíráskodó személynek az egyezés megkötése érdekében. Az ő szerepük, csakúgy, mint a bíró vazallusaié, a tanácsadás volt.²⁷

A széles körű érintettségnek megfelelően választottak helyszínt és időpontot a tárgyalásokra. Geary szerint a haragos feleknek nem volt lehetőségük, hogy elkerüljék egymást: találkoztak a templomban, a vásárokon, a köztereken. Ennek következtében az egész közösség bevonódott a vitába, ami a jó viszony kialakítását,

²⁵ Az ajándékozás szokásairól lásd például: Mauss, 1967.

²⁶ White, 1978. 281–308.

²⁷ Geary, 1994. 137–138.

a békekötés pedig a közösség érdekeit is szolgálta. A folyamat bizonyos részei, így például a kikérdezés és az egyezkedések zárt ajtók mögött zajlottak, míg más események a nyilvánosság előtt. Utóbbiak általában a nyitó és a záró ceremóniák voltak, valamint a tanúk eskütétele. Erre vagy akár a tanúk személyének elfogadására egyik fél sem volt kényszeríthető, és a tanúk is meggondolhatták magukat, időközben visszaléphettek, ha mégsem kívántak beszélni.²⁸

Az idézett munkák szerzői álláspontja szerint tehát a fogott bírói intézmény – szemben a bíróságokkal – a megegyezés lehetőségét kínálta, mivel a tárgyalások végén mindkét fél győztesen távozhatott, és a felek között létrejöhetett a tartós béke, ami a közösség szempontjából is kiemelten fontos volt. A konfliktusok minél előbbi lezárását egy másik konfliktuskezelési formától való ódzkodás is indokolhatta. A magánháborúk ugyanis komoly fizikai károkat is okozhattak, mivel a harcoló csapatok túszokat ejtettek, fosztogattak, gyújtogattak.

Magánháborúk a 9–11. században

A fogott bírói intézmény után áttérünk egy másik, a korszakban népszerű konfliktuskezelési módszerre, a magánháborúkra. Marc Bloch szerint a magánháborúk az egész középkor során jelen lévő megtorlási módok voltak, és különösen a 10. századtól váltak gyakorivá, amikor a királyi hatalom gyakorlatilag megszűnt. Az általa vérbosszúként definiált hadjáratok kiváltó oka lehetett gyilkosság, de akár szóbeli sérelem is, amelyet követően bosszúhadjárat indítása a rokonság legszentebb kötelessége volt, s ennek során a felek családjából álló csoportok csaptak össze. A bűnös sorsa nem volt szükségszerűen halál, elég volt valamelyik családtagját meggyilkolni ahhoz, hogy a sértést megtorolják. A békekötéshez ezenfelül két dolog volt szükséges Bloch szerint, egyrészt pénzbeli jóvátétel megfizetése, másrészt a bűnös nyilvános megalázkodása az áldozat hozzátartozói előtt.²⁹

Stephen D. White kutatásai több ponton is ellentmondanak Bloch véleményének, és ki is egészítik megállapításait. Nem tekinthető a magánháborúskodás, mellyel az okozott sérelmeket kívánták megtorolni, csupán bosszúállást célzó szokásnak, hanem – White álláspontja szerint – inkább egy politikai folyamat részét jelentette. Nehéz megállapítani, hogy a harcok mikor törtek ki pontosan, White úgy véli, hogy a gyilkosság, amelynek megbosszulására indultak a sértett rokonai, valójában csupán egy olyan ürügyként szolgált a háborúskodás megkezdéséhez, amelyre bármikor hivatkozhattak. A valódi okok, amelyek ezeket a harcokat kiváltották, birtokviták voltak, esetleg a közösségben elfoglalt hellyel való elégedetlenség, így a háború indítása White véleménye szerint nem azon múltott, hogy érte-e a feleket valamilyen sérelem, hanem inkább az volt meghatározó, hogy volt-e elég támadóerejük az egyes csoportoknak.

²⁸ Geary, 1994. 151–156.

²⁹ Bloch, 2002. 171.

A megbékélésnek különböző motivációi voltak. White szerint leginkább akkor hátrált meg valamelyik csoport, amikor az ellenfél nagyobb erőt tudott felmutatni az övéénél, de a gyilkosságtól – melyet Isten ellen való bűnnek tekintettek – való félelem is fontos szerepet játszott a meghátrálásban. A békekötés menetéről maradt fenn részletes leírás. Fontos része volt a bűnös megalázkodása az áldozatok hozzátartozói előtt – vagy ha nem volt áldozat, az ellenségek előtt –, akik megbocsátottak neki, majd megcsókolták egymást. Kérdéses azonban, hogy az így kötött békék mennyire voltak tartósak. Amennyiben ugyanis a régi haragosok érdeke ismét úgy kívánta, felújították a viszálykodást.³⁰

Patrick Geary szintén vizsgálta a magánháborúkat, a már fentebb említett charges-i apátságához kötődő esetek példáján. Geary azt hangsúlyozta, hogy résztvevői nem a társadalom peremére szorult elemek, hanem annak elismert tagjai voltak, akik egymással hadakoztak számukra ismeretes normák szerint. E megfigyeléssel is, ellentétben a korábbi vélekedésekkel, amellyel érvelt, hogy a 10–11. század nem volt kaotikus kor a konfliktusok megoldásának szempontjából, csupán sajátos szokások figyelhetők meg. Blochkal ellentétben úgy vélte, a magánháborúk elősegíthették a társadalmi egyensúly helyreállítását egy-egy sérelem után, a hadviseléssel az ellenfelet tárgyalásokra kényszeríthették, amelyek aztán a mélyebben húzódó ellentétek elsimításához vezettek. Nem csak és kizárólag fizikailag hadakozhattak a szemben álló felek. A világiak mellett az egyháziak is a hadviselés eszközeihez folyamodhattak – az ő esetükben a spirituális hadviseléshez –, melyek formáihoz sorolhatjuk a kiközösítést a szentségek kiszolgáltatásának megtagadását vagy a kiátkozást. Ugyanakkor az egyház sem riadt vissza a fegyveres harcoktól, különösképpen nem a szerzetesi közösségek. A világiak is élhettek másfajta módszerekkel. Akadályozhatták ellenfeleik napi tevékenységét, gyűléseken vagy bíróságok előtt vádolhatták őket, amit szintén egyfajta hadviselésnek tekinthetünk.³¹ Geary Laura Nader antropológus arra is felhívta a figyelmet, miszerint a *feudok* nemcsak a megtorlást vagy a békekötést szorgalmazták, de rendfenntartó erővel is rendelkeztek a közösségen belül.³²

Mint arra rámutattunk, a magánháborúkról kialakult kép is meglehetősen nagy változáson ment keresztül a 20. században. Az új, elsősorban történeti szociológiai, antropológiai szempontú tanulmányoknak köszönhetően inkább politikai folyamatoknak tűnnek a *feudok*. Leggyakrabban földviták vagy a társadalmi helyzettel való elégedetlenség miatt törtek ki. A konfliktus résztvevői azonban sokféle céllal indíthattak támadásokat, így remélhették, hogy erejük láttán az ellenfél megretten és hajlandó lesz tárgyalásokba bocsátkozni, de tárgyalási alapokat is teremthettek egy-egy rajtaütés során. A következő részben a tárgyalt igazságszolgáltatási módszerek jelenlétét vizsgáljuk meg egy 11. századi forráson.

30 White, 1986. 195–263.

31 Geary, 1994. 145–147.

32 Nader, 1965. 18.

A konfliktuskezelés 11. századi módszerei egy unikális forrás tükrében

Vizsgált forrásunk a 11. században keletkezett, és az aquitaniai elit konfliktusait tárgyalja.³³ A viszályok kezelésének valamennyi fentebb bemutatott módja megjelenik az általában röviden csak *Conventum* néven emlegetett forrásban, mely Lusignani Hugó és Poitiers-i Vilmos aquitán herceg ellentétekkel teli kapcsolatát mutatja be. A szöveg minden bevezetést mellőzve egy egyezség leírásával kezdődik,³⁴ anélkül, hogy az ismeretlen szerző a szereplőkről, a körülményekről felvilágosítást adna. A kérdéses megegyezés szerint Hugónak hűbérura, Vilmos aquitán herceg (a szövegben következetesen az aquitánok grófjaként szerepel)³⁵ hűbérként földet ígért, de elárulta alávetettjét, és másik emberének, Radulf thouarsi algrófnak adta a birtokot. Hugó ezért később e Radulffal törekedett egyezsége, ennek értelmében az említett földért vagy más hasonló értékűért cserébe ígéretet tett arra, hogy feleségül veszi Radulf lányát, így megpecsételve a szövetséget. Ezen egyezményből Hugó később kihátrált, méghozzá a herceg kezdeményezésére, ahogyan a forrás fogalmaz, ura iránt érzett szeretete miatt tett eleget a herceg kérésének.³⁶ A történetek előzményéről, Hugó és Vilmos korábbi konfliktusairól a forrás nem számol be, Vilmos és Hugó viszonya talán azelőtt sem volt mentes az ellentétektől, mivel Vilmos a szöveg szerint elárulta alávetettjét. Az előzmények elhallgatása ellenére a forrás végén első pillantásra megnyugtatónak látszó lezárást kapunk: Hugó és a herceg egyezséget kötnek, és a helyzet rendeződni látszik, de formális aktusról, mely hangsúlyozná a békekötést, ebédről vagy csókról nem tudósít a szöveg.³⁷

A *Conventum* a fenti esethez hasonló földvitákat, egyezkedéseket örökíti meg. A szövegben megjelenő viszályokat a földterületek és a javak körüli nézeteltérések, illetve a szereplők személye kapcsolja össze, akik mind az aquitaniai elit köréből kerülnek ki. Ha Patrick Geary nyomán elfogadjuk, hogy a *feud* kifejezés alatt nemcsak a magánháborúkat, de az egyéb módon megnyilvánuló ellentéteket is érthetjük, mint például a bírósági vagy a magánbírók által vezetett tárgyalásokat, a *Conventum*ra egy *feud* vagy egy *feud* részletének összefüggő leírásaként tekinthetünk. A Hugó és Vilmos között feltehetőleg fennálló ellentétbe sodródnak bele a történet további szereplői is. Érdemes megemlíteni, hogy a szereplők többsége nem teljesen idegen egymás számára. A továbbiakban sorra vesszük a forrásban felbukkanó konfliktuskezelési módszereket. Elsőként a bírósági tárgyalás gyakorla-

33 Magyarul a szövegről eddig: Beech, 2000. 36–85.; Horváth, 2011. 79–93. A forrást (*Conventum*, 1997) Varró Orsolya jelen kötetben közölt tanulmánya részletesen tárgyalja, egyúttal a szöveg fordítását is közli: Varró, 2018. A fordítás: Varró, 2018. 140–147.

34 *Conventum*, 1997. 541.; Varró, 2018. 140.

35 E ponton jelezzük, hogy a szövegben szereplő V. Vilmos Aquitania hercege és Poitou grófja volt, de a szöveg erősen elfogult Hugó iránt, ezért csak grófként emlegeti Vilmost. Egyúttal felhívjuk rá a figyelmet, hogy ugyanezen oknál fogva Vilmos herceg jellemére és Hugó ártatlanságára vonatkozólag a forrás vélhetően nem hiteles, de ez jelen dolgozatunk tárgyát, a konfliktuskezelés módszereinek megjelenését kevésbé érinti.

36 *Conventum*, 1997. 542.; Varró, 2018. 141.

37 *Conventum*, 1997. 548.; Varró 2018. 147.

tát, az istenítéleteket, majd a fogott bíró intézményét, és végül a magánháborúkat vizsgáljuk meg. A *Conventum* konfliktuskezelésre vonatkozó szakaszainak elemzésekor a módszerek megjelenésére koncentrálunk, megvizsgálva, hogy melyek gyakoribbak, melyek kevésbé jellemzőek.

A konfliktuskezelés módszerei közül elsőként a bírósági fórum feltételezhető megjelenését emeljük ki. A forrásból megtudjuk, hogy Hugó ura, Vilmos herceg immáron nem először szegte meg hűbéresének tett ígéretét, midőn Anjou grófja, Fulco igényt tartott alattvalója újonnan felépített várára. Hugó eleinte vonakodott az átadástól, majd mégis engedelmeskedett, azzal a feltétellel, hogy a hűbértartókat megkapja fedezetként, egyúttal a herceg biztosította őt, hogy ha hűbéresét elárulná ismét és a várat Hugó beleegyezése nélkül továbbadná, Hugónak nem kell tovább szolgálnia Gençay váráért. Mivel azonban a herceg újfent ígérete ellen cselekedett, és átadta a várat Hugó ellenségének, miközben nem adott cserébe kárpótlást,³⁸ a forrás megfogalmazása szerint Hugó *ivit ad curtem comiti*, vagyis Vilmos herceg udvarába vagy bíróságára ment, de törekvése eredménytelennek bizonyult, és jogait, melyek a szöveg szerint megillették volna, nem sikerült érvényre juttatnia.

Jane Martindale szerint e helyen egyértelmű, hogy a formális, hercegi bíróság megjelenését láthatjuk.³⁹ A forrás szókészlete alapján ugyan nem állapítható meg kétségtől, hogy ezen esetben bírósági intézményről van szó, egyes körülményekből mégis arra következtethetünk, hogy Hugó ezúttal egy szervezettebb fórumon jelenti be a panaszait, mint korábban. Ezt támasztja alá a szöveg megfogalmazása, tekintve hogy ez az egyetlen eset, amikor azt olvassuk, hogy Hugó a herceg udvarát, illetve bíróságát keresi fel,⁴⁰ az összes többi tárgyalás alkalmával a forrás azt a személyt jelöli meg, akivel az éppen aktuális nézeteltérést tisztázni kívánják. Feltételezhetjük, hogy itt valami más konfliktuskezelési formával állunk szemben. Ezt látszik alátámasztani továbbá az is, hogy a szövegből egyértelműen kiderül, Hugó többek előtt mondja fel esküjét, ami szintén utalhat egy ítszi testület jelenlétére. Ezek mellett a forrás a haragos felek közötti tárgyalásokat minden más esetben párbeszédes formában rögzíti. Ez alkalommal azonban csak annyit tudunk meg, hogy Hugó előadja a panaszait, melyeknek nem lesz fogamatja. További érv lehet a bírósági tárgyalás mellett, hogy ennek az esetnek súlyos következményei lesznek. Egyrészt hűségesküinek nagy részét Hugó felmondja, másrészt hűbéreseinek földjeit a herceg emberei háború címén (*pro nomine de guerra*) lefoglalják. Ezen történelem alapján pedig mindenki számára egyértelművé válik, hogy Hugó és a herceg viszonya megromlott.⁴¹

Martindale szerint a szöveg egy másik helyen is utalhat a bíróság megjelenésére. Akkor nevezetesen, amikor Vilmos herceg kezdeményezésére Hugó a La Marche-i gróf, Bernát hűbéresévé válik. Utóbbi túsokat ad át Hugónak, akiket a herceg

38 *Conventum*, 1997. 547.; Varró, 2018. 144–145.

39 Martindale, 1997. 12., 14.

40 E kifejezésnek több lehetséges értelmezése is van. Jelentheti egyszerűen az adott személy lakhelyét, udvarát, udvartartását. Ugyanakkor e kifejezést használták a szervezett bíróság megjelölésére is. Niermeyer, 2002. 386–387.

41 *Conventum*, 1997. 547.; Varró, 2018. 146.

elkér tőle arra az esetre, ha Bernát felrúgná a Hugóval kötött megállapodást (*convenientias*), hogy ezek segítségével alávetettjének támogatást nyújtson. Martindale véleménye szerint a *convenientias* kifejezés a bíróság kilátásba helyezésére célozhat.⁴² Ez utóbbi esetben azonban az utalás meglehetősen homályos, ezért nem állapíthatjuk meg egyértelműen, hogy itt is ténylegesen a bírói fórumról van szó. Az „*ad curtem comiti*” esetében azonban több körülmény is alátámasztja ezt. Ennek fényében elmondhatjuk tehát, hogy szövegünkben ez az egyetlen alkalom, amikor bírósági úton igyekeznek egy konfliktust rendezni. Arra a következtetésre juthatunk, hogy e forrás tanúsága szerint a bíróság intézménye nem a legnépszerűbb fórum a viták elsimítására a *Conventum*-ban megjelenő aquitaniai elit körében. Ezen feltevés pedig egybevág Stephen D. White és Fredrick Cheyette fentebb idézett eredményeivel, miszerint a társadalom felsőbb rétegei nem a bíróságoktól várták vitáik megoldását. Hugó sem elsősorban a bíróságtól remél jogorvoslatot: előző konfliktusai során másféle módszereket részesített előnyben, a fegyveres támadásokat, illetve a tárgyalásokat.

Egy másik – a historiográfiai összefoglalóban is említett – konfliktuskezelési formára, az istenítéletre a szövegben a bírósági tárgyaláshoz hasonlóan mindössze egy példát találunk. E megoldás akkor kerül szóba, amikor a viszony már igencsak elmérgesedik Hugó és Vilmos között, és a herceg nem tudja szép szóval rávenni hűbéresét, hogy higgyen ígéreteinek. Ekkor a herceg felveti annak lehetőségét, hogy adott szavát úgy erősíti meg, hogy egy szolgáját istenítéleteknek veti alá. Így Hugónak nem lesz többé oka a kételkedésre, legalábbis a herceg szerint. Hugó azonban nem fogadja el ura javaslatát. Nem jelenti ki ugyan egyértelműen, hogy az istenítélet gyakorlata nem elég megbízható, mégis visszautasítja, mondván, ő csak az Isten könyörületességében és a hercegben bíz. Ezzel folytatódik az egyezkedés, melyet végül azzal zárnak le, hogy a herceg megígéri, fiával nem fogják elvenni Hugó javait, de ha mégis ezt parancsolná, ő ne adja át azokat, és ne engedelmeskedjék nekik. A tárgyalást a végső megegyezés követi.⁴³ A visszakozás alátámaszthatja, hogy az istenítélet nem nyújtott megfelelő garanciát, éppen a próba eredményének tág értelmezési lehetőségei vagy a folyamat könnyű befolyásolhatósága miatt. A herceg hatalma ugyanis kiterjedhetett a próbát lebonyolító személyekre, így a számára kedvező végeredményt hozhatta volna. Ha e feltételezéseket elfogadjuk, a forrás alapján az istenítéletet a politikai manipuláció eszközeként tekinthetjük. Azt is meg kell említenünk, hogy az istenítélet a forrásban nem bizonyítási eljárásként jelenik meg egy per során, hanem a herceg adott szavát hivatott megerősíteni egyfajta biztosítékként.

A két- vagy többoldalú, fogott bíró vagy közvetítő előtti egyezkedések már jóval gyakoribbak forrásunkban, mint az előbbi két módszer. A herceg sosem vesz igénybe közvetítőt, viszont ő az egyetlen személy a szöveg szerint, aki e szerepet elvállalja. A fogott bíró feladatainak ellátására többször is felkéri Hugó a herceget, aki egy alkalommal eleget is tesz a felkérésnek. A forrás szerint ugyanakkor a herceg mediátorként nem feltétlenül a béke megteremtésére törekszik, ami tovább árnyalja a fogott bíróról és közvetítőkről kialakított képünket. A fogott bíró vagy

⁴² *Conventum*, 1997. 544.; Varró, 2018. 146–147.

⁴³ *Conventum*, 1997. 548.; Varró, 2018. 147.

közvetítő bizonyos esetekben a saját érdekeit helyezi előtérbe, más helyzetben egyszerűen nem hatékony a működése.

Bernát és Hugó konfliktusában Vilmos herceg közvetített a fegyverszüneti megállapodás érdekében. A herceg a fegyvernyugvást kihasználva hadba hívta Hugót, utóbbi, bár nem akar menni, mégsem mondhatott ellent urának, aki erővel is magával vitethette. Míg Hugó urával időzött, Bernát a fegyverszüneti egyezményt megsértve megtámadta őt, hatalmas károkat okozva neki.⁴⁴ Egy másik esetben, amikor Rancon ura, Aimeri fia és Hugó háborúznak, Hugó panaszkodására a herceg azzal nyugtatja, hogy egyezség útján rendezi a vitát, ha mégsem jár sikerrel, befejezi a Hugónak ígért vár építését.⁴⁵

A herceg Hugónak és Fulciónak viszályában is megpróbál közvetíteni, bár Hugó eredetileg csupán tanácsért fordult hozzá. A konfliktuskezelés alkalmával a herceg igyekszik elérni, hogy Hugó adja át várát Fulciónak, amire nagy sokára kerül csak sor, mielőtt végül megegyeznek.⁴⁶ Az elmondottakból is látszik, hogy a fogott bíró egyrészt nem volt mindig hatékony békítő, másrészt nem feltétlenül a konfliktus feloldására törekedett, hanem előfordulhatott, hogy saját érdekeinek megfelelően próbálta alakítani a helyzetet.

A herceg önkényesen is beavatkozott a vitákba, ami nem tekinthető a fogott bírói szerepkör részének. Erre példa az eset, amikor Hugó Radulf unokaöccsének, Geoffroy-nak negyvenhárom lovasát foglyul ejtette, a herceg arra kérte, adja át neki a foglyokat, mondván, vagy a Hugó javára folytatandó tárgyalásokhoz használja fel a túszoikat, vagy visszaadja őket Hugónak. Ezekről a túszoikról a későbbiekben nem olvashatunk, a szöveg szerint azonban Hugó végül semmit nem kapott azokból a javakból, melyeket a túsok segítségével szerezhettek volna magának.⁴⁷

A közvetítő szerepet ezen utóbbi esetben önként vállalta el a herceg, de nem azzal a céllal, hogy az ellentéteket elsimítsa. E gyakorlat így nem tekinthető konfliktuskezelési formának. Mégis fontosnak tartjuk megemlíteni, nem elfelejtve a szöveg elfogultságát, mivel ezen esetek felhívják a figyelmünket arra, hogy a mediátorok, közvetítők, fogott bírák segítségnyújtása mögött önös érdekek húzódhattak meg. Bizonyos esetekben talán nem is kérték fel őket, és nem is kívánták a vitás helyzetet rendezni, inkább nyereszkeskedni próbáltak. Az önös érdekeknek így komoly szerepe lehetett alkalmanként a konfliktusok elhúzódásában is.

A következő konfliktuskezelési forma, melyet a forrás alapján szemügyre veszünk, a *feudok* vagy magánháborúk, melyek során az ellenségeskedő felek fegyveres konfliktusokba bocsátkoztak. A forrásban előforduló első ilyen háború során Radulf Vilmos herceg ellen vonul, akivel ugyan korábban úgy tűnt, hogy megegyezett. Az egyezség ellenére indított hadjárat tényleges kiváltó okát nem tudjuk meg. Radulf Hugót hívná segítségül a herceg ellen, de Hugó visszautasítja az ajánlatot, a szöveg szerint a herceg iránt érzett szeretete miatt.⁴⁸

44 *Conventum*, 1997. 545.; Varró, 2018. 144.

45 *Conventum*, 1997. 544.; Varró, 2018. 143.

46 *Conventum*, 1997. 546.; Varró, 2018. 144.

47 *Conventum*, 1997. 543.; Varró, 2018. 142–143.

48 *Conventum*, 1997. 542.; Varró, 2018. 141.

Az ezt követő konfliktus résztvevői Hugó és a fenti hadjárat alkalmával elhunyt Radulf utóda, Geoffroy. A konfliktusok tehát minden esetben nem személyekhez kötődtek, hanem folytatódhattak a családok között akár az egyik haragos fél halálát követően is, amennyiben az ellentét nem került feloldásra. A herceg meg egyezett Geoffroy-val, így köztük béke született, Hugóval azonban nem került sor hasonló egyezsége. A forrás szerint Geoffroy az elszenvedett sérelmek miatt támadta meg Hugót, de talán valószínűbb, hogy így akarta egyezkedésre kényszeríteni. Hugó feltehetőleg azonban addig nem akart békét kötni, míg meg nem kapja a földet, amit a herceg neki ígért.

A *feud* cselekményeinek leírása ez esetben a legrészletgazdagabb. Megtudjuk, hogy Geoffroy felgyújtotta Hugó várát, lovasokat fogott el és levágta kezüket, ezenfelül a szöveg megfogalmazása szerint még „sok mást is tett”. Mivel a herceg nem segített a békekötésben, Hugó is ugyanazokat követte el Geoffroy ellen, s a fentebb már említett fogolyszerzés segítségével próbálta magának biztosítani az igényelt földeket, majd ezt látva Geoffroy hajlott volna a békekötésre.⁴⁹ A sikeresnek tűnő hadjárat ellenére azonban mégsem járt igazán jól Hugó, ugyanis a hercegnek átadva a túszoikat végül nem kapott semmit.⁵⁰ Ez az eset jól példázza, hogy a magánháború során fontos lehetett olyan tárgyalási alapra szert tenni, melynek segítségével egyezkedést lehetett kezdeményezni és békét kötni.

A következő magánháború középpontjában nem Hugó áll, mivel a konfliktus elsősorban Aimeri és Bernát között feszül. Hugó a hercegnek segít, aki Aimeri ellen Bernát oldalán áll, s Vilmos parancsára ő is Bernátnak ajánlja magát. A harcok során Hugó nagy veszteségeket szenved, és hiába győzik le Aimerit, ismét csak nem kap semmit, noha a herceg várát kezdett építeni számára, melyet azonban végül félbehagyott. Ezt követően a herceg keveredik harcba Aimerivel, Chizé váráért, melyben Hugó segítségére is számít, amit újból megkap.⁵¹

A soron következő *feud* főszereplője ismét Hugó. Ennek leírása a leghosszabb a szövegben ismertetett magánháborúk közül. Először a fentebb említett Bernát segít Hugónak Aimeri fia ellen, akit szintén Aimerinek neveznek, de a megtámadott vár emberei megadják magukat Bernátnak, mondván, így elkerülhetik Hugó támadását. Bernát tehát egyezséget köt a vár embereivel, ami talán kedvezőbb kilátásokkal kecsegtette őket annál, mint amit Hugótól reméltek. Ettől kezdve Bernát is Hugó ellen harcol, aki a herceghez fordul segítségért. Azokat a biztosítékként adott túszoikat kéri tőle, akiket eredetileg egyezségük kötésekor Bernát adott Hugónak, s akiket aztán Hugó átadott a hercegnek. Vilmos azonban ahelyett, hogy átadná a túszoikat, szabadon engedi őket. Ezt látva Hugó Géraud limoges-i püspöktől kér segítséget, akivel közösen várát építenek, amelyet a herceg felgyújt. A vár felgyújtása, vagy akár a túszoik szabadon engedése biztosan jelzi, hogy Vilmos sem saját vazallusa oldalán vesz részt a konfliktusban. Olyannyira nem, hogy ekkor köti meg Bernát és Hugó között azt a tizenöt napos fegy-

49 *Conventum*, 1997. 542–543.; Varró, 2018. 141.

50 *Conventum*, 1997. 542.; Varró, 2018. 141.

51 *Conventum*, 1997. 544.; Varró, 2018. 143.

verszünetet, melyről fentebb már szoltunk. A fegyverszünetet megszegő Bernát által Hugónak okozott károkról korábban már említést tettünk, s arról is, hogy a saját érdekeit szem előtt tartó herceg ismét nem segített hűbéresének. A konfliktus folytatásaként Hugó megtorolta az őt ért támadást, ő is fosztogatta Bernát birtokait, túsokat is ejtett.⁵²

Az ezt követő viszály Hugó és Anjou grófja, Fulco Nerra között tört ki. Hugó az általa elpusztított Gençay várának újjáépítésébe kezd, melynek átadását azonban Fulco, akinek ő alávetettje, kéri tőle. Hosszas tárgyalási folyamat veszi kezdetét, melyben maga a herceg is komoly szerephez jut. Hugó azonban nem tudja megakadályozni, hogy Gençay újfent ellensége kezére kerüljön, de a herceg ellen indított hadjáratban sikerül biztosítania magának Chizét.⁵³

A fenti esetek alapján arra következtethetünk, hogy a magánháború megindításának több oka is lehetett. Ezek egyike, hogy tárgyalási alapot teremtsenek, illetve hogy ezáltal békére kényszerítsék az ellenfelet. A fosztogatások és gyűjtogatások olyan károkat okozhattak az azt elszennvedő félnek, aminek hatására az beleegyezhetett az egyezkedés folytatásába.

Mindezeket figyelembe véve elmondhatjuk, hogy a 11. századi konfliktusok rendezésében a bíróság szerepe nem volt számottevő, legalábbis a *Conventum* alapján. Az istenítéletek sem jellemzőek, bizonyítási eljárás részeként nem találkozunk velük, kizárólag biztosíték gyanánt szolgálnak. Az elmérgesedett helyzetet leginkább többoldalú alkukötésekkel igyekeztek orvosolni, szinte a teljes szöveg egyezkedések sorozata. Ezen megállapodások között a fogott bírói szerepre kétszer találhatunk konkrét példát. Ebből egyszer nem vállalja a herceg a feladatot, egyszer pedig sikertelen a közbenjárása. Más ügyekben Vilmost nem kéri fel e szerepre egyértelműen, csupán tanácsért, segítségért fordulnak hozzá, ő mégis közvetít a felek között. Néhányszor nem valódi konfliktuskezelésről van szó, tekintve hogy a herceg ígérete ellenére nem kiegyezésre törekszik, hanem saját érdekében cselekszik. A konfliktusok kezelésére további eszközként a magánháborúk szolgáltak, melyek igen népszerűnek tűnnek a *Conventum* tükrében. Egy-egy rajtaütés segítségével tárgyalásra kényszeríthették az ellenfelet, aminek végén a helyzet rendeződhetett. Az is világossá válik számunka, hogy a szövetségek rugalmasak voltak: Vilmos herceg is gyakran embere, Hugó ellen cselekszik, de Hugó másik ura, Bernát is elárulja alávetettjét, és addigi ellenfelét, Aimerit segíti.

A *Conventumban* összetett konfliktuskezelési rendszert figyelhetünk meg, melynek – különböző arányban – része a bírósághoz fordulás, az istenítélet, a fogott bírák intézménye, valamint a magánháborúk. E rendszer azonban e dokumentum alapján csak a társadalom elitjére vonatkoztatható. A forrásból az alsóbb rétegek tekintetében egyáltalán nem kapunk információt, sőt a felső rétegnek is csak egy csoportjáról, melynek tagjai valamilyen módon kapcsolatban állnak egymással, s akiknek eszközeik vannak arra, hogy igazságot szolgáltatassanak vagy elégtételt kapjanak.

52 *Conventum*, 1997. 546.; Varró, 2018. 144.

53 *Conventum*, 1997. 547.; Varró, 2018. 146.

Kitekintés

Mivel a 9. századból hasonló jellegű forrás nem maradt fenn, a Janet Nelson által vizsgált oklevelekkel, valamint az ő kutatási eredményeivel vethetjük egybe a 11. századi forrásunk alapján tett megállapításainkat. Az esetek, melyeket Nelson vizsgált, bírósági ügyek, ahol tanúkat hallgattak meg, és írásos bizonyítékokat mutattak be. Ezen oklevelek alapján úgy látszik, hogy a Karoling-kor bíróságai a királyi hatalomtól többé-kevésbé független módon működtek, de elméletben rendszeres elszámolással tartoztak a Karoling-udvarnak. Az udvar törekvése azonban, hogy kézben tartsa az igazságszolgáltatást, meghiúsult, a helyi uraságok felügyelték az igazságszolgáltatást.

Nelson az általa elemzett esetek kapcsán arra mutatott rá, hogy a bíróságokat befolyásolni lehetett, azok gyakran annak a javára döntöttek, aki nagyobb erőt képviselt a térségben. Az első diploma, melyet kiemelt az általa vizsgált anyagból, Aquitaniából származik, a perrecyi apátság dokumentumai között maradt fent.⁵⁴ *Colonusok* egy csoportja azért fordul bírósághoz, mert úgy vélik, a közelmúltban sérültek jogaik a perrecyi apátság hatalmaskodásának következtében. A bíróságtól várták, hogy visszaállítsák a korábbi helyzetet, a per során azonban nem jártak sikerrel. Azt állították, hogy most több járandósággal tartoznak uruknak, mint régebben. Ezen állítást az apátság egy dokumentum bemutatásával cáfolta meg, a *colonusok* pedig elismerték, hogy kötelességeik teljesítését jogosan várja el az apátság. Egy másik, saint-denis-i esetben a bírósághoz fordulókat azt állították, hogy jogtalanul akarják kényszeríteni őket alacsony rendű szolgálatokra, hiszen ők szabadok, nem szolgák. Ezen állítással szemben a mitryi apátság tanúkat vonultatott fel, akik igazolták, hogy ezek az emberek és őseik is mindig is szolgarendűek voltak. Nelson álláspontja szerint e két eset arra világít rá, hogy a 9. században a földesurak a bíróságokat használták arra, hogy a földjeiken élőkre akaratukat ráerőltessék, akár azért, mert több bevételre volt szükségük, akár mert munkaerőhiány volt, és így tudták embereiket arra kényszeríteni, hogy a szükséges munkákat elvégezzék.⁵⁵

Ezen oklevelek és Nelson cikke alapján elmondhatjuk, hogy a Karoling-időszakban e bíróságok célja nem elsősorban az igazságszolgáltatás volt, hanem eszközként szolgáltak a helyi hatalmasságok kezében, hogy maguk számára javaikat biztosítsák. A perek során a bíróságok ugyan a függetlenség látszatát igyekeztek keltetni, például a meghallgatásokkal és a tanúvallomásokkal, mégis olyan lezárásokat adtak az ügyeknek, melyek a helyi politikában meghatározó személynek kedveztek.

Ugyanígy manipulációról tanúskodik egy másik, szintén Nelson által ismertetett oklevél is, amely két burgundiai földbirtokos vitájának egy szeletét tárja elénk. Nelson úgy véli, hogy Wulfald, Bourges püspöke azért próbálta meg a bíróság elé vinni a perrecyi birtok egy vitás ügyét, mert egy közeli rokonát nevezték ki *missusnak* a régióban, s ezért úgy vélte, elég befolyása lesz ahhoz, hogy az ügyet számára kedvezően ítélje meg a bíróság. Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy a *missi dominici* ülésén tárgyalták az ügyet. Mindkét fél felvonultatott tanúkat, és

54 Nelson, 1996. 71–72. (9. sz.)

55 Nelson, 1996. 57–58. (9. sz.)

okleveleket is bemutatnak. Annak ellenére, hogy a püspök rokona volt a *missus*nak, kísérlete sikertelen maradt, ugyanis az alperes, Eccard Mâcon grófja, hatalmas birtokainak köszönhetően még mindig nagyobb erőt képviselt a régióban, így az ő javára döntöttek.⁵⁶ Nelson úgy véli, e fenti eset is azt bizonyítja, hogy nagyobb mértékben számított a viták során, ha valaki az adott térségben tekintélyes hatalmat mondhatott magáénak, mint ha adott esetben egy Karoling uralkodó támogatta őt. A Nelson által vizsgált utolsó eset szintén a bíróságok befolyásolhatóságára világít rá. Az oklevél egy Loire-völgyi birtokvitát ír le, melynek során az egyik peres fél megjegyzi, hogy a tanúkat megfélemlítették, ezért nem az ő oldalán vallottak.⁵⁷

Ugyanezen gyakorlatot fedezhetjük fel a *Conventum*ban is a konfliktuskezelés során. A forrás elbeszélése alapján azt láthatjuk, hogy aki Aquitaniában a vitás kérdésekben az erősebb félként tűnik fel, vagy aki elég értékes javakat birtokol ahhoz, hogy jó feltételekkel kössön békét, biztosítani tudja magának a vágyott javakat. A viszályokban a katonai erőnek, befolyásnak is nagy szerepe lehetett. Az a csoport, amelyik nagyobb katonai erőt tudott felmutatni, könnyebben kényszeríthette ellenfelét meg egyezésre. Ezen esetekben – ahogyan a Janet Nelson által vizsgált ügyekben is – valószínűleg lényegtelennek bizonyult, hogy kinek volt a valóságban igaza, csak az számított, hogy kinek volt elég ereje ahhoz, hogy javakat szerezzen és így békét teremtsen.

Mindezek fényében azt gondoljuk, hogy a vitás ügyekben a 9. században – éppúgy, ahogy a 10–11. században – a helyi elit legtekintélyesebb szereplői tűnnek meghatározónak. A Karoling Birodalom összeomlása előtti és utáni időszakot tehát nem választja el éles cezúra a konfliktuskezelés tekintetében. A békét ugyanazon elvek szerint, ugyanolyan gyakorlat alapján kötötték. A helyi politikai berendezkedés, illetve a terület hatalmasságai befolyásolták az ítélezést és a viták lezárását a mindenki által ismert és elfogadott szabályok szerint.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

Conventum

1997 *Conventum inter Guillelmum Aquitanorum comitem et Hugonem Chiliarchum*. In: Martindale, Jane: *Status, Authority and Regional Power. Aquitaine and France, 9th to 12th Centuries*. Aldershot, 1997. VIIb/542a–548a. (Variorum collected studies series, 488.)

2. Szakirodalom

Balogh

2016 Balogh Elemér: A Várad Regestrum mint jogtörténeti forrás és az istenítéletek. In: *Mortun Falu. 800 éves Kunszentmárton*. Szerk.: Barna Gábor. Kunszentmárton, 2016. 19–27.

⁵⁶ Nelson, 1996. 72–73. (9. sz.)

⁵⁷ Nelson, 1996. 73–74. (9. sz.)

Bárány

1999 Bárány Attila: Az elkorcsosult feudalizmus fogalma, szerepe és megítélése az angol történetírásban. In: *Studia Miskolcinsia. A Miskolci Egyetem történettudományi tanszékeinek évkönyve*, 3. (1999) 58–73.

Barthélémy

1999 Barthélémy, Dominique: *L'an mil et la paix de Dieu. La France chrétienne et féodale, 980–1060*. Paris, 1999.

Beech

2000 Beech, George: A hűbérúr–dependens (vazallus) viszony. Esettanulmány Aquitániából, 1030 körül. In: *Aetas*, 15. (2000) 3. sz. 36–85.

Bloch

2002 Bloch, Marc: *A feudális társadalom*. Bp., 2002.

Brown

1975 Brown, Peter: Society and the Supernatural: A Medieval Change. In: *Deadalus*, 104. (1975) 2. sz. 133–151.

Cheyette

1970 Cheyette, Fredric: Suum cuique tribuere. In: *French Historical Studies*, 6. (1970) 3. sz. 287–299.

Duby

1977 Duby, Georges: The Evolution of the Judicial Institutions: Burgundy in the Tenth and the Eleventh Centuries. In: Duby, Georges: *The Chivalrous Society*. Berkeley–Los Angeles, 1977. 15–58.

Ganshof

1962 Ganshof, François-Louis: Les traits généraux du système d'institutions de la monarchie franque. In: *Il passaggio dall'antichità al medioevo in occidente*. Spoleto, 1962. 91–127. (Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'Alto Medioevo, 9.)

1963 Ganshof, François-Louis: Le programme de gouvernement imperial de Charlemagne. In: *Renovatio imperii. Atti della Giornata internazionale di studio per il millenario*, Ravenna, 4.–5. nov. 1961. Faenza, 1963. 63–96.

1965 Ganshof, François-Louis: The Impact of Charlemagne on the Institutions of the Frankish Realm. In: *Speculum*, 40. (1965) 47–62.

1970 Ganshof, François-Louis: *Frankish Institutions under Charlemagne*. New York, 1970.

1971 Ganshof, François-Louis: *The Carolingians and the Frankish Monarchy: Studies in Carolingian History*. London, 1971.

Geary

1994 Geary, Patrick J.: Living with Conflicts in Stateless France: A Typology of Conflict Management Mechanism, 1050–1200. In: Geary, Patrick J.: *Living with the Dead in the Middle Ages*. New York, 1994. 125–162.

Györkös

2000 Györkös Attila: Isten békéje és a treuga Dei a 11. századi Franciaországban. In: *Aetas*, 15. (2000) 3. sz. 62–75.

Horváth

2011 Horváth Richárd: Várépítés engedélyezése az Árpád-kori Magyarországon. In: *Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére*. Szerk.: Terei György–Kovács Gyöngyi et al., 2011. 79–93.

Landes

1992 Landes, Richard: Between Aristocracy and Heresy: Popular Participation in the Limousin Peace of God, 994–1033. In: *The Peace of God: Social Violence and Religious Response in France around the Year 1000*. Eds.: Head, Thomas F.–Landes, Richard Allen. Ithaca–London, 1992. 184–218.

Levillain

1937–1938 Levillain, Léon: Les Nibelungen historiques et leurs alliances de famille. In: *Annales du Midi*, 49. (1937) 196. sz. 337–408., 50. (1938) 197. sz. 5–66.

Martindale

1997 Martindale, Jane: *Status, Authority and Regional Power. Aquitaine and France, 9th to 12th Centuries*. Aldershot, 1997. (Variorum collected studies series, 488.)

Mauss

1967 Mauss, Marcel: *The Gift. Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*. New York, 1967.

Nader

1965 Nader, Laura: The Anthropological Study of Law. In: *American Anthropologist*, 67. (1965) 6. sz. 3–32.

Nelson

1996 Nelson, Janet: Dispute Settlement in the Carolingian West Francia. In: Nelson, Janet: *The Frankish World, 750–900*. London, 1996. 51–74.

Niermeyer

2002 Niermeyer, Jan Frederik: *Mediae Latinitatis lexicon minus. Lexique latin medieval – Medieval Latin Dictionary – Mittellateinisches Wörterbuch*. Vol 1. A–L. Vol. 2. M–Z. Leiden, 2002.

Paxton

1992 Paxton, Frederick: History, Historians, and the Peace of God. In: *The Peace of God: Social Violence and Religious Response in France around the Year 1000*. Eds.: Head, Thomas F.–Landes, Richard Allen. Ithaca–London, 1992. 21–40.

Radding

1979 Radding, Charles M.: Superstition to Science: Nature, Fortune and the Passing of the Medieval Ordeal. In: *American Historical Review*, 84. (1979) 4. sz. 945–969.

Solymosi

2009 Solymosi László: Istenítélet és pecséthasználat. Egy sajátos pecséthasználat történetéhez. In: *História*, 31. (2009) 2. sz. 14–16.

Southern

1968 Southern, Richard W.: *The Making of the Middle Ages*. New Haven, 1968.

Torvillo

1939 Torvillo, Paul V.: A History of Lie Detection. In: *Journal of Criminal Law and Criminology*, 29. (1939) 6. 848–881., 30. (1939) 1. sz. 104–119.

Tóth

2001 Tóth G. Péter: Folyampróba – liturgikus vízpróba – boszorkányfűrésztés. Istenítéleti eljárások a boszorkányperekben. In: *Démonológia és boszorkányság Európában*. Szerk.: Pócs Éva. Pécs–Bp., 2001. 249–291. (Studia Ethnologia Hungarica, 1.)

Uhrin

2013 Uhrin Dorottya: A Váradi Regestrum veneficiummal és maleficiummal kapcsolatos esetei. In: *Micae Mediaevales III. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk.: Gál Judit–Péterfi Bence–Vadas András–Karnzieritz Károly. Bp., 2013. 133–151.

2016 Uhrin Dorottya: Az istenítéletek társadalomtörténeti elemzése a Várad Regestrum alapján. In: *Mortun Falu. 800 éves Kunszentmárton 1215–2015*. Szerk.: Barna Gábor. Kunszentmárton, 2016. 28–43.

Van Caenegem

1965 Van Caenegem, Raoul C.: La preuve dans le droit du moyen âge occidental. In: *La preuve. Deuxième partie. Moyen âge et temps modernes*. Bruxelles, 1965. 691–753. (Recueils de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions, 17.)

Varró

2018 Varró Orsolya: Megállapodás Vilmos, Aquitania hercege és Hugó chiliarchus között. Egy egyedülálló szöveg a 11. századi Franciaországból. In: *Világtörténet*, 8. (40.) (2018) 1. sz. 125–152.

Vauchez

1994 Vauchez, André: *La spiritualité du Moyen Âge occidental. VIIIe–XIIe siècles*. Paris, 1994.

White

1978 White, Stephen D.: „Pactum... Legem Vincit et Amor Judicium” – The Settlement of Disputes by Compromise in Eleventh-Century France. In: *The American Journal of Legal History*, 22. (1978) 4. sz. 281–308.

1986 White, Stephen D.: Feuding and Peace-Making in the Touraine around the Year 1100. In: *Traditio*, 42. (1986) 195–263.

2005 White, Stephen D.: Proposing the Ordeal and Avoiding it: Strategy and Power in Western French Litigation 1050–1110. In: White, Stephen D.: *Feuding and Peace-making in Eleventh-Century France*. Aldershot, 89–121. (Variorum Collected Studies.)

ANNA ROMSICS

FORMS OF CONFLICT MANAGEMENT IN FRANCIA IN THE NINTH TO ELEVENTH CENTURY

The purpose of the present paper is to discuss the degree to which methods of conflict management in the ninth century differed significantly from its forms in the tenth and eleventh centuries in the French territories. The first part of the paper sheds light on this historiographical debate, summarizing the main research results on practices attached to comital courts, ordeals, arbiters and feuds from the ninth to eleventh centuries in Francia, as this topic has been only vaguely represented in Hungarian scholarship. That part is followed by an analysis of a unique text, the so-called *Conventum*, written in the early eleventh century on a series of conflicts in Aquitaine, which shows very well how disputes were handled around the year 1000. As a conclusion, we compare our results related to the eleventh century with those of Janet Nelson, concerning the ninth century, to answer the question: Was there a considerable gap between the methods of conflict resolution in Francia, in these two respective periods?

HU ISSN 0083-6265

Kiadja az MTA BTK Történettudományi Intézet
A kiadásért felel Fodor Pál igazgató
A szerkesztési, tördelési munkákat
az MTA BTK TTI tudományos információs
témacsoportja végezte
Vezető: Kovács Éva
Tördelőszerkesztő: Palovicsné Tihanyi Éva
Térképek: Nagy Béla
Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy